

NYELV –
KOMMUNIKÁCIÓ –
CSELEKVÉS

Szerkesztette

PLÉH CSABA
SÍKLAKI ISTVÁN
TERESZTYÉNI TAMÁS



Osiris Kiadó • Budapest, 2001

© Osiris Kiadó, 1997
© Pléh Csaba, Teresiényi Tamás, Siklák István, 1997

Osiris Kiadó, Budapest
www.osiriskiado.hu

A kiadásért felel Gyurgyák János
Olvasószerkesztő Varga Imre
Műszaki szerkesztő Kállaiiné Horváth Andrea
A szedés és tördelés az Osiris Kft. munkája
Tördelő Söröző Zsuzsa
Nyomta és kötötte a Gyulai Dürer Nyomda Kft.
Felelős vezető: Berégzsázi László ügyvezető igazgató

ISBN 963 379 304 1
ISSN 1218-9855

TARTALOM

Pleš Csaba – Terestyéni Tamás: Jelenítés és használata: a kommunikáció kutatása a szemantika és pragmatika határán	7
A BESZÉD AKTUSOK 23	
John L. Austin: Tetteért szavak	29
J. R. Searle: Az illokúciós aktusok szerkezete	43
John R. Searle: Közvetett beszédaktusok	62
Susan Ervin-Tripp: Ott van Szibill? A direktívumok szerkezete az amerikai angolban	82
Herbert H. Clark és Thomas B. Carlson: Beszédaktusok és hallgatók	123
PRAGMATIKAI MEGKÖZELÍTÉSMÓDOK 167	
Jehoshua Bar-Hillel: Indexikus kifejezések	171
H. P. Grice: Jelenítés	188
P. F. Strawson: Intenció és konvenció a beszédaktusokban	198
H. Paul Grice: A társalgás logikája	213
Jürgen Habermas: Mi az egyetemes pragmatika?	228
ELŐFELTEVÉSEK, KÖVETKEZTETÉSEK 261	
Charles J. Fillmore: Bejöhettünk?	265
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete	281
V. A. Zvegincev: A nyelv és a beszéd preszuppozíciói	331
Stephen C. Levinson: Az előfeltevések	341
Herbert H. Clark: Áthidalás	380

A DISKURZUS ELEMZÉSE 391

William Labov és David Fanshel: Beszélgetési szabályok	395
Emmanuel A. Schegloff: A beszélgetés néhány kérdéséről és kétértelműségéről	436
Dell Hymes: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata	458
C. O. Frake: Hogyan kell szubannuini italt kérni?	496

ALKALMAZÁSOK 503

Susan Ervin-Tripp: A szociolingvisztikai szabályokról: változtatás és együttes előfordulás	507
Peg Griffin és Hugh Mehan: Ertelem és rítus a tantermi beszélgetésben	541
David D. Clarke és Michael Argyle: Beszélgetési szekvenciák	565
John Dore: A beszédaknuszok elcsajátításának feltételei	603
Rom Harré: Meggyőzés és manipulálás	627

Irodalomjegyzék	643
Glosszárium	662
Magyar nyelvű irodalom	665
Név- és tárgymutató	666

Pleň Csaba – Terestyéni Tamás

A verbális kommunikációval foglalkozó kutatások hagyományos jellemzője, hogy a nyelvi közlést a cselekvéssel szembeállított valóságstruktúráként fogják fel; pusztán úgy tárgyalják, mint a valóság leírását, vagy „legmérészebb” esetben mint a cselekvés irányítóját. Ennek a valógatásnak az a célja, hogy egy olyan elméleti alternatíva mára klasszikussá vált keretét ismertesse meg a magyart olvasóval, mely szakít ezzel a hagyományos szembeállítással, s a nyelvhasználatot is mint az emberi szociális cselekvés egy központi típusát elemzi. Nem egyszerűen a cselekvés irányítójaként fogja fel a beszédet, hanem *mint* cselekvést. A töviben beszédaktus-elméletként emlegetett teória elsődlegesen nem a kommunikációkutatásban született meg, hanem a hagyományos nyelvfilozófia és logika megoldatlanságát keresve irányítójaként fogja fel a beszédet, azaz a kommunikációkutatásban is fontos inspirátorra és értelmezési keretként szolgál. A kommunikációkutatásnak különféle területcsoportjai, az analitikus nyelvfilozófiából származik. A beszédaktus-elmélet kiindulópontját az a felismerés képezte, hogy a verbális kommunikációkat két nagy csoportra lehet osztani.

Megnyilatkozásainknak egy része a nyelven kívüli világ jelenségeinek leírása, a nyelven kívüli világ tényének megállapítása, konstataciója. Azt mondjuk, hogy „Ez az előny már tiszta rongy” elsődlegesen azt a tényt konstataáljuk, azt a tényt írjuk le, hogy egy bizonyos ruhadarab az elromgyoldott holmik osztályába tartozik. Az ilyen „leíró” vagy „konstatív” megnyilatkozásokkal kapcsolatban felvehető az a kérdés, hogy az, amit velünk állítunk, megfelel-e a nyelven kívüli tényeknek, vagyis igaz-e vagy hamis.

A megnyilatkozások másik – és megjelölhetően változatos – alfaját nem mondhatjuk, hogy velük bármint is leírunk vagy konstataálunk a nyelven kívüli világban. Amikor pl. azt mondjuk valakinek, hogy „Bocsánatot kérek”, nem állapítunk meg semmitféle tényt, nem írunk le semmitféle helyzetet vagy jelenséget, hanem tényilegesen bocsánatot kérünk, azaz egy aktust, a bocsánatkérés aktusát hajtuk végre. Ha valakitől ezt a megnyilatkozást halljuk, általában nem arra gondolunk, hogy az illető azt akarja mondani nekünk, hogy ő most éppen bocsánatot kér; megnyilatkozását nem egy bocsánatkérés aktus leírásának, hanem ezen aktus tényileges megjelölésének fogjuk fel. Vagy amikor úgy fordultunk valaki-

hez, hogy „Megígérem, hogy ezt teszem”, nem leírtunk, nem konstatáltunk egy ígéretet, hanem végrehajtottunk, véghezvisszánk egy ígéreti aktust. Mivel e megnyilatkozások nem arra szolgálnak, hogy tényeket konstatáljunk, nyelven kívüli jelenségeket írjunk le velük, hanem hogy cselekvéseket hajtsunk végre, aktusokat „performáljunk” segítségével, *performatívoknak* nevezik őket. Nyelvünkben számos olyan (performatív) ige található, amelyeknek kifejező mód egyes szám első személyű kimondása performatív megnyilatkozást eredményez: *gratulálok, megparancsolom, kérem, engedélyezem, megtiltom, javaslom, felszólítom, vallalom, kijelentem, vádolom, megbízom, utasítom* stb. Látunk kell, hogy a konstatatívokkal ellentétben a performatívok esetében – legalábbis közvetlenül – nem vehető fel az igazság/hamisság kérdése. Amikor azt mondjuk, hogy „Bocsánatot kérek” vagy „megígérem, hogy...” nem igazat vagy hamisat állítunk, hanem cselekszünk, bocsánatkérést vagy ígéreti aktust hajtunk végre. Leírásokról, ténymegállapításokról mondhatjuk, hogy igazak vagy hamisak, tettekről, aktsókról viszont nem. Egy bocsánatkérésrel vagy ígérettel kapcsolatban általában nem azt kérdezzük, igaz-e vagy hamis, hanem, hogy őszintén gondolták-e vagy sem.

Mi a jelentősége a konstatív/performatív megkülönböztetésnek? Ahhoz, hogy ezt akár csak nagy vonalakban is megvilágíthassuk, röviden érinteni kell néhány szemantikai, jelentésmieléti kérdést. A fogalmi tisztázás érdekében mindennekeiőt ejtsünk néhány szót négy olyan, egymással szoros összefüggő terminus nyelvészeti és logikai-nyelvtudományi használatáról, amelyek a továbbiakban a kötet szövegeiben sűrűn előfordulnak és fontos szerepet játszanak. Ezek a mondat, a megnyilatkozás, az állítás és a proposíció. Nyelvészeti értelemben a mondat a nyelv, a megnyilatkozás pedig a beszéd kategóriája. A mondat forma és jelentés fonetikai, szemantikai tulajdonságokkal, ill. szabályokkal meghatározott szerves együttese, a legkisebb olyan grammatikai egység, amely a kommunikációban önálló közlési funkciót tölt be. A megnyilatkozás a beszélők aktuális verbális „munkája” a kommunikációban egy (vagy több) mondat kimondásának útján. Ezzel szemben hagyományos logikai-nyelvtudományi értelemben a mondatot általában szintaktikai, a megnyilatkozást pedig szemantikai kategóriának tekintik, tehát a logikai-nyelvtudományi íráskorban ezek a fogalmak rendszert úgy viszonyulnak egymáshoz, mint forma és jelentés. Ha egy kifejező formájú megnyilatkozásban egy ténynek a fennállását (vagy fenn nem állását) mondjuk ki, akkor állításról beszélünk. Az, amit egy ilyen megnyilatkozásban állítunk, a proposíció, melyet magyarrá gyakran a kifejező terminussal is fordítanak. A logikai-nyelvtudományi irodalomban a proposíciótól beszélnek úgy, mint ami igaz vagy hamis lehet. Létznek e fogalmaknak ettől eltérő értelmezései is, mi itt természetesen nem ezakat definiáljuk, hanem csupán kapcsolódókat kívánunk nyújtani a szövegek jobb megértéséhez. (A kérdéskörrel részletesebben lásd: Rosenber–Travis 1971.)

Akár logikai-nyelvtudományi, akár nyelvészeti indítatású szemantikáról van szó, a XX. századi vizsgálatok nyomán több-kevesebb egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a jelentéssel kapcsolatos kérdéseket a mondatok, ill. a megnyilatkozások keretében kell értelmezni. Bár mind a mai napig fel-felbukkan az a nézet, hogy a mondat, ill. a megnyilatkozás jelentése részeinek, azaz a morfémáknak, szavaknak, szintagmáknak a jelentésből levezethető e részek szintaktikus összekapcsolása útján, e fel fogás nehezségeit már több ízben meggyőzően bizonyították, kimutatták, hogy a mondat, ill. a megnyilatkozás

jelentése több, mint alkorelelmek jelentésének azokénál csak bonyolultságban különbözö összege. De ha bonyolultabb függvény viszonyt tételezünk is fel, akkor is felmerülnek nehézségek. A morfémák, a szavak, a szintagmák csak a mondatok, ill. a megnyilatkozások keretében töltnek be jelentésfunkciót, amit könnyen beláthatunk, ha összehasonlítjuk a következő példamondatokat:

- (1) *János felismerte Évát, majd az is felismerte őt.*
- (2) *János felismerte Évát, majd Béla is felismerte őt.*

Az *ő* személyes névmás jelentését látszólag a mondatkeretétől függetlenül azonos módon adhatjuk meg mindkét esetben: egyszólam harmadik személyt jelöl tárgyesetben. Valójában azonban az (1) mondatot általában úgy értjük meg, hogy abban az *ő* névmás Jánosra vonatkozik, a (2) mondatot viszont úgy, hogy Évára vonatkozik. Vagyis a névmás a mondat egészében nyert specifikus jelentést.

Frege munkássága óta általában az is általánosan elfogadott feltevése a szemantikai vizsgálódásoknak, hogy a jelentésnek kétféle aspektusát kell figyelembe venni ahhoz, hogy képet formálhassunk mondataink, ill. megnyilatkozásaink jelentésének mibenlétéről (Frege, 1980). Hasonlítsuk össze a következő két megnyilatkozást:

- (3) *A matematikai-logikának az az üttörője, aki a Principia Mathematica társszerzője volt, hosszú életet élt.*
- (4) *Az az filozófus, aki a határozott leírások elméletét kidolgozta, hosszú életet élt.*

Az a matematikai-logikának az az üttörője, aki a Principia Mathematica társszerzője volt és az az az filozófus, aki a meghatározott leírások elméletét kidolgozta kifejezések ugyanazt az embert jelölik, ugyanarra a személyre, Bertrand Russelre vonatkoznak, a (3) és (4) megnyilatkozásokkal tehát a nyelven kívül világunk ugyanarra az elemére referálunk. Mivel e megnyilatkozások ugyanazt állítják (valaki hosszú életet élt), ha pusztán a referencia azonosságából indulnánk ki, akár azonos jelentésűnek is tekinthetnénk őket. Ez azonban tévútra vezetne, amit rögtön láthatunk abból, hogy az (5) megnyilatkozást:

- (5) *A matematikai logikának az az üttörője, aki a Principia Mathematica társszerzője volt, azonos azzal a filozófussal, aki a határozott leírások elméletét kidolgozta.*

a referencia azonossága alapján a jelentés szempontjából „üres”-nek kellene tartanunk, valahogy úgy, mintha azt mondanánk, *Bertrand Russel azonos Bertrand Russellel*. Az (5) megnyilatkozás azonban egyáltalán nem „üres” ebben az értelemben. Igaz ugyan, hogy a matematikai logikának az az üttörője, aki a Principia Mathematica társszerzője volt és az az filozófus, aki a határozott leírások elméletét kidolgozta kifejezések a nyelven kívüli világunk ugyanarra az elemére vonatkoznak, azt azonban különbözöképpen „adják meg”, különbözöképpen képezik le, különbözöképpen értelmezik: azonos a referenciájuk, de különbözö az értelmük, éppen úgy, ahogy a *Bertrand Russel a Principia Mathematica egyik szerzője volt* és a *Bertrand Russel dolgozta ki a határozott leírások elméletét*

megnyilatkozásokkal különböző dolgokat mondunk a nyelven kívüli világban egy elemről. Ahhoz, hogy valamely szemantikai megközelítés adekvát lehessen, a jelentésnek mind az értelmi, mind a referenciális aspektusáról számot kell adnia. Egyfelől rá kell mutatnia a jelenségek nyelvi leképezésének módjaira, arra, hogy azonos helyzeteket azonos módon, különböző helyzeteket különböző módon adunk vissza nyelvre; hogy e leképezésnek szabályai vannak, hogy bizonyos feltevéseknél teljesülniük kell ahhoz, hogy valamilyen megnyilatkozást értelmesnek ismerjünk el sőt. Másfelől meg kell mutatni, hogyan vonatkoznak megnyilatkozásaink a nyelven kívüli valóság elemeire és hogyan járulnak hozzá a referenciális viszonyok az értelemszerű megfogalmazáshoz. (Az a követelmény, hogy a jelentés elemzésében a referenciális viszonyokat is tanulmányoznunk kell, természetesen nem azt jelenti, hogy a szemantika olyan nem nyelvi tények vizsgálatára is kiterjed, hogy Bertrand Russell a *Principia Mathematica* társszerzője vagy a határozott leírások elméletének kidolgozója volt, hanem azt, hogy az elemzésnek meg kell ragadnia a referencia nyelvi szabályozott összefüggéseit, pl. az olyan szabályszerűségeket, amelyek az (1) és (2) példákhoz hasonló esetekben a névhasználatban szerepet játszanak.)

A jelentéssel kapcsolatos kérdések megválaszolására két alapvető megközelítésmód alakult ki a logikai-nyelvtudományi irodalomban. Az egyik – a Wittgenstein késői munkásságával szorosan összefonódó – használatelmélet, amely a jelentés meghatározásába pragmatikai tényezőket vit, abból a feltevésből kiindulva, hogy megnyilatkozásaink jelentését úgy adhatjuk meg, hogy használati módjukat elemezzük a hétköznapi nyelvhasználatban (Wittgenstein, 1953/1992). E megközelítés hátkonysága megjelölhetően kérdéses maradt, mivel a használat pragmatikai tényezőit, egyáltalán magát a használat fogalmát nem sikerült kielégítően meghatározni. A másik megközelítés a logikai szemantikáé, amely a megnyilatkozások jelentését – frege-i hagyományokra visszanyúlva – az igazság fogalmával kapcsolatos összegezi. A dolgot lényegét – Carnapot idézve – a következőképpen foglalhatjuk össze: „Ha tudnánk, hogy mi volna akkor, ha egy adott mondatot igaznak találunk, akkor tudnánk azt is, hogy mi a mondat értelme. És ha két mondat esetében azonosak a feltevések, amelyek mellett igaznak kellene tartanunk őket, akkor azonos az értelmük is. Ennek fogva egy mondat jelentése bizonyos értelemben azonos azzal a móddal, ahogyan a igazságot vagy hamisságot meghatározzuk.” (Carnap, 1972.) Bár az a mód, ahogyan a jelentés és az igazság fogalma a Bécsi Kör filozófiájában összefonódott, egyáltalán nem problémamentes, sőt, magának az igazságnak a fogalma sem az; a logikai szemantika jelentésteoretikája nagy karriert futott be és szilárdan örzi pozíciót.

Az igazság fogalmát bevonna a szemantikai elemzésbe, azt mondhatjuk, hogy egy megnyilatkozást megérteni annyit tesz, mint ismerni azokat az igazsághelyzeteket, amelyek mellett az, amit benne állítunk, igaz (Davidson, 1971). Egy nem túl egzakt, de szemléletes példával élve, a (6)

(6) *Béla találkozik azzal a barátjával, akit már régóta keresett*

megnyilatkozásnak úgy tulajdonítunk értelmet, hogy feltevések az alábbi feltevések teljesülését:

Van egy x személy, akit Béla-nak hívnak

Van a személyeknek egy olyan, x -et nem tartalmazó Y csoportja, amelynek tagjai x barátai

Y csoportnak van egy és csakis egy olyan y tagja, akiről igaz, hogy x már régóta kereszte találkozott egy z személlyel

y azonos z -vel.

Itt természetesen nem arról van szó, hogy a szemantika feladata lenne kijelentések igazságának vagy hamisságának az eldöntése; az elemzés nem a kijelentések és a tények „egybeesését” vizsgálja, hanem azokat az általános feltevéseket, amelyek mellett ennek az „egybeesés-nek, azaz az igazságnak a kérdése egyáltalán felvethető.

Most pedig térjünk vissza a konstatív/performatív megkülönböztetéshez. E megkülönböztetés értelmében kijelentő formájú megnyilatkozásaink jelentős részével kapcsolatban nem vetődött fel az igazság/hamisság kérdése, legalábbis közvetlenül nem. Következésképpen kétséges marad az is, hogyan értelmezhetők ezek a megnyilatkozások egy olyan szemantikai keretben, amelyben a megnyilatkozások jelentését az igazságfeltevések meghatározásán keresztül kívánjuk jellemezni. Tulajdonképpen az a helyzet áll elő, mintha lenne egy igazságfeltevései szemantika a konstatív megnyilatkozások számára, és egy pragmatikai színezetű, a használatelmélethez közelálló másik szemantika a performatívok számára, vagyis mintha le kellene mondanunk arról, hogy különféle megnyilatkozásainkat egy-egy szemesztikus szemantikai keretben kezeljük.

E nyilvánvaló – és egyébként már régóta ismert – dilemma túl a konstatív/performatív megkülönböztetés akkor kapott igazán nagy jelentőséget, amikor Austin e dinstinkciót egy általánosabb összefüggésrendszerben értelmezte. Ennek lényegét a következőkben foglalhatjuk össze.

Mint látnuk, egy performatív megnyilatkozás kimondása egy tett, egy aktus végrehajtásával egyenlő. Ha valaki előtti kimondjuk, hogy *megígérem, hogy holnap meglátogatlak*, akkor ezzel az igéretet aktusát hajtottuk végre, vagyis megcselekedtünk valamit, és e tettünknek nyilvánvaló gyakorlati következményei vannak: partnerünk számítani fog arra, hogy a következő napon meglátogatjuk, és ha ezt mégsem tesszük meg, felfofoztatva érzi magát arra, hogy látogatásunk elmaradása miatt felelősségre vonjon bennünket. Vagy ha a bírő a bíróság előtt kijelenti, hogy *A vádlottat a vád alól felmentem*, akkor nemcsak egy szeren információi közül a bíróság tagjaival és a jelenlévőkkel, hanem ténylegesen végrehajtja a felmentés aktusát, ténylegesen megszabadítja a vádlottat a vád terhétől.

Azt, hogy az ilyen és ezekhez hasonló performatív megnyilatkozások kimondása milyen tett, milyen cselekvés végrehajtásával egyenlő, az ilyen megnyilatkozások tartalmazta performatív kifejezések teszik explicitte, pl. az olyan performatív igék, amelyek között néhányat már korábban felsoroltunk. Látnuk kell azonban, hogy egy megnyilatkozás kimondásának akkor is tulajdoníthatunk cselekvési értéket, cselekvési értőt, ha az nem tartalmaz performatív kifejezést, amely a cselekvési értőt explicitte témmé. Így pl. a *Holnap meglátogatlak* megnyilatkozás a megfellelő helyzetben kimondva éppúgy igértetnek minősül, mint a *megígérem, hogy holnap meglátogatlak* megnyilatkozás, anélkül, hogy előfordulna benne a *megígérem (hogy)* performatív íge. Vagy *A lámpa piros* megnyilatkozás figyelmeztetés lehet egy óvatosan számarra, anélkül, hogy eléje témmék a *figyelmeztetlek (hogy)* performatív kifejezést. Ha most tovább haladunk ezen az úton, hamarosan

Amikor mondunk valamit (lokúció), valamilyen beszédaktust hajtunk végre (illokúció), azaz ígérünk, tiltunk, kérünk, informálunk, fenyegünk, figyelmeztetünk stb. Ahhoz azonban, hogy azt mondhasuk, hogy valamilyen beszédaktust sikeresen végrehajtottunk, bizonyos (szerencse) feltételeknek kell teljesülniük. Az illokúció sikereségének elemei feltétele, hogy a lokúció eleget legyen a nyelvian szabályainak. A „kerek hanem kapasz-feltétele, hogy a lokúció eleget legyen a lokúció eleget (lokúció)”, másfelől arra egyedül a bíróság, hogy a beszédaktusok egyfelől a szó szorosabb értelmében veit nyelvi-grammatikai szabályoknak engedelmeskednek (lokúció), másfelől – felteve, hogy sikeresek, érvényesek – különféle, nem grammatikai természetű feltételeknek tesznek eleget (illokúció).

Mint lájuk, a beszédaktus-elmélet értelmében a nyelvi tevékenység, a kommunikáció nem merül ki abban, hogy nyelvtanilag szerkesztett hangsorokat mondunk ki, hanem az is beletartozik, hogy ezeknek kimondásában valamilyen aktust hajtunk végre. A kommunikációnak nem a morfémák, szavak, mondatok, hanem a beszédaktusok az egysegei (Searle, 1971). Éppen ezért, ha a kommunikáció legfontosabb eszközének, a nyelvnek az igazságtérítési számot akarunk adni, nemcsak a lokúciót, vagyis a morfémák, szavaknak mondhatók, ill. megnyilatkozásokra történő szervesedést kell leírunk, hanem az illokúciót is meg kell ragadnunk, azaz rá kell mutatnunk, hogy egy megnyilatkozás milyen feltételek mellett milyen illokúciós erőt valóst meg, milyen beszédaktus végrehajtásával egyenlő.

Ebben a keretben összegezeríthetőknek tűnnek az igazságfellel-szemantika és a használat-elmélet szempontjai. Mint Searle, a beszédaktus-elmélet egyik jelenlegi vezéralakja rámutatott, megnyilatkozásainkat felfoghatjuk úgy, mint amelyek két alapvető szemantikai összetevőből állnak, nevezetesen egy *F* illokúciós erő-indikátorból és egy *P* proposicionális tartalom-indikátorból. Az előbbi a megnyilatkozásoknak az az összetevője, hogy tulajdonsága, amely az illokúciós erőt hordozza; ez – mint már láttuk – lehet egy kijelentő mód egyes szám első személyben kimondott performatív íge, de lehet más kifejezés is (pl. *valószt, hogy... = valózt, hogy...*). A felszólító mondatoknál, ahol a hangszó és/vagy a hangszólyozás mint pl. a felszólító mondatoknál, ahol a szörend és a hangszólyozás felszólítás vagy a parancs illokúciós erejét indikálhatja). Az utóbbi a megnyilatkozásoknak az a része, amely az illokúciós erőt indikáló összetevők tulajdonságok leválasztása után megmarad, tehát lenyegében az, amit egy ígérletben megígérünk, egy parancsban megparancsolunk, vagy amivel egy fenyegetésben fenyegünk. Így pl. a *Megígérem, hogy holnap megldogattak; Figyelmeztetek, hogy a lámpa piroz és Kérlek, hogy adj egy*

cigarettát megnyilatkozásokban $F =$ ígérés, ill. figyelmeztetés, ill. kérdés, és $p =$ „valaki holnap megáldogat valakit”, ill. „a lámpa pírós”, ill. „valaki ad valakinek egy cigarettát”, ahol a *valaki* névmás a kommunikáló felek valamelyikéről referál. Ha nem explicit performatív megnyilatkozásról van szó, akkor az F abban az értelemben meghatározatlan, hogy a megnyilatkozás nem tartalmaz olyan nyelvi összetevőt vagy tulajdonságot, amely az illokúciós értő explicít és egyértelművé tenné. Így pl. az *A lámpa pírós* megnyilatkozás kimondása – a kommunikáció körülményeitől függően – éppúgy lehet informális, tudomásul vétel vagy fenyegetés, mint ahogy figyelmeztetés. Az, hogy az F ezekben az esetekben meghatározatlan, nem jelenti azt, hogy p bármilyen illokúció realizációjára alkalmas a használatban, ugyanis p -nek a használatból, az illokúciótól függetlenül „szó szerinti” jelentése megszabja, hogy kimondásában egyáltalán milyen illokúciós értő vagy érteket lehet realizálni, milyen beszédcselekvéseket lehet megvalósítani. Pl. *A lámpa pírós* a szó szerinti jelentésénél fogva nem lehet sem ígér, sem jóslás, hiszen ígéretek és jóslatok csakis a jövőre vonatkozóan tehetünk. F -et, vagyis a megnyilatkozás lehetséges illokúciós erejét (erőt) a korábbiak alapján úgy jellemezhetjük, hogy megadjuk azokat a (szerencse) felteteleket, amelyekre a megnyilatkozásnak, ill. kimondásának ki kell elegendenie ahhoz, hogy érvényes illokúció legyen, hogy a szándékolt beszédaktust ténylegesen végrehajtottnak tekinthessük. P „szó szerinti” jelentését viszont, melyet úgy gondolhatunk el, mint értelmet és referenciát, igazságfelteleknek megadásával határozhatjuk meg. Így a megnyilatkozásokhoz rendelt $F(p)$ függvény kifejezi, hogy megnyilatkozásaink jelentésének van egy, az értelemtől és referenciától terminusában értelmezhető és az igazságfeltelekre meghatározható aspektusa, és ezzel szoros összefüggésben egy, az érvényes használat felteteleivel, szabályaival jellemezhető pragmatikai, cselekvési aspektusa. Ez a megközelítés tehát lehetőséget nyújt arra, hogy egységes keretben szemléljük és kezeljük az értelemt, a referenciát és az igazságfeltelek összefüggéseinek hagyományos kérdéseit és a nyelvi érvényes használatának legalább ugyanilyen fontos pragmatikai szabályait, felteteleit. (Hasonló értelmezésre l. Altrichter, 1975.)

Mit jelentett a beszédaktus-elmélet a nyelvi közlés vizsgálatának szempontjából? A kommunikáció-kutatásnak – legalábbis a nyelvészettel, logikával, szemantikával érintkező területén – az egyik legalapvetőbb feladata abban áll, hogy a grammatikai, szemantikai, logikai szempontból jellemzett nyelvi struktúrákat valamilyen módon összefüggésbe hozza azokkal a nyelven kívüli tényezőkkel, amelyek a nyelvi használatban, a tényleges kommunikációs eseményekben meghatározó szerepet játszanak. Ra kell mutatnia, milyen funkciókat töltenek be a nyelvi struktúrák a kommunikációs eseményekben, hogyan befolyásolják a nyelvi használatát a verbális kommunikációhoz kötődő, de nem grammatikai természetű konvenciók, hogyan jelennek meg a kommunikáló felek szándékai, céljai, szociális szerepei stb. Bár sok minden történt ebben az irányban, csak a hetvenes évektől – és nem utolsósorban éppen a beszédaktus-elmélet nyomán – bontakoztak ki azok az alapok, amelyekre építve érdemi választ lehet várni a felmerült kérdésekre. A nyelvi különböző indítatási kutatói hosszú időn keresztül, ha egyáltalán elismerték, hogy a nyelvnek az egyik, ha éppen nem legalapvetőbb funkciója a kommunikáció, magában a kommunikációban nem láttak sokkal többet, mint különféle „tartalmi” típusba sorolható információk átvitelét. Felismerték ugyan a kommunikáció interakciós jellegét, de a beszé-

de merőben más dolgnak képzelték, mint az emberi tevékenységek, cselekvések egyébfarmát. Ennek aztán szinte természetesszerű következménye lett, hogy a nyelvi struktúrákat csak külsődilegessen sikerült összekapcsolni a nyelvhasználatban érvényesülő pragmatikai szabályszerűségekkel, nyelven kívüli konvenciókkal, interakciós tényezőkkel. A beszéd-aktus-elmélet újszertűse többek között abból fakad, hogy a kommunikációról, a nyelvhasználatról éppúgy cselekvések, akusznak tekintni, mint bármely fizikai tettet: a verbális kommunikáció nemcsak egyszerűen információátvitel, hanem cselekvések, akusok végrehajtása az információátvitelben. Az elméletből fény derül arra, hogy a nyelvhasználatát éppúgy köti szabályok, konvenciók vezérlik, mint a grammatikai struktúrák felépítését, és e nyelvhasználati szabályok éppúgy jellemzik a nyelvet és éppúgy hozzátartoznak a beszélők nyelvi képességéhez, nyelvi tudásához, mint a szó sorosabb értelmezésben vett grammatikai szabályok. A grammatikai-logikai struktúrák szerves összefüggést találnak ebben a keretben a kommunikáció egyéb tényezőivel, a jelentés fogalma pragmatikai, nyelvhasználati elemekkel gazdagodik, az információátviteli tényleges interakcióvá lényegül. A kötet nyelvtudományi szemléletényei közül Austin első fejezete a performatív/konstatív megkülönböztetéssel, a második pedig a lokúció, illokúció és perlokúció fogalmával ismeret meg. Scare első cikke az austin koncepció továbbvitele olyan irányokban, amelyek felől hagyományos szemantikai problémák újszerű megoldása várható, második írása pedig szisztematikus áttekintése azoknak a szabályszerűségeknek, feltételeknek, amelyek néhány gyakori beszédaktusunkat jellemzik. Ervin-Tripp, illetve Clark és Carlson dolgozata megmutatja, milyen közvetlenül jelenik meg a beszédaktus elmélet relevanciája az empirikus kommunikáció-kutatásban. A pragmatika tágabb kontextusait mutatja be a következő fejezet. Grice cikkei, bár nem a beszédaktus-elmélet jegyében születtek, mégis jól illeszkednek ebbe a kontextusba, mivel legfőbb törekvése, hogy a jelentés fogalmát a nyelvhasználat oldaláról a szándék, az intenció terminusában értelmezze. Strawson írása Grice sajátos jelentésfogalmából kiindulva azt vizsgálja, hogy a beszédaktusok milyen értelemben és milyen mértékben tekinthetők konvenciók által vezérelteknek. Bar-Hillel és Habermas pedig a pragmatikai begyazás logikai és társadalomfilozófiai kereteit mutatják fel.

Természetesen túlzás lenne azt állítani, hogy a nyelvhasználatra, a nyelv kommunikatív aspektusára irányuló érdeklődés fellendülése egyedül nyelvtudományi forrásokból táplálkozott. A nyelvészetben, elsősorban a nyelvészet olyan határterületein, mint a pszicho-és szociolingvisztika és az antropológiai nyelvészet, mindig is élt az igény olyan megközelítésre, amely a nyelv kommunikációs aspektusáról is képes számot adni. Sajátos módon azonban a fejlődésnek abban az időszakban, amikor a generatív nyelvelmélet alapjainak lerakásával a nyelvészet minden korábbinál hatékonyabb eszközöz jutott a nyelv tényinek leírásához, a kommunikációról, a nyelvhasználatról kapcsolatos kérdések némileg háttérbe szorultak. Ennek alapvető oka az volt, hogy a generatív nyelvészet kibontakozásának és térhódításának első korszakában a nyelvet csak a gondolatalkotó, a nyelven kívüli világ tényeit leíró funkciójának oldaláról vizsgálták. „...A fő irányzat abban állt, hogy csak egyetlen nyelvi funkció viszonylatában keresték a struktúrát: a »referencia«, az »abszolás«, a Darstellung tekintetében. A többi funkciót, még ha el is ismerték őket, mellékes jelentőségűként kezelték.” (Hymes, 1973:489.)

Hogy a nyelv tanulmányozásából mennyire kiszorult a kommunikatív aspektus, az jól tükröződik abban az értelmezésben, amellyel Chomsky a generatív nyelvelmélet egyik alappilléret, a kompetencia/performancia megkülönböztetést bevezette. „Amikor egy nyelvet tanulmányozunk, meg kell kísérelnünk azoknak a tényezőknek az elkülönítését, amelyek a beszéd alapjául szolgáló kompetenciával kölcsönhatásban meghatározzák az aktuális performanciát. A kompetencia műszó az idealizált beszédőnek arra a képességére utal, amelynek segítségével – szigorúan nyelvének szabályai szerint – összekapcsolja a hangokat a jelentésekkel. Egy nyelv grammatikája, mint az idealizált kompetencia modellje, meghatározott viszonyt állapít meg a hang és jelentés, fonetika és szemantika reprezentáció között. Azt mondhatjuk, hogy egy *L* nyelv grammatikája (*S*, *I*) páros sorát hozza létre, ahol *S* egy bizonyos szignál fonetikai reprezentációja, *I* pedig az a szemantikai interpretáció, amelyet a nyelv szabályai ehhez a szignálhoz rendelnek. Egy nyelv nyelvészeti vizsgálatainak egy ilyen grammatika felfedezése az elsődleges célja.” (Chomsky, 1973:216.)

Arra a kérdésre, hogy szigorú értelemben mit kell a kompetencia tartalmába foglalnunk és mit kell abból kizárnunk, inkább a performancia meghatározásában kapunk választ. A performancia tartalma mutatja, mi *nem* tartozik a kompetencia, és ennek következtében nyelvészeti vizsgálat körébe. „...A nyelv ténylegesen megfigyelhet használatra – a tényleges performancia – sem túlkörözi egyszerűen a nyelvi szabályrendszer által létesített belső hangjelentés kapcsolatot. A performancia sok más tényezőt is tartalmaz még ezen felül. Amit a jelenlétünkben mondanak, azt nem értelmezhetjük a megnyilatkozás fonetikai és szemantikai tulajdonságait meghatározó nyelvi alapelemek egyszerű alkalmazásával. Azok a nem nyelvi jellegű föltevések is szerepet játszanak annak meghatározásában, hogy a beszélők hogyan produkálják, azonosítják és értik meg a beszédet, amelyek a beszélőre és beszédhelyzetre vonatkoznak.” (Chomsky 1973:216.) Világosan kitűnik, hogy Chomsky nyelven kívülinek minősíti mindazokat a tényezőket, amelyek a mondatok produktálását és megértését valamilyen módon a kommunikatív körülményeivel, a nyelvhasználal összevetővel kapcsolják össze.

A nyelvi és a nyelven kívüli elhatárolását Chomsky felfogásában a grammatikailát/s-ceptálhatóság fogalom párt célozza. A grammatikailát/s kompetencia szintjéhez tartozó fogalom, amely arra vonatkozik, hogy (szavaknak) valamely *S* lánc(a) *C* grammatika alapján jól formált mondata-e az *L* nyelvének. Az akceptálhatóság viszont a performancia fogalma, amely arra utal, hogy a beszélők egy performancia-helyzetben elfogadnak-e érvényes megnyilatkozásnak egy *S* láncot. Chomsky és nézetirásai felfogásában e két fogalom élesen szembenáll egymással: a grammatikailát/sról, a jólformáltságról, a nyelvhaznalattól, a kommunikatív aspektusától függetlenül, „tisztán” nyelvi, „tisztán” grammatikailát/s tényezők dőntenek, az akceptálhatóságban viszont a kommunikatív pragmatikai tényező is szerepet játszanak.

Kérdés azonban, hogyan húzhatjuk meg a határt a grammatikailát/s és az akceptálhatóság között? Mi motiválja, hogy a grammatikailát/s megítéléséből kizárjuk a kommunikatív tényezőket? Könnyű belátni, hogy a grammatikailát/s és az akceptálhatóság között olyan határmegvonásnak, amely a kommunikatív aspektust eleve kizárna a nyelv nyelvészeti vizsgálatának köréből, semmiféle empirikus motivációja nincsen.

A grammatizáltság attól függ, mit, milyen szabályokat építünk be a grammatikába. Valamely *S* lánc akkor grammatikus, ha a *G* grammatika szerint az. Az viszont, hogy mit tartalmaz a *G* grammatika, hogy szabályai mely láncokat képesek generálni, attól függ, hogyan értelmeztük a grammatizálást, hol húztuk meg a határt aközött, amire a grammatikának ki kell terjednie és amire nem kell kiterjednie. A ciklizálás nyilvánvaló, és – mint a beszédaktus-elmélet áttekintéséből már láttuk – az empirikus tények is inkább amellett szólnak, hogy a kompetencia fogalmába bizonyos pragmatikai, nyelvhásznaleti tényezőket is bele kell foglalnunk.

Hogy mit tartunk nyelveknek, és mit nem, hogy mit foglalunk a kompetenciába, és mit fogjuk tartani a nyelvészeti vizsgálat számára. Chomsky viszont a nyelvek csak a gondolatalalkotó, a leíró, az ábrázoló funkcióit ismeri el igazán lényegesnek, a kommunikációs funkciókat csak olyan másodlagos jellegeknek tekinti, amelyek nem tartoznak a nyelv lényegéhez és csak a használatban rakódnak rá. Szerinte a generatív nyelvtannak a humboldti „nyelvi forma” fogalmára kell magyarázatot adnia, ahol ez a nyelvi forma nem más, mint „azoknak a mentális műveleteknek az alijában álló folyamatok konstant és változati rendszerre, amelyek artikulált, strukturálisan szervezett szignálokai hínak elő a gondolati kifejezésre”. (Chomsky, 1972:71.) Chomsky Searle-nek a beszédaktusokról alkotott nézeteivel vitázva például a nyelv biológiai alapjait illetően azóta is ragszszkodik ahhoz a felfogáshoz, hogy a nyelv csakis valamiféle gondolatalalkotó funkciót tölt be, és hogy a kommunikáció egyáltalán nem tartozik a nyelv lényegéhez. (Chomsky, 1976.)

Ez a felfogás azonban az újabb fejlemények fényénél alig ha tartható. „Bizonyított lehetőség, hogy a nyelvet annak referenciális (leíró, ábrázoló) funkciója alapján elemezni lehet. Ez a tény jól mutatja e funkció alapvető jelentőségét a nyelv fejlődésében és használatában. Ha azonban a dolgot nem egy – minden egyebet hátrébe szorító – tudományos autotónómia alapján és formalizmusnak segítségével kezdjük, hanem a közönséges nyelvhásznalattal, úgy találjuk, hogy a referenciális funkció csak egyike azoknak az alapoknak, amelyek a párbeszéd felépül, mégpedig gyakran csak periferális vagy szerényebb jelentőségű. Úgy találjuk, hogy a referencia teljessége vagy explicit volta maga is csak egyik dimenziója a helyességnek... A nyelv nemcsak arra szolgáló eszköz, hogy segítse megnevezésünk, leírjunk és szabatosan érveljünk. A nyelv eszkoze a kifejezésnek és a felhívásnak, a meggyőzésnek és a parancsoknak, a tiszteltetadásnak és a sértésnek, a pletykának és a megrovásnak...” (Hymes, 1973:491.)

A nyelv funkcionális alapjainak empirikus vizsgálata egyértelműen bizonyította egyrészt, hogy a nyelvi tevékenység funkcionálisan összetett és nem redukálható egyedül a gondolatalkotó, a referenciális, a leíró funkcióra, másrészt hogy e sokféle funkciónak megvan a lecsapódása a nyelvi struktúrákban. Gyermeknyelv-kutatások pl. kimutatták, hogy a nyelveljártság korai szakaszában a nyelv elsősorban instrumentális („azt a dolgot akarom”, „reguláld”, „tedd azt, amit mondok”), interaktív („legyei velem”) és ezekhez hasonló funkciókat tölt be; a referenciális, a világot leíró, ábrázoló funkció csak később jut

szerephez. És, bár a felhírt nyelvből kétségtelenül nagyon fontos a leíró, ábrázoló jelleg, tévedés lenne azt hinni, hogy kizárólag ez az egyedül lényeges. (Halliday, 1973; Hymes, 1975.)

A hatvanas évek közepétől a generatív nyelvészetben belül is megjelentek olyan törekvések, amelyek Chomskyval és követőivel szembefordulva egyre nagyobb figyelmet szenteltek a nyelvleírásban a nyelvhasználat pragmatikai jellegzetességeinek és ezen keresztül a nyelv kommunikációs aspektusának. Természetesen itt nem arról van szó, hogy a nyelvleírást az aktuális kommunikációs aktusok elméletére kívánták volna felváltani, hanem arról, hogy a nyelvi tények vizsgálatában számos olyan tényező bukkant fel a megfigyelések során, amelyeket nem lehetett pusztán a gondolatalkotó, referenciális funkcióra való hivatkozással magyarázni, és ez arra indította a kutatókat, hogy a nyelvelméletet pragmatikai-kommunikációs irányokban fejlesszék. Nincs lehetőségünk arra, hogy e tényezőket mind sorba vegyük, csupán egyet, a preszuppozíció, a szemantikai előfeltevés fogalmával foglalkozunk közelebbről, mivel ez a kötet nyelvészeti írásában központi szerepet játszik. Megjegyezzük, hogy e fogalom nyelvészeti alkalmazásának is voltak nyelvtudományi előzményei.

A preszuppozíciókon olyan szemantikai előfeltevéseket értünk, amelyeknek fennállását a beszélőknek fel kell tenniük ahhoz, hogy a mondatoknak értelmet tudjanak tulajdonítani. Pl. ha a (7) mondatot halljuk, a főmondatot úgy értjük meg, hogy

(7) *János örül annak, hogy Béla megérkezett.*

feltecssük, hogy a mellékmondatban kifejezett állítás igaz, hiszen ami nem történt meg, annak nem is örülhetünk. Ha a Béliának nevezett személy történetesen nem érkezett meg, akkor az adott helyzetben a (7) mondat értelmelen. Világosabbá teheti a példát, ha megfigyelünk egy hasonló mondatot, amelyben nincs preszuppozíció:

(8) *Felvehető, hogy Béla megérkezett.*

Ez utóbbi mondat akkor is értelmes, ha a Béliának nevezett személy nem érkezett meg. A szemantikai előfeltevéseknek sokféle fajtája van. Míg a fenti példában a mellékmondat alkotta a preszuppozíciót, addig a (9) mondatban az *agglegény* szó szótlári jelentésének egy része kerüli a preszuppozícióba:

(9) *A szomszédom agglegény.*

Ennek a mondatnak ugyanis csak akkor van értelme, ha a szomszédom idősebb férfi. Ehhez az előfeltevéshöz képest az *agglegény* szóval annyit állítunk, hogy a szomszédom nőlen. A preszuppozíciók egy másik típusa a megnyilatkozás (verbális) kontextusára utal. A (10) kérdést pl. csak akkor tekinthetjük adekvátumnak, ha feltecssük, hogy a kérdező a korábbi információk alapján úgy tudja, hogy az adott szituációban érintett személyek között van valaki, aki verseket ír. Ez alkotja a kérdés preszuppozícióját:

(10) János ír verseket?

E feltevéshez képest maga a kérdés arra összpontosul, vajon éppen János-e az a személy, aki verseket ír.

Mint látni, a preszuppozíciók csak közvetlenül és nem tisztán a nyelvi formára vonatkozó feltevéseket fejeznek ki (tehát pl. olyat, hogy többes számú alany mellett többes számú állítványnak kell állnia), hanem olyanokat, amelyek a nyelvi formákat a kommunikációs helyzet nyelvi és nem nyelvi körülményeivel, összetevőivel hozzák összefüggésbe. Ennek ellenére nem minősíthetjük őket nyelven kívülieknek, hiszen nélküliük nem tudnánk megmagyarázni, hogyan tulajdonítanak a beszélők értelmet a mondatoknak. Szerves részét képezik a nyelvi struktúrának; funkciójuk, hogy megadják a közlésnek a résztevők számára általános, közös kereteit. (Részletesebben a preszuppozíciókról lásd: Kiefer, 1975b, 1983.)

Újabb megfigyelések szerint azonban van a jelentésnek még egy olyan, további rétege is, amelyről már nem állíthatjuk, hogy olyan szervesen kapcsolódna a nyelvi struktúrákhoz, mint a szemantikai előfeltevések. Ez a sugallt jelentés. A következők szövegrészlet pl. anélkül, hogy ezt explicité állítaná, azt sugallja, hogy a vidéki rokon látogatása tette reutenessé a beszélő napját:

(11) Tegnap meglátogattam egy vidéki rokonom.
Reutenetes napom volt.

Vagy ha pl. azt mondjuk kései vendégünknek, hogy „Holnap korán kell kelnem”, ezzel a távozás gondolatát sugallhatjuk neki. A sugallt jelentésre semmilyen nyelvi forma sem utal, pusztán a kommunikációs helyzetből és nagyon laza, nehezen megragadható pragmatikai szabályokból következik. Mivel semmiféle explicit nyelvi forma nem utal rá, akár „vissza is vonhatjuk”. Ha pl. vendégünk eléri az utóbbi mondatot és sértődötten felpatan, „leszerelhetjük sértődöttségét azzal: „De én egy szóval sem mondtam, hogy menjél”. A sugallt jelentésnek számtalan és nehezen leírható megjelenési formája van. További részletek nélkül csak annyit akarunk még megjegyezni ezzel kapcsolatban (lásd még: Kiefer, 1975a), hogy gyakran nem egy-egy mondathoz, ill. megnyilatkozáshoz, hanem több mondatból álló szövegekhez, dialógusokhoz asszociálódik.

A szemantikai előfeltevésekre, a sugallt jelentésre és sok más hasonló jelenségre vonatkozó megfigyelések, a beszédaktus elmélet felismerésével együtt, kiszélesítették a nyelvi leírás kereteit. Világossá vált, hogy a beszélők nyelvi teljesítményének magyarázata nem redukálható valamiféle „tisztán grammatikai” szabályrendszerre. A grammatikai és a kommunikációs-pragmatikai tények között nincsen olyan éles határ, mint amilyent a generatív nyelvészet klasszikusai feltelezték. A nyelvi kompetencia nem merül ki abban, hogy képesek vagyunk nyelven kívülli tényeket nyelviileg visszatükrözni, az is belatarozik, hogy képesek vagyunk a nyelvet a szociális érintkezés és cselekvés eszközeként használni. Ennek megfelelően a nyelv nemcsak a gondolatalkotó, referenciális, leíró funkció ellátására van strukturális szerveződésénél fogva berendezkedve, hanem a kommunikációs funkciókra is.

Ez a következtetés azonban – vehetnéne ellen valaki – ahhoz vezet, hogy megtagadjuk a generatív nyelvészet egyik alapvető felismerését, a nyelvi kompetencia és a nyelvi performancia közötti megkülönböztetést. Ha a nyelvészeti leírás olyan kommunikációs-pragmatikai aspektusokra is kiterjed, amelyek a kompetencia/performance diszinkcióban a performanciához rendeltünk, elmosódik a különbség a nyelvi képesség és a nyelvi képesség realizációja, a nyelvhasználat, a kommunikáció között. Ez talán igaz is, de csak akkor, ha a kompetencia fogalmát abban a szűk értelemben használjuk, ahogy Chomsky vezette be. Ha viszont a kompetencia fogalmát kiterjesztjük egy olyan „kommunikációs kompetencia” irányába, amely a szűkebb értelemben vett grammatikai képességek mellett a nyelvhasználatnak arra a tudására is kiterjed, hogy nyelviüket képesek a körülményeknek megfelelően a legkülönbözőbb szociális interakciókra adekvát, érvényes módon használni, akkor ez a megkülönböztetés megmarad, csak új, és a tényeknek valószínűleg jobban megfelelő tartalmat nyer.

Köteünk előfeltevés fejezetében Kiefer, Levinson és Zvegincev könyvének részlete a szemantikai előfeltevéseket és nyelvi meghatározókat vizsgálja. Fillmore írása mindössze egyetlen rövid mondatnak az elemzésében összefoglalja mindazokat a tényezőket, amelyek a nyelvészet jelenlegi állása szerint körrejtátszának a verbális viselkedésben. Végül Clark munkája megmutatja, milyen inspiratív az előfeltevés és következtetéses fogalomrendszere a kísérleti kommunikáció-kutató számára.

Az utóbbi évtizedben a nyelvi funkciók kérdése az elméleti nyelvészetben túlmenően az empirikus társadalomtudományban is az érdekfűződés előterébe került. Ha figyelmesen olvassuk azokat a filozófiai vagy nyelvelméleti írásokat, amelyek például a beszédaktus fogalomkör köré csoportosulva vizsgálják a nyelv használatát, sajátos belső feszültséget fedezhetünk fel mögöttük. Ervelésük, miközben a hétköznapi kommunikációból veti példákra próbál támaszkodni, tulajdonképpen előfeltevésezi ezeknek a jelenségeknek az empirikus vizsgálatát. Ez a tényanyag azonban még jórészt hiányzik, az elméleti érvelés példái jórészt „létképzeti” hétköznapi kommunikációs helyzetekből származnak. Maga az elmélet is elvárja tehát a ténylegesen megvalósuló nyelvi kommunikáció olyan finomságú elemzését, amely túlmenő a hagyományos szociálpszichológiai kommunikációs vizsgálataison szintén.

Ennek az empirikus feladatnak a megoldása felé az utóbbi időben három empirikus társadalomtudományi részterület kutatói konvergáltak: a szociolingvisztika, a néprajz és a szociálpszichológia képviselői. Túlzott leegyszerűsítés lenne persze azt hinni, hogy a kutatások motivációja egyszerűen az, hogy alátámasszák vagy alkalmazzák az említett nyelvfilozófiai-nyelvelméleti törekvéseket. Különösen a szociolingvisztikában látható világosan – mert ott programatikusan is megfogalmazódott –, hogy a tényleges beszédsemélyek s a nyelvi funkciók intenzív vizsgálata erős belső motivációból indul ki ezeken az empirikus területen. Az egyik fontos belső motiváció a „saját” tudomány kialakítása, a tényleges beszédmeggfigyelés bevitel a nyelvészetbe. A diszkurzuselemzés fejezetben ennek a feltegnak klasszikus alkalmazását mutatja be Labov és Fanshel könyvvezetése. Másik fontos belső motiváció az, hogy a kutatók valamilyen tartalmat, empirikusan indokolt alátámasztást próbálnak adni a „pusztán” nyelvi kompetenciával szembeállított

sorban az elmélet oldaláról Hymes, a kutatási anyagok felől pedig Ervin-Tripp és Frake kommunikációs kompetencia fogalmának. Válogatásunkban ezt az igényt képviseli első-tanulmánya.

Ezeknek a törekvéseknek két általános jellemzőjét érdemes itt kiemelni. Az egyik az, hogy az említett belső motívációk következményeként a kutatók a helyzetbe ágyazottságot, nyelvi és nem-nyelvi szociális szféra kapcsolatait hangsúlyozzák, s ez a nyelvi funkciók problémájának előtérbe kerüléséhez, ahhoz a kérdéshez vezet, hogy „mit *csinálunk* a nyelv révén” – s így sokszor a beszéddaktus-elmélet fogalmi kereteinek felhasználásához. Labov, Fanshel, valamint Ervin-Tripp tanulmánya azt is mutatja, hogy ez a konvergencia több kérdésben, pl. a megnyilatkozások szokásosról eltérő funkciójára vonatkozóan, sokszor máris közvetlen elméleti relevanciával is bír.

E munka másik fontos jellemzője, hogy a kommunikációs viselkedés legalkalmibbnak s esetlegesebbnek tekintett jelenségei mögött is szabályszerűségeket keresnek. Fentebb már említettük a generatív nyelvtan merev s lehatároló kompetencia fogalmától való elszakadás igényét. Ez az „elszakadás” az empirikus munkákban azonban megszüntetve-megörzést is jelent. A kutatók sok olyan ténnyel színelnek, melyek a klasszikus generatív nyelvtan számára a performancia körébe tartozó esetlegességek, ezeket a tényezőket azonban a generatív nyelvtanról átvett *szabályközponti* szemléletnek megfelelően kezelik. Ez a szabályközpontúság rokonítja ezeket a munkákat azokkal a szociálpszichológiai törekvésekkel, melyek szintén a tényleges nyelvhasználat mögötti szociális szabályokat keresik. Ennek a szemléletnek a legjellegzetesebb (bár nem egyedül) képviselője az amerikai szociálpszichológia „etnometodológiai” iránya. Az irányzat számonkérta érdekes új hangsulya az, hogy a legkülönbözőbb területeken igyekszik feltámi azokat a rejtett szabályszerűségeket, melyek az interakció, a helyzetek értelmezését stb. megszabják. Ennek kapcsán kerülnek azután munkáikban előtérbe olyan kérdések is, mint pl. hogy szabály meg a közös előtörténetből fakadó értelmezési kulcsok az intím, külső szemlélő számára nehezen követhető párbeszédék értelmezését, illetve párbeszédde rendezésében stb. jászának szerepet a megnyilatkozások szövegét, illetve párbeszédde rendezésében stb.

(Lásd például Sudnow, 1971, Cicourel, 1974.) Követünkben kifejezetten etnometodológiai (lásd Schegloff dolgozata, mely azt mutatja be, hogyan közelít ehhez a szociológia etno-metodológiai irányzata. Az alkalmaszások fejezet írásai a gyermekenylvől kezdve egészen az osztályterem vagy a tömegközlelés elemzéséig megmutatják, milyen inspiratív az „alkal-mazott pragmatika” igénye a szociálpszichológiában.

Válogatásunk nem törekszik arra, hogy kimertő vagy a szó szoros értelmében repre-zentatív legyen. A fordításgyűjtemény összeállításánál pusztán az a szempont vezérelt, hogy olyan tanulmányokat, illetve könyvrészleteket emeljünk ki, amelyek értékeltek azt a szemléleti változást, amit a beszéddaktuselmélet hozott a nyelvi funkciókról alkotott elképzelésekben és a nyelvi kommunikáció empirikus kutatásában. Ennek megfélelően nem is kívántuk bemutatni azt a sok elméleti vitát s megoldatlan kérdést, amelyet az elmélet felvet; elsősorban újsszerűségének értékelésére törekedtünk, valamint arra, hogy a for-dított szemlélvények különböző előzetes ismeretség nélkül, önmagukban is jól képviseljék az elmélet újdonosságát. Az érdeklődő olvasó további tájékozódásához a tanulmányok iróadalomjegyzékéből összevont szakirodalom adhat támpontot.

Az empirikus tanulmányok kiválogatásánál pedig – megint csak a kimerítés igénye nélkül – elsősorban az a szempont vezérelt, hogy olyan munkákkal ismeressük meg a magyar olvasót, melyek a kommunikáció-kutatás szélesebb tárlatai szempontjából is tanulságokkal szolgálhatnak. Az anyag persze kissé „elavultnak” tűnhet. Valójában azonban a hetvenes évekből származó munkák azokat a koncepcionális kereteket és ültető empirikus alkalmazásokat mutatják be, amelyek mindmáig megadják az egyre szélesedő kutatás keretét.

AZ ELŐSZÓBAN HIVATKOZOTT IRODALOM

- Altichter F. (szerk.) 1972, A bécsi kör filozófiája. Budapest: Gondolat.
- Altichter F. 1975, Hozzászólás (Kiefer, 1975 előadásához) *Nyelvtudományi Közlemények*, 77, No. 2. 83–89.
- Carap, R., 1972, Ellenőrizhetőség és jelentés. In: Altichter (ed.) 377–504.
- Chomsky, N., 1972, *Language and Mind*. New York, Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
- Chomsky, N., 1973, A nyelv formális természete, in: Szépe Gy. (ed.)
- Chomsky, N., 1976, *Reflections on Language*. Pantheon Books, New York.
- Cicourel, A. V., 1974, *Cognitive sociology*. New York: Free Press.
- Davidson, D., 1971, Truth and Meaning, in: Rosenberg-Travis (eds.)
- Frege, G., 1980, *Logika, szemantika, matematika*. Budapest: Gondolat.
- Halliday, M. A. K., 1973, The functional basis of Language, in: Bernstein (ed.) *Class, Codes and Control*. Vol. 2. London–Boston, Routledge et Kegan Paul.
- Hymes, D., 1973, A nyelv a társadalomban, in: Szépe Gy. (ed.)
- Hymes, D., 1975, A beszélés néprajza, in: Pap–Szépe (eds.)
- Katz, J.–Fodor, J., 1967, Mi a baj a nyelvtudományi filozófiával? In: *magyar Filozófiai Szemle*, XI/4. 665–698.
- Kiefer F., 1975a, A nyelvi jelentés két fajtája: az implicit és explicit jelentés, in: Előadások A hiedelmek természete... című munkakörtekezhöz. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Kiefer F., 1975b, Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban. *Nyelvtudományi Közlemények*, 77, 2. 47–70.
- Kiefer F., 1983, *Az előfeltevések elmélete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pap M.–Szépe Gy., (eds.) 1975, *Társadalom és nyelv*. Budapest: Gondolat.
- Radics K., 1975, Újabb irányzatok a generatív grammatikában, in: *Nyelvtudományi Közlemények*, 77.
- Rosenberg, J. F.–Travis, Ch. (eds.) 1971, *Reading in the Philosophy of Language*. Prentice–Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Searle, J., 1971, What is a Speech Act? In: Rosenberg–Travis (eds.)
- Sudnow, D. (ed.) 1971, *Studies in social interaction*. New York, Free Press (Tanulmányok a szociális interakcióiról).
- Szépe Gy. (ed.) 1973, *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat.
- Wittgenstein, L., 1953/1992, *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

A BESZÉD AKTUSOK

Charles Morris, az általános jel tudomány egyik vezéregyénisége, a jel-
rendszereknek, közülük természetesen az emberi nyelveknek a tanulmányo-
zását három nagy területre osztotta fel. A *szintaxis* a jelek egymáshoz való
viszonyával, vagyis azzal a kérdéssel foglalkozik, milyen képzési és átalá-
kítási szabályokkal lehet egy jelrendszer elemei jelképzeteléből bonyolultabb
jelkombinációkat (mondatokat) létrehozni, illetve ilyen jelkombinációkat
egymásba transzformálni. A *szemantika* a jelek jelentését vizsgálja, tehát azt
a viszonyt, amely a jeleket és a jelkombinációkat az általuk jelölt objektu-
mokhoz és tényállásokhoz fűzi. Végül a *pragmatika* a jeleknek és a jelek
használoinak viszonyát állítja központba: azt kutatja, hogy a szintaktikai és
szemantikai szabályokon túl milyen egyéb, biológiai, pszichológiai, szo-
ciológiai tényezők és szabályszerűségek játszanak szerepet a jelek hasz-
náltában.

Attól kezdve, hogy századunk harmincas éveiben Morris felállította ezt
az osztályozást, a szintaktikai és szemantikai problémák vizsgálata jelentős
fejődésen ment keresztül. A nyelvészeti, logikai, nyelvtudományi, logikai
szemantikai stb. kutatások kitalakították azokat a többé-kevésbé általános
elfogadott elméleti-módszertani kereteket, amelyekben a nyelvek szintakti-
kai és szemantikai jellegzetességeit adekvát módon kezelni lehet. Ugyanak-
kor – bár nyilvánvaló volt, hogy a nyelvhasználat pragmatikai aspektusának
jelentőségét aligha lehet megkérdőjelezni, és ennek megfelelően a vizsgála-
toknak számottevő hányada igyekezett is a nyelvhasználat felé tapogatózni
– a hatvanas évekig csak kevés sikerült korvonalazni, hogy tulajdonképpen
mit és milyen formában kellene tartalmaznia a nyelvek pragmatikai leírá-
sának. A pragmatika hosszú időn keresztül afféle „hulladék-kosár” szerepét
töltötte be, amelybe különösebb rendszerezés nélkül mindaz beleegytén
szöködött, amit szintaktikai-szemantikai szinten sem sikerült kielégítően
megragadni. A hatvanas évek végétől azonban, nem utolsósorban annak
termékenyítő hatásaként, hogy a nyelvleírásnak kiépültek a szintaktikai-sze-
mantikai alapjai, a nyelv kutatói között egyre erősödött az a törekvés,
hogy a pragmatikai hulladék-kosárban is rendet teremtsenek, és kidolgozva

a megfelelő fogalmai apparátust a nyelvelírásst a nyelvhasználattá is kiterjeszték. Ennek a törekvésnek az egyik legfontosabb eredménye, egyben a további intenzív pragmatikai kutatások egyik legjelentősebb stimulálója a beszédaktus-elmélet volt.

A beszédaktus-elmélet kiinduló problémáitakája az anafitikus nyelvfilozófiából származik. A szemantikának általában elfogadott tétele, hogy – mivel egy szokásos kijelentő mondatot megérteni annyit tesz, mint elgondolni, milyen lenne a világ, ha a mondatban kifejezett állítás igaz lenne – a mondatok jelentését az általuk kifejezett állítások igazságfelfutatóinak megadásával lehetne jellemezni. Vannak azonban olyan kifejezések a nyelvben, amelyek olyanok, hogy ha velük kijelentő mód egyes szám első személyben kijelentő mondatokat képezünk, aligha beszélhetünk a szó szokásos értelében vett igazságfelfutatókról, ugyanis ezek a mondatok kijelentő formájuk ellenére sem arra szolgálnak, hogy velük tényeket írjunk le, tehát hogy igazat vagy hamisat állítsunk, hanem arra, hogy valamilyen cselekvést hajtsunk végre a kimondásukban. Ha például azt mondjuk valakinek, hogy *Bocsánatot kérek* vagy *Gratulálok*, nem állapítunk meg semmitéle tényt, nem állítunk igazat vagy hamisat, hanem ténylegesen bocsánatot kérünk, illetve gratulálunk.

Ennek a látszólag ellentmondásos jelenségnek a tanulmányozása a beszédaktus-elmélet képviselőit arra a felismerésre vezette, hogy minden nyelvi megnyilatkozásunknak van valamilyen cselekvési értéke abban az értelemben, hogy amikor mondunk valamin, nemcsak egyszerűen mondatot kibeszélünk aktusát hajtjuk végre, hanem valami egyebet is cselekszünk: mondásának aktusát hajtjuk végre, engedelylezünk, tiltunk, javasolunk, mindeketünk, parancsolunk, ígérünk, engedélyezünk, tiltunk, javasolunk, mindeketünk, utasítunk, közönlünk, figyelmeztetünk stb. Így a nyelvhaználattal valóban nem a mondatok, hanem a mondatok kimondásában végrehajtott cselekvések az az egység. A beszédaktusok elméletének az a feladata, hogy számba vegye a beszédaktusok típusait, írja a szerkezetüket és megadja azokat a feltételeket, amelyeknek teljesülniük kell sikeres végrehajtásukhoz. E feltételek között vannak szintaktikai természetűek: például szavaknak szintaktikailag rosszul formált láncával semmilyen beszédaktust nem lehet végrehajtani. Vannak közöttük szemantikai természetűek, vagyis olyanok, amelyek a mondatok igazságfelfutató-tartalmára vonatkoznak: például nem lehet olyasmit ígérni, vagy parancsolni, ami már a múltban megtörtént. És végül vannak közöttük pragmatikai természetűek, amelyek a nyelvhaználók szándékaira, hiédelméire, egymáshoz mért társadalmi helyezetére és hasonló kontextuális tényezőkre vonatkoznak: például a hierarchiában alacsonyabban álló nem adhat parancsot a hierarchiában magasabban állónak. Kivétel tehát, hogy a nyelvi megnyilatkozásoknak beszédaktusokként történő felfogása képes arra, hogy a klasszikus morris-i program egyik lehetséges megvalósulásként egységes és szerves rendszerben egye-

stíse a nyelv szintaktikai-szemantikai sajátosságait és a nyelvhasználat pragmatikai jellegzetességeit.

A beszédaktus-elmélet rendkívül termékeny kereteket bizonyult a nyelvek pragmatikai aspektusának tanulmányozásához. Ennek köszönhető, hogy megközelítésmódja és fogalmi apparátusa az elmúlt másfél évtizedben a pszicholingvisztikán keresztül a szociolingvisztikáig mindazon tudományágak eszköztárába bevonult, amelyek a nyelvhasználat (is) foglalkoznak, sőt, születtek kísérletek a nem verbális kommunikáció területén való alkalmazásokra is.

I. ELŐADÁS

Amiről beszélni fogok, az sem bonyolult, sem perlekedő nem lesz. Egyetlen érdemként azt tudnám kiemelni, hogy – legalábbis részben – igaz. E vizsgálándó jelenség igen ismert és nyilvánvaló, s imitt-amott már mások is felfigyeltek rá. Úgy látszik azonban, hogy mindeddig nem szenteltek különösebb figyelmet neki.

A filozófusok többsége azonban hosszú ideig feltehetően azt hitte, hogy egy „állítás” egyetlen feladatát a dolgok pillanatnyi állásának leírása vagy valamilyen „tény megállapítása”, amely megállapítás azután vagy igaz, vagy hamis lesz. A nyelvtanítók persze már régóta bizonygatják, hogy nem minden mondat (használatos mint) állítás: a nyelvtanítók állításai mellett hagyományosan ismeretesek még kérdések és felkiáltások, továbbá utasítások, vágyakarat vagy engedményeket kifejező mondatok is. Kétségtelen, hogy a filozófusok sem tiltakoznak ez ellen, jóllehet a „mondatot” sokszor pongyolán az „állítás” megjelöléseként használták. Az is vitathatatlan, hogy mind a nyelvtanítók, mind a filozófusok tisztában vannak azzal, hogy még a kérdéseket, utasításokat stb. sem valami könnyű megkülönböztetni az állításoktól a rendelkezésre álló kisházi és kevésbé jelentős nyelvi jegy – mint a szöveg, a mód és hasonlók – segítségével. Az persze már ritkán esik meg, hogy elöprengenek azokon a nehézségeken, amelyeket ez a tény nyilvánvalóan felvet. Hogyan döntünk el, hogy melyik melyik? Hol húzzuk meg a határokat, és hogyan határozzuk meg őket?

Számos olyan dolgot, amelyet a filozófusok a nyelvtanítók karöltve korábban minden további nélkül „állításokként” fogadtak volna el, mostanában kitüntették figyelemmel kezdének vizsgálni. Ez a vizsgálódás, legalábbis a filozófiában, mindegy közvetve lépett fel. Először is – sokszor szerencsétlenül dogmatikus megfogalmazásban – az a nézet jelent meg, hogy egy (tény) állítás(a)nak „igazolhatónak (verifikálhatónak)” kell lennie, s innen már kikövetelt az a vezérlő ahhoz a feltevéshöz, hogy sok „állítás” csak afféle alállítás. Először is a világosságban (mint ahogy azt már *Kant* is következtetésekből bizonygatta) rengeteg állításról kimutatták, hogy hibátlan nyelvi formájuk ellenére értelmentlenek. Az értelmentlenségek friss és hirtelenes példányainak folyamatos felfedezése pedig, jóllehet osztályozásuk gyakran rendszertelen, magyarázatuk pedig misztikus volt,

* Budapest, 1990, Akadémiai, 29–37. és 102–112. Fordította: Pliéh Csaba.

egészében véve csak jól hozott. De még mi – vagyis filozófusok – is csak bizonyos határok között ismerjük el, hogy értelmelenségekről beszélünk; második lépésként tehát kézenfekvő annak a kérdésnek a feltevése, hogy vajon sok, szemmel láthatóan al-állítást egyáltalán állításnak számtak-e. Elterjedt az a nézet, hogy számos olyan megnyilatkozást, amely messzről állításnak teszik, egyáltalán nem vagy csak részben számtak annak, hogy tényekről szóló közvetlen információt rögzítsen vagy adjon át: például „etikai kijelentéseinket” alighanem – kizárólagosan vagy részben – értelmeiket akarunk kiváltani vagy magatartást próbáljuk keretek közé szorítani, illetve sajátos módon befolyásolni. *Kant* ebben a kérdésben is az üttörők közé tartozott. Bizony gyakran mondunk olyat is, ami ugyancsak túllépi a nyelvi – legalábbis a hagyományos nyelvi – keretét. Kiderült, hogy jó néhány különösen zavarba ejtő, a külső szemlelő számára leírónak látszó állításba beleszórt szó egyáltalán nem az ábrázolt valóság valamely különleges jegyére hívja fel a figyelmet, hanem azokra a körülményekre utal (s nem beszámol róluk), amelyek között az állítás keletkezett, illetve figyelemzett az állítást érintő fenntartásokra vagy értelmezések mikéjére és hasonlókra. E lehetőségek egykor oly gyakori elhanyagolását szokták „leíró” illúzióknak nevezni: a név talán nem igazán találó, mivel maga a „leíró” kifejezés túlságosan sajátos. Nem minden igaz vagy hamis állítás leírás, ezért jómagam szívesebben használok a „konstatív” szót. Ezen az úton haladva napjainkra már aprólékos gondossággal kimutatják vagy legalábbis valószínűsítetik, hogy számos hagyományos filozófiai kértelműség tévedés eredményeként jött létre: a tévedés az volt, hogy egyértelmű megállapításoként értelmeztek olyan megnyilvánulásokat, amelyek *vagy* (nem nyelvi) okokból) értelmelének voltak, *vagy pedig* valami egészen mást akartak kifejezni.

Bármit gondoljunk is ezen nézetek és javaslatok felől, bármilyen visszatetszést váltson is ki belőlünk az a kezdeti zűrzavar, amelybe a filozófiai elmélet és módszer beletaszítottuk, abban nem kételekedhetünk, hogy mindez filozófiai forradalmat robbantott ki. Ha valaki ebben a filozófia történetének legnagyobb s legüdösebb forradalmát szeretné látni, tulajdonképpen nem is nagyon tűz. Nem baj, hogy kezdetben a dolgok ezekre szedve, *parti pris* és külsődleges célként jelennek meg; ez minden forradalomnak velejárója.

A PERFORMATÍVUMOK ELŐZETES KIEMELÉSE²

Az a megnyilatkozástípus, amelyet most vizsgálni szándékozunk, nem felületül értelmeilen, bár, mint látni fogjuk, helytelen használata az „értelmelenség” megjelölésén sajátos változatát zúdíthatja ránk. Ezért inkább a második, az általános megnyilatkozások csoportjába sorolnám őket. Nem szabad azt hinnünk, hogy szükségesszerűen leíró vagy konstatív ténykifejezésnek álcázzák magukat, holott ez megjelölésen gyakran előfordul, megkökénthető módon éppen akkor, amikor a legexplícitabb formát öltik. A nyelvtanítók, azt hiszem, nem látnak át ezen az „alcán”, s a filozófusok is legfeljebb csak elvétve. Nem árt, ha először ebben az alságos formában tanulmányozzuk ezt a típust, hogy jellegetzettségét azokkal a tényállításokkal összevetve tárhassuk fel, amelyeket majmol.

Elő példánk olyan megnyilatkozások lesznek, amelyek – a kijelentést kivéve – nem illenek bele egyetlen eddig felismert *nyelvi* kategóriába sem, nem értelmelének, s nem

tartalmaznak olyan verbális vészjelzéseket, amelyeket a filozófusok már lelepleztek, vagy legalábbis leleplezni véltek (olyan furcsa szavakat, mint „jó” vagy „mind”, gyanus segéd-igéket, mint „tud”, és kétes szerkezeteket, mint amilyenek a felítelés monda-
tok): minden egyes ilyen megnyilatkozásban lesz egy egészen érdektelen egyes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módon és cselekvő alakban lévő íg. Egyes megnyi-
latkozások kielégítik ezeket a felítételeket, s mégis olyanok, hogy

(A) semmit sem „ltnak le” vagy „állapítanak meg”, az égvilágon nem számolnak be
semmiről, nem „igazak vagy hamisak”; és
(B) a mondat kimondása önmagában egy cselekvés elvégzése vagy annak része, és ezt
a cselekvést rendszerint nem úgy ltnak le, mint valaminek a kimondását.

Ez korántsem olyan paradox, mint ahogyan hangzik, vagy mint amilyenek rosszind-
latúan feltüntetni igyekeztem; az alábbi példák voltaképpen családást fognak okozni.

Példák:

(Pa) „Igen, akarom (ügymin: kijelentem, hogy törvényes feleségeműl akarom venni
azi itt megjelent X, X,-t)!” – ahogyan egy házassági szertartás során elhangzik.⁵
(Pb) „Ezt a hajót *Queen Elizabeth*nek nevezem el!” – mondják, s a pezsgősüveget a
hajó törzséhez csapják.
(Pc) „A karterámat fivéremre hagyom” – amiként egy végrendeletben áll.
(Pd) „Fogadok egy ötösbe, hogy holnap esni fog!”

E példákban világos, hogy a mondat kimondása (természetesen a megfelelő körülmények
között) nem *leírva* annak, hogy mi mondható arról, amit akkor teszek, amikor ezt mondom
ki,⁶ nem is annak lesögzése, hogy csinálom, hanem maga a csinálás. Az idézett
megnyilatkozások egyike sem igaz vagy hamis, ami számomra nyilvánvaló, s ezért nem is
foglalkozom vele. Mint ahogy „A fene egye meg!” igazságának vagy hamiságának
felvétele is szűkségtelen: megtehet, hogy a megnyilatkozás „valamiről tájékoztat” – ez
azonban egészen más dolog. Egy hajónak nevet adni *amyl, mint* (a megfelelő körülmények
között) kimondani az „Ezt a hajót X-nek nevezem el” szavakat. Amikor az anyakönyv-
vezető vagy az olár elött azt rebegem: „Igen, akarom!” akkor nem beszámolok egy-
vezető vagy megnyilatkozásokról, hanem részese vagyok. Hogyan is nevezük az ilyen típusú mondatokat
vagy megnyilatkozásokat? Jómagam a *performativ mondat* vagy performatív meg-
nyilatkozás, röviden a „performatívum” megnevezést tartom a legkézenfekvőnek. A
„performatív” elnevezést az előzőekhez hasonló helyzetben és szerkezetben fogjuk hasz-
nálni, hasonlóan az imperatív (felszólító) terminushoz.⁸ Az elnevezés természetesen a
„perform” szóból származik, amely az „akció” (‘cselekvés’) főnév igei megfelelője.

* Az *I do* kifejezést magyarul az „Igen!” vagy „Igen, akarom!” formában adjuk vissza, ami hozzávetőleg a
szertartás szövegének is megfelel. – *A ford.*

Azt sugallja, hogy a megnyilatkozás – amit többnyire nem pusztán valami kimondásának tekintünk – egyben valamilyen cselekvésre is.

Számos egyéb kifejezés is kinalikozik, amely megfélelően jefedi a performatívumok egyik vagy másik, szűkebb vagy tágabb osztályát. Sok performatívum [például szerződő *jellelt* („Fogadok!”) vagy *bejelentő* típusú („Ezzennel hadat üzenek?”)] megnyilatkozás. A jelenleg használt kifejezések közül azonban egyetlennyet sem ismerek, amelynek hatóköre akár csak megközelítőleg is elég széles volna ahhoz, hogy átfogja az összes esetet. Talán még az „operatív” szakkifejezés áll a legközelebb ahhoz, amire szükségünk van abban a szigorú értelemben, ahogyan a jogászok használják egy szerződés érdemi részére, azon pontjaira, amelyek a szerződésbe foglalt ügylelet (az átruházást és hasonlókat) befolyásolják, míg a dokumentum többi része pusztán „felsorolja” a kövülményeket, amelyek közt az ügyleletnek végbé kell mennie.⁹ Az „operatív” kifejezésnek azonban más jelentése is van, de ma már gyakran alig jelent többet vagy más, mint hogy „fontos”, Heysesbnek találtam egy új szó használatát, amelyhez bár eredetétől nem tudunk elvonnakoztatni, mégsem kapcsoltunk oly könnyen valamilyen, már korábban megéltó jelentéss.

ELĖG EHHĖZ A KIMONDĀS?

Mindezeken túl mondhatunk-e olyasmiről, hogy

„Megnőszülni anyyi, mint kimondani néhány szót”

ΛΟΒΛ

„Fogadni nem több, mint mondani valamit?”

Ez a feltételezés első látásra furcsának vagy egyenesen triviálnak tűnhet fel, megfélelő óvatossággal kezelve azonban már egyáltalán nem az.

* Az angol „perform” szó jelentése „jeljesíteni, véghezvinni, megcsinálni, kivitelezni” síb. – *A ford.*

amennyiben az valóban elvégezett. Magyarán szóval: mindig szükséges, hogy azok a körülmények, amelyek közepette a szavak elhangzanak, valamilyen módon vagy módokon megfellelő legyenek, s a közönséges esetekben az is szükséges, hogy maga a beszélő vagy valaki más még *egyéb* cselekvéseket is elvégezzen, legyenek azok fizikai vagy „szellemi” aktusok, vagy akár további szavak kimondásai. Ahhoz, hogy a hajónak nevet adhassak, elkerülhetetlen, hogy én legyenek az a személy, akit erre kijelöltek; a (keresztyén) házasságkötésnek alapvető feltétele, hogy ne legyen elő, épelméjű és idem el nem vált stb. feleségem; ahhoz, hogy egy fogadás érvényes legyen, mindenképpen szükséges, hogy a másik fél is elfogadja [s ezt valamiképpen jeleznie is kell, például azt kell kimondania, hogy „Allo!”]; s nemigen beszélhetünk ajándékozásról, ha *kijelentem ugyan*, hogy: „Neked adom”, de soha nem adom át a kérdéses tárgyat.

Idáig rendben is volnánk. A cselekvés más módokon is véghezvihető, nemcsak performatív megnyilatkozások segítségével, s a körülményeknek, beleértve az egyéb cselekvéseket is, megfellelőnek kell lenniük. Ellenveitként azonban valami egészen más, s mint látni fogjuk, téves érve is gondolható, különösen, ha valamelyik lenyűgöző performatívumot vesszük alapul, mint például „Ígérem, hogy...”. A szavakat „komolyan” kell kimondani, úgy, hogy „komolyan” is legyenek. Ez általában véve igaz – bármely megnyilatkozás célját elemezve fontos –, bár némileg ködös közhely. Példának okáért nem viccet mondok vagy verset írok. Am könnyen az az érzésünk támadhat, hogy szavaink komolysága abban rejlik, hogy egy belső vagy szellemi aktusnak a kényelmét, a megjelölést vagy a tájékoztatást szolgáló (pusztán) külső jeleként ejtjük ki őket. Innen már csak pár lépés, hogy igazán elhiggyük vagy öntudatlanul is feltételezzük, hogy a külső megnyilatkozás számos esetben a belső tevékenység *igaz vagy hamis* leírása. A gondolat klasszikus példája a *Hippokratész*ban található, ahol is Hippokratész azt mondja:

„Csak nyelvek esküdtek, eszem nem volt vele.”

vagyis nyelvek megesküdtek, de szívem (vagy eszem, vagy valami más a színtalak mögött) nem.¹⁰ Az „Ígérem, hogy...” tehát kötelez valamire – figyelmeztet lelki bűncselekményre.

Nagy meglepéssel figyelhetjük meg éppen ezen a példán, hogy a mélység vagy inkább a komolyság elvillázása hogyan kövezi ki az erkölcsiességhez vezető utat. Mert aki azt mondja, hogy az „ígyet nem pusztán kimondott szó, hanem belső, szellemi aktus”, szavahihető moralistának tűnhet fel, aki holmi felszínes elméleti tróka egész nemzedékével szembe. Szinte látniuk őt, amint az erkölcsi úr láthatatlan mélységeit fűrkészi a valódi szakember finom érzékenységgel. S lám, Hippokratész futni hagyja, a bigámistának megbocsát az „Ígen”-ért, a zugsbukkákért felmenti a „Fogadok”-ért. A pontosság és az erkölcs hasonlóképpen az *adott szó kötelez elve* mellett áll.

Ha kiiktatjuk az ehhez hasonló fikatív belső aktusokat, feltételezhetjük-e, hogy az „Ígérem, hogy...” vagy az „Akarom feleségemü” stb. megnyilatkozásokkal rendszert

* Euripidész: *Hippokratész*, 612. sor. Ford. Tircsényi-Waldapfel Imre. – *A ford.*

együtt járt többi dolgot a megnyilatkozás kellőképpen kifejezi, s így ezek jelenlété a megnyilatkozást igazza, hiánya pedig hamissá teszi? Kiszve az utóbbival, nézzük meg, mit mondunk valójában a kérdéses megnyilatkozásról, ha egyik vagy másik szokásos velejárója *hiányzik*. Sohasem azt mondjuk, hogy a megnyilatkozás hamis, hanem azt, hogy a megnyilatkozás – vagy még inkább a *cselekvés*,¹¹ például az ígértet – semmis, rossz-hiszemű, nem beteljesített vagy valami hasonló. A megígértés – akárcsak a többi performatívum – esetében az ígértet kimondó személynél el kell tölkölnie, hogy megtartja szavát, ami egyébként az összes vele járó aktus közül a leginkább felel meg annak, amit az „Ígérem” leír vagy rögzít. Valójában nem hamis ígértetről szokunk-e beszélni, amikor ez a szándék hiányzik? Ha így van is, *nem* azt állítjuk, hogy az „Ígérem, hogy...” megnyilatkozás hamis abban az értelemben, hogy az ígértettevő mégsem teszi meg, amit kijelentett, jóllehet tényleg kijelentette, amiként azt sem, hogy bár leír valamilyen, tévesen írja le, tévesen számol be róla. Hiszen ígértet *leír*, ami még csak nem is *érvénytelen*, bár *rosszhiszemű*. Megnyilatkozása talán félrevezető, esetleg megfélevező, s kétségtelenül helytelen, de nem hazugság és nem téves kijelentés. Ha mindenképpen valami illyesmit akarunk bizonyítani, legfeljebb azt állíthatunk, hogy maga a helyzer sugall hamisságot vagy téves állítást (arról, hogy a személynél szándékában áll valamilyen csinálni), ez azonban teljesen más kérdés. Hamis fogadásról, hamis kereszteleőről sem szokunk beszélni, s annak, hogy *van* hamis ígértet, nem kell jobban megkötnie kezünket, mint annak, hogy téves (sakk)húzásokról is beszélünk. Nem szükség szerű, hogy a „hamis” szót csak kijelentésekre használjuk.

VIII. ELŐADÁS

Amikor nekikezdünk az explicit performatív ígértet számbavevő lista összeállításának, kiderül, hogy nem mindig egyszerű a performatív és konstatív megnyilatkozások elkülönítése, ezért hasznosnak látszott, ha valamivel messzebbre, az alapokig nyúlunk vissza. Megvizsgáltuk: hányféle értelemben igaz az, hogy valamilyen mondat *amnyi, mint* valami, vagy az, hogy valaminek a kimondásakor végrehajltunk bizonyos cselekedeteket, s hogy a kimondás *érvény* egyben teszünk is valamit. Azzal kezdünk, hogy körülrítuk a „valamit csinálni” lehetséges értelmezéseinek kiterjedt csoportját, melyet az az egyébként nyilvánvaló tény tart össze, hogy mondani valamit a szokásos értelemben annyit, mint csinálni valamit – amibe beletartozik bizonyos zajok és meghatározott szerkezetekbe foglalt szavak kifejtése, továbbá az, hogy az érintett szó kifejtése egyfajta köznapfi hozófiai értelemben vett jelenléssel bír, azaz meghatározott értelemmel és meghatározott jelöléssel. A „valami mondasának” cselekedetét ebben a szokásos értelemben nevezzem (vagy inkább átkereszteljem) egy lokució aktus elvégzésének, a megnyilatkozások eddigi s ebből a szempontból történeti tanulmányozását pedig lokuciók, azaz teljes beszédegységek tanulmányozásának. A lokució aktusok persze elsősorban azért érdekelnek minket, mert pontosan akarjuk tudni, hogy voltaképpen mik is, s meg akarjuk különböztetni őket a többi, bennünket feljebb és sokkal jobban érdekítő aktusról. Talán még annyit fűznék hozzá, hogy természetesen számos további finomításra lenne mód és szükség, amennyiben

önmagukért tárgyalnánk őket – olyan finomításokra, amelyek nemcsak a filozófusok, hanem, mondjuk, a grammatikusok figyelme is számot tarthatnának. A fonetikus, a fatikus és a rétikus aktusok között nagyobb megkülönböztetést tesszünk. A fonetikus aktus pusztán bizonyos zajok hallatása. A fatikus aktus meghatározott hangok vagy szavak kibocsátása, olyan zajoké, amelyek valójában vagy látszólag egy adott szókészletbe tartoznak, s valójában vagy látszólag bizonyos nyelvi szabályoknak engedelmeskednek. A rétikus aktus végrehajtása olyan cselekedet, amelynek során ezeket a hangokat többé-kevésbé meghatározott értelemmel és referenciával használjuk. Vagyis az „Azt mondta: »A macska az ágyon van«” egy fatikus aktusról szól be, míg az „Azt mondta, hogy a macska az ágyon van” egy rétikus aktusról. Hasonló szembeállítás

tükröznek az alábbi párok:

„Azt mondta: »Ott leszek«” – „Azt mondta, hogy ott lesz”;

„Azt mondta: »Takarodj!«” – „Azt mondta, hogy takarodj”;

„Azt kérdezte: »Oxfordban vagy Cambridge-ben volt-e?“” – „Azt kérdezte, hogy Oxfordban vagy Cambridge-ben volt-e”.

Köztudottan igen sokféle módon lehet megkülönböztetni a fatikus, a rétikus és a szókészletet, illetve a fatikus, a rétikus és a szókészletet. A fatikus aktus meghatározásában két dolgot összevontunk: a szókészletet és a nyelvi

nyelvi. Nem adtuk tehát sajátos elnevezést annak a személynak, aki olyasmit mond, mint hogy a „Macska alaposan a ha” vagy „...nyalás brigád/turbó”. Itt azonban a nyelvi és a szókészlet mellett felvetődik az intonáció kérdése is. 3. A fatikus aktus, hasonlóan a fonetikushoz, lényegében utánzó és visszaható (beértve az intonációt, a gesztusokat, a kacsmákat stb.). Nem pusztán az idezőjelbe tett kijelentést – „A lánynak gyönyörű haja van” – tudjuk utánzani, hanem azt a bonyolult tényt is, hogy a fiú így mondta: „A lánynak gyönyörű haja van” (megvárva a válat).

Ez a „monda” szó regényekben általában, „apostrofált” használat, ahol minden megnyilatkozás pusztán macskakörömmel reprodukálható, vagy a macskaköröm után a „monda” stb. hozzáfűzésével. A rétikus aktusról viszont állítások esetében így számolunk be: „Azt mondta, hogy a macska az ágyon van”; „Azt mondta, hogy el fog menni”; „Azt mondta, hogy menne” (ahol a beszélő szavai: „mennem kell” voltak). Ez az úgynevezett „közvetett beszéd” [indirect speech]. Ha valaminek nem teljesen világos az érteleme vagy a jelölése, akkor az

* Ez a szövegadarab Lewis Carroll *Alice Tükrországban* c. írásából való. „A tükrőház” fejezetben található a *Griffász* c. vers, melynek első két sora Tótfalusi István fordításában így hangzik: „Nézőmra járt, nyalás brigád / turbó, púrtak a zepén...” – A ford.

egész szöveget vagy egy részét idézőjellebe tesszük. Példának okáért: „Azt mondta, hogy el kell mennem az »atyámhoz«, de nem mondta meg, hogy gyóntatómhoz-e, vagy nemzöm-höz”; vagy egy másik példában: „Megmondtam neki, hogy helytelenül viselkedik, amire ő azt válaszolta, hogy »Minél magasabbra jutsz, annál kevesebb jut«”. De az „Azt mondta, hogy...” nem mindig alkalmazható ilyen könnyedén. Ha a beszélő felszólító módban fogalmazott, akkor inkább azt mondjuk: „szólt, hogy...”, „azt tanácsolta, hogy...” stb., vagy ezekkel egyenértékű szerkezetet használunk: „Azt mondta, el kell...om”; „Azt mondta, muszáj...em” stb. Hasonlítsuk csak össze az utóbbiakat az afféle kifejezésekkel, hogy „üdvözlésemre sietett” és „bocsánatért esedezett”.

Még egy dolgot megemlítenék a relikus aktusról: az értelem és a jelentés (a megnevezés és a valószínű vonatkoztatás) önmagukban alárendelt aktusok, melyeket a relikus aktus végrehajtása közben végzünk. Mondhatunk például olyasmit, hogy „A »ban«-on azt értem...” vagy „Az »ó«-vel arra utaltam, hogy...”. Végezhetünk-e relikus aktust utalás és/vagy megnevezés nélkül is? Először úgy látszik, hogy többnyire nem, de vannak zavarba ejtő esetek. Mi a jelölte annak, hogy „Mindem háromszögnek három oldala van”? Ebből kiindulva bátran állíthatjuk, hogy végezhetünk olyan fatikus aktust, amely nem relikus, ám megfordítva ez nem mondható el. Így például megismételhetjük valaki más megjegyzéseit, motyoghatunk mindentféléi magunkban, vagy felolvashatunk egy latin mondatot anélkül, hogy ismerjünk a szavak jelentését.

Számunkra nem ül lenyeges az a kérdés, hogy mikor *azonos* egy téma vagy egy téma egy másikkal, álljon akár jelípus [*type*], akár jelípdány [*token*] értelemben, vagy hogy mi alkot egyetlen témát vagy témát. Arra azért érdemes odafigyelnünk, hogy ugyanaz a téma (azonos típus példány) különböző megnyilatkozásokban különböző értelemben és utalás-sal is használható, s így egészen más téma lesz belőle. Ha különböző témákat azonos értelemben és jelöléssel használunk, akkor relikusan egyenértékű aktusokról beszélhetünk (bizonyos értelemben „ugyanarról az állításról”), de nem ugyanarról a témáról vagy relikus aktusról (lévén ezek csak egy másik értelemben azonos állítások, mégpedig akkor, ha fontos az azonos szavak használata).^{**}

A téma a *nyelv* egyessége – jellegzetes hibája az értelemtelenség, a jelentésmenküliség. A téma viszont a *beszéd* egyessége – jellegzetes hibája a homályosság, az üresség, a zavarosság és hasonlók.

Ezek a dolgok ugyan fölöttébb jelentőségek, az eddigiek alapján mégsem világítják meg azt a problémánkat, hogy miképpen áll szemben egymással a konstatív és a performatív megnyilatkozás. Példának okáért megtekinthet, hogy a „Támadni készül” megnyilatkozásról már kimondásának pillanatában teljes bizonyossággal meg tudjuk mondani, hogy az eddig

* Az angol eredetiben *minister* áll, mely „lelkész” is, „miniszter” is jelent. – A ford.

**Austin itt a fonéma kifejezés analógiájaként használja a téma és téma szavakat. Ahogy a fonéma a nyelv hangvilágában a fonetikus aktusok funkcionális egyessége, mellyel kapcsolatban felvehetjük, hogy fizikailag eltérő hangok mikor tartoznak azonos osztályhoz (például a fizikailag eltérő *n* a magyar *ing* és *int* szavakban), úgy volna a téma a fatikus aktusok (a nyelvtan) a téma a relikus aktusok (a jelentés) funkcionális egyesség. A jelípus és a jelípdány használatáról szólva itt elég arra utalni, hogy az említett kétféle *n* egyetlen típus kétféle példánya. – A ford.

körülhatárolt értelmezésken belül mit jelent, azt azonban egyáltalán nem tisztáztuk még, hogy ekként megnyilatkozván *figyelmeztetni* akartam-e vagy sem. Lehet tökéletesen érthető a „Csakd be az ajtót!” megnyilatkozás, s az mégsem világos, hogy kijelentésnek vagy figyelmeztetésnek stb. szánták-e.

Egy lokúciós aktus végrehajtása rendszerint *eo ipso* egy *illokúciós* aktus végrehajtása is – ha javasolt elnevezésemet elfogadják. Annak eldöntésére, hogy milyen illokúciós aktust hajtottunk végre, meg kell határoznunk, hogy milyen módon használjuk a lokúciót:

- kérdés feltevésére vagy megválaszolására;
- információ vagy biztosíték nyújtására, illetve figyelmeztetésre;
- szándék bejelentésére, ítélet kihirdetésére;
- mondat kimondására;
- megállapodásra, felhívásra vagy bírálatra;
- azonosításra vagy leírásra...

vagy sok más hasonlóra. (Egyáltalán nem akarom persze azt sugallni, hogy itt egy világosan meghatározott osztályról van szó.) Az *eo ipso* semmiféle titokzatosság nem övezi. Gondolokoztunk a „milyen módon használjuk” homályos kifejezés sokféle jelentése – vonatkozhat ez akár lokúciós aktusra is, s ezenfelül még a perlokúciós aktusokra is, amelyekre hamarosan rátérünk. Amikor egy lokúciós aktust végzünk, a beszédet használjuk? Csak az a kérdés, hogy ebben a helyzetben pontosan milyen módon. Eles különbségek rejlenek ugyanis a beszédhasználat módjában és funkcióiban is, s minden egyes aktusunk esetében bizonyos szempontból – nevezzük ezt itt (B)¹² szempontnak – alapvető jelentőségű, hogy adott helyzetben milyen módon és *értelemben* használjuk. Egyáltalán nem mindegy, hogy tanácsot adunk-e, vagy pusztán sugallunk, netán ténylegesen utasítunk, hogy határozottan megfigyeltünk valamit, vagy csak holmi homályos szándékot közlünk és így tovább. Ezek a kérdések nem minden zűrzavar nélkül ugyan, de a nyelvtanba is behatolnak (lásd fentebb), és állandó viták forrásai – olyan megfogalmazásban például, hogy néhány szó (egy adott lokúció) a kérdés *erővel bír-e*, vagy becslésként *kell-e* volna kezelni őket és így tovább.

Az aktus új, második értelemben vett végrehajtását egy illokúciós aktus elvégzésésként értelmezzem, vagyis a valami monddásakor elvégzett aktussal azonosítom, szembeállítva a valami monddásnak aktusával. Az itt elemzett nyelvi funkciók tételét pedig az „illokúciós érték” elméletének fogom nevezni.

Elmondható, hogy a filozófusok túlságosan hosszú ideig elhanyagolták e kérdés kutatását, minden problémával a „lokúciós használat” problémájaként foglalkoztak, s hogy az első előadásban említett „leíró illúzió” valójában rendszerint úgy lép fel, hogy az illokúciós problémákat, tévesen, lokúciós problémáknak tekintjük. Igaz, lassan kezdünk kilábalni ebből. Az utóbbi években egyre világosabban látjuk, hogy egy megnyilatkozás megjelenési körülményei nagyon is komolyan veendők, s hogy a használt szavakat bizonyos mértékig azzal a „kontextussal” kell „megmagyarázni”, amelyben rendelkezés-szerűen megjelennek, vagy amelyben ténylegesen kimondattak valamely szóvalítás során. Meglehet, talán túl könnyen adjuk meg ezeket a magyarázatokat a „szavak jelentésének”

fogalomkörében. A „jelentés” kifejezést az angolban persze használhatjuk az illokúciós erőre vonatkoztatva is – „He meant it as an order” (‘utasításnak szánta’) stb. Az *erő* és a jelentést mégis szeretném olyan értelemben megkülönböztetni, hogy a jelentés egyenértékű legyen az értelemmel és a jölettel, ugyanúgy, ahogy alapvető fontosságú volt az értelem és a jölet megkülönböztetése a jelentés problematikájában belül.

Továbbá: figyelemre méltó példát találunk a „nyelv használataának módjait” és a „mondat használataának módjait” kifejezések különböző értelemezésére. A „használat” reménytelennül kértelme és fág értelmezésű szó, akárcsak a „jelentés”, melyet egyre elterjedtebben helyettesít. De a „jelentés” kiszorító „használat” sem áll sokkal jobban. „Egy mondat használata” adott esetben a lokúciós aktus értelmében teljesen felíarható anélkül, hogy akárcsak érintenénk az *illokúciós* aktus értelmében vett használataát. Mielőtt tovább finomítanánk az illokúciós aktus fogalmát, állítsuk szembe *mind* a lokúciós, *mind* az illokúciós aktust egy újabb, harmadik típusú aktussal.

Van egy további értelem (C), melyben egy lokúciós aktus végzése egy másik rendű-rangú aktus elvégzése is lehet. Valaminek az elmondása gyakran, sőt majdnem mindig bizonyos következményekkel járó hatásokat vált ki a hallgatóság, a beszélő és más személyek érzéseiben, gondolataiban vagy cselekedeteiben, s ezek a hatások lehetnek előre eltervezettek, szándékosak és célzatosak is. Ebből kiindulva mondhatjuk azt, hogy a beszélő olyan aktust hajtott végre, amelynek nomenklatúrájában csak mellékesen (Ca) vagy egyáltalán nem (Cb) történik utalás a lokúciós vagy illokúciós aktus elvégzésére. Az efféle aktusok végrehajtását egy *perlokúciós* aktus elvégzésének vagy *perlokúciónak* fogjuk nevezni. Egyelőre nem határozzuk meg pontosabban ezt a gondolatot – noha szükség volna rá –, hanem néhány példát veszünk sorra:

- (P1) (A) aktus vagy lokúció
Azt mondta nekem: „Lódd le őt”, s azon, hogy „lódd le”, azt értette, hogy lójem le,
s az „ő”-vel *őrd* utalt.
(B) aktus vagy illokúció
Rávettem, hogy lójem le őt.
(Cb) aktus
Kényszerítettem, hogy lójem őt.

- (P2) (A) aktus vagy lokúció
Azt mondta nekem: „Ezt nem teheted meg.”
(B) aktus vagy illokúció
Tiltakozott az ellen, hogy megtegyem.
(Ca) aktus vagy perlokúció
Kérdőre vont, ellenőrzött.
(Cb) aktus
Megállított, észhez térített stb.
Felbosszantott.

Az „Azt mondta, hogy...” lokúciós aktus hasonlóképpen elkülöníthető az „Amellett érvelt, hogy...” illokúciós aktustól és a „Meggyőződött arról, hogy...” perlokúciós aktustól. Látni fogjuk, hogy a perlokúciók következményekkel járó hatásai valóban követ-kezmények, amelyekbe nem tartoznak bele a konvencionális hatások, mint amilyen például az is, hogy a beszélőt ígérete kötelezi (ez az illokúciós aktus része). Valószínűleg élesen meg kellene vonni a határvonalat a között, amit valóságos hatások valóságos követ-kezményeként élünk meg, s amit pusztán konvencionális következménynek tekintünk – ez a határvonal ugyanis egyértelműen létezik. Alkalomadtán erre még visszatérünk.

Nagyjából háromféle aktust különböztetünk meg: a lokúciós, az illokúciós és a perlokúciós aktust.¹³ Nehány általános megjegyzést tennék a továbbiak is megtehetően durván körvonalazott három osztályról. Az első három pont ismét a „nyelv használatairól” fog szólni.

(1) Előadásaink fő szempontja a második, az illokúciós aktus kiemelése és szem-beállítására a másik kettővel. A filozófusok hajlamosak arra, hogy rendszeresen megfeled-kezzenek erről a másik kettő valamelyikének javára; pedig mindkettőtől elterő. Látnuk, hogy az olyan kifejezések, mint a „jelentés” és a „mondat használata” hogyan kódosíthatók „használatáról” beszélve hasonló módon elkenhető az illokúciós és perlokúciós aktusok különbségét, s ezért első dolgunk, hogy gondosabban elkülönítsük őket. Amikor a vi-latkozásra és figyelmeztetésre használ „nyelv”-ről beszélünk, ez éppen olyannak látszik, mintha a meggyőződésre, buzdításra vagy megfigyelésre használ „nyelv”-ről volna szó. Mégis elnagyolt szembeállításban az előzőről azt mondhatjuk, hogy *konvencionális*, legalábbis annyiban, hogy a performatív formula segítségével explicitte tehető, az utób-biről azonban nem. Mondhatjuk például azt, hogy „Figyelmeztetek, hogy...”, de azt nem mondhatjuk, hogy „Meggyőztek, hogy...”, vagy „Megjésszlek, hogy...”. Továbbá, telje-sen egyértelmű lehet az, hogy valaki vitalkozott-e velem vagy sem, mégpedig anélkül, hogy belobonyolódnánk abba a kérdésbe, hogy bárkit is meggyőzött-e.

(2) A gondolatot továbbfűzve mondjuk ki nyíltan, hogy a „nyelv használata” kifejezés más, az illokúciós és perlokúciós aktusoknál szerteágzóbb, sokfélebb dolgokat is jelent-het. Beszélhetünk például a „nyelv” meghatározott *celokra*, például viccelődésre való „használatáról” is. A „-kor”, „-va” is használható másként, mint az illokúciós „-kor”, amikor például azt mondjuk, hogy „»p« mondáskor csak vicceltem”, vagy „szerepet-játsszotam”, vagy „verset írtam”. Beszélhetünk aztán a „nyelv költői használatairól” is, ami nem ugyanaz, mint a költői nyelvhasználat. A „nyelv használata” való efféle utalásoknak semmi közük az illokúciós aktusokhoz. Amikor például azt mondom: „Menj s kapj el egy-hullócsillagot!” – mind megnyilatkozások jelentése, mind erjeje megtehetően egyértelmű, az azonban teljesen tisztázatlan, hogy az egyéb dolgok közül végül is mit csinálók. A nyelvnek vannak „komolytalan”, parazita használatai is, amelyek kissé eltérnek a „valóban-normális használatról”. Felfüggeszthetők a referencia normális feltevélei, szóba sem kerül-semmilyen standard perlokúciós aktus elvégzése, vagy egy másik ember meggyőződése, ahogy például Walt Whitman sem komolyan akarja a szabadság sasát számyalásra buzdítani.

(3) Ezen túl is lehetnek olyan dolgok, amelyeket bizonyos dolgok mondásával kapcsos-latban „csinálunk”, s amelyek – legáltalábbis intuitívan – nem tartoznak bele egyik hoz-

závetőlegesen meghatározott osztályba sem, azazhoggy lazán talán egyszerre többbe is beletartoznak. Kezdetben azonban nem érezzük oly nyilvánvalónak öket a felvázolt három aktustól, mint a viccmeseleést vagy a versírást. Vegyük példaként az *inszinuálást*, amikor valamilyen megnyilatkozásba burkolatlan vagy annak révén rágal-mazunk, akkor működésbe lép valamiféle konvenció, akárcsak az illokúciós aktusok esetében, de nem *mondhatjuk* azt, hogy „Inszinuálók...” – úgy tűnik fel, mintha ezt implikálva holmi ravasz fogást alkalmazzunk, s nem egy egyszerű aktust. További példa az értelem kiváltása. Értelemek kiválthatók megnyilatkozásba burkolatlan vagy annak révén is, például amikor káromkodunk;¹⁴ itt sincs módunk arra, hogy a performatív formulák és illokúciós aktusok más eszközeit használjuk. Mondhatjuk azt, hogy káromkodni azért káromkodunk, hogy értelemünket levezessük. Az illokúciós aktus, emlíkezzünk csak rá, valójában konvencionális aktus: egy konvencionálnak megfelelően végzett cselekvés.

(4) Mivel cselekvésekről van szó, mindhárom fajta aktusnál számtításba kell vennünk azokat a zavarokat, amelyek minden cselekvés sajátjai. Szisztematikusan meg kell külön-böztetnünk „X elvégzésének aktusát”, vagyis X elérését és az „X elvégzésére irányuló próbálkozás aktusát”. Példának okáért különbséget kell tudnunk tenni a figyelmeztetés és a figyelmeztetéssel való próbálkozás között. Fel kell készülnünk a balfogások meg-jelenésére.

A következő három jellegzetesség éppen azért lép fel, mert cselekedeteink cselekedé-tek.

(5) Mivel cselekvéseink cselekvések, mindig szem előtt kell tartanunk a szándékolt és szándékolatlan hatások vagy következmények előidézésének különbségét. (i) Ha a beszédő valamilyen hatást akar előidézni, lehet, hogy az mégsem sikerül, és (ii) ha esze ágában sincs ilyen hatást kiváltani, sőt egyenesen el akarja kerülni bekövetkeztét, attól az még felléphet. Az (i) probléma megtragadásához, akárcsak korábban, a próbálkozás és a sikeres bevezetés különbségét hívjuk segítségül, a (ii)-höz pedig az elhárítás szokásos nyelvi eszközeit vesszük igénybe (olyan határozókat, mint amilyen az „akaratlanul” és az „így tovább”), amelyek a személyes használatra mindig készen állnak, ha cselekvésekről van szó.

(6) Ezenfelül természetesen azzal is számolnunk kell, hogy mint cselekvéseket bizo-nyos esetekben el sem *végezzük* öket, például akkor, ha kényszer vagy valami hasonló hatás aiat cselekedtünk. Fentebb, a 2. pontban megadtunk még néhány, a cselekvés töredékes elvégzését eredményező eshetőséget.

(7) Végül az illokúciós és perlokúciós aktusokkal szemben felhozható ellenvetést – nevezetesen, hogy az aktus fogalma nem világos – a cselekvés általános elméletével kell kivédenünk. Az „aktust” általában úgy képzeljük el, mint rögzített fizikai eseményt, amelyet elvégzünk, s amely elkülöníthető a konvencióktól és a következményektől. De például az illokúciós aktusba, sőt még a lokúciósba is, beletartozhatnak konvenciók: lásd például a tiszteltetést. Ami attól tiszteltetés, mert konvencionális, és csak azért csináljuk, mert konvencionális. Vessd össze a labdába rúgni és a gölt rúgni különbségével.

(b) A perlokúciós aktusba bizonyos értelemben vett következmények is beletartoznak, amikor például azt mondjuk, hogy *x* elvégzése révén *y*-t csináltam. Mindig számtitanunk kell a következmények hosszabb-rövidebb sorára, amelyek egy része valószínűleg

„szándékolatlan”. Semmiféle korlátozás nem áll fenn a minimális fizikai cselekvést illetően. Általában a cselekvéssel kapcsolatos nyelv elméletében alapvető közhely, vagy legalábbis annak kellene lenni, hogy magába a cselekvésbe bevonhatjuk úgynevezett „következményeinek” végtelen sorát is. Ha például azt kérdezzük: „Mit csinált?” – válaszul: „Lejött a szamarat”, vagy „Elűtötte a puskát”, vagy „Meghúzta a ravaszt”, vagy „Megmozdította a mutatóujját” – s ez mind helyes lehet. Vagyis, hogy lerövidítsük a meséből anyóka esetét, aki kellő időben akarta hazahajítani disznáját, hogy vacsorával fogadhassa „embert”, végső soron mondhatjuk azt is, hogy a macska hajította át a disznót a kertészen, amiként azt is, hogy átkergette vagy átvitte. Ha ilyen esetekben *megemlítettünk* egy *B* aktust (illokúciót) és egy *C* aktust (perlokúciót) is, akkor azt mondjuk, hogy *B*-zés révén *C*-zet, s nem azt, hogy *B*-zéskor... Ezért nevezzük *C*-t az illokúciós aktustól elválasztható *perlokúciós* aktusnak.

Következőképp vissza fogunk térni a három különféle aktusra, valamint azokra a kifejezésekre, hogy *X* végzésekor, illetve végzése révén *Y*-t leszem. Az elemzés során a három osztályt és tagjaikat, illetve az oda nem tartozókat világosan el fogjuk különíteni egymástól. Láttuk, hogy a lokúciós aktusnak sok dolgot kell magában foglalnia ahhoz, hogy teljes legyen, s most azt is látni fogjuk, hogy nincs ez másként az illokúciós és perlokúciós aktusokkal sem.

JEGYZETEK

- ¹ Természetesen szó sincs arról, hogy egy mondat valaha is állítás volna; inkább azt mondanám, hogy egy-egy *állítás megítélése használnuk*, s maga az állítás az állítások megítéléséből kivont „logikai konstrukció”.
- ² Mindaz, amit ezekben a fejezetekben mondunk, ideiglenes, s a későbbi fejezetek fényében revideálandó.
- ³ Leginkább a jogászoknak kellene tisztában lenniük a valóságos helyzetekkel. Nehányuk talán már rá is ébredt erre, mégis makacsul ragaszkodnak ahhoz az erőltetett fikcióhoz, hogy „a törvény” állításai a valóságot tükrözik.
- ⁴ Nem minden rendszer nélkül szemeltük ki ezeket a példákat: mind explicit performatívum, s abból az osztályból származnak, melynek tagjait később „végrehajítóknak” nevezzük.
- ⁵ Az angol példa: *I do*. Arra, hogy az *I do* kifejezést nem használják a házasságkötéssel, Austin túl későn lett figyelmes, s a szöveget már nem tudta módosítani. Benne hagyjuk a szövegben, filozófiaiilag ugyanis lényegtelen, hogy hiba. – *J. O. U.*
- ⁶ Még kevésbé annak, amit már megírtam, vagy amit még meg kell csinálnom.
- ⁷ A „mondatok” a „megnyilatkozások” osztályát alkotják, s ezt az osztályt véleményem szerint nyelvtanilag kell meghatározni, de kélelem, hogy eddig bárki is kielégítő megoldást adott volna. A „performatív” megnyilatkozásokkal például főként a „konstatív” megnyilatkozások állnak szemben: konstatív megnyilatkozást tenni (vagyis történeti-időbeli vonatkozással kimondani) annyi, mint megállapítani valamit. Egy performatív megnyilatkozás viszont olyan, mintha fogadást kötnénk. Lásd alább az illokúciós fogalmat.
- ⁸ Korábban a performatív (*performatory*) kifejezést használtam, de a performatív jobb, mert rövidebb, nem olyan csúnya, könnyebben is kezelhető és képzése hagyományosabb.

⁹ Ezt a megfigyelést H. L. A. Hart professzornak köszönhetem.

¹⁰ Nem akarok egyetlen, a produkciót segítő, de a színpadra az előadás során nem lépő személyt – a világosítót, a díszlettervezőt, sőt még az ügyelőt – sem kizárni. Egyedül a félhivatalos, beugró színészekkel szemben táplálok ellentérvéseket.

¹¹ Nem törekszem pontos megkülönböztetésükre, mert érvelésünk szempontjából különbségük nem lényeges.

¹² Lásd később, a 108. oldalon.

¹³ A kéziratban itt egy, 1958-ban az anyaghoz fűzött lábjegyzet szerepel: „(1) Mindez nem világos, (2) s nem minden értelemben releváns. [(A) és (B) (C)-től elkülönítve, nem lesz-e minden megnyilatkozás performatívum?]”

¹⁴ „A Szűzanyára esküszöm” anyyi, mint a Szűzanyára esküdni, az „átkozott” viszont nem anyyi, mint a Szűzanyára esküdni.

AZ ILLOKÚCIÓS AKTUSOK SZERKEZETE*

J. R. Searle

Az illokúciós aktus elemzésének első „adalelőhelye”-ként az ígértést fogom alkalmazni, minthogy az illokúciós aktusok sorában ez eléggé formális és jól szerkesztett. Akárcsak egy hegyszerűen rendezett, értékelésen kiemelkedő földrajzi sajátosságai. Látni fogjuk azonban, hogy az érdeklődés, amelyre számot tarthat, több, mint helyi jelentőségű és sok tanulság, amelyet levonhatunk, általánosabb felhasználásra alkalmas.

Annak érdekében, hogy az ígértés illokúciós aktusát elemzés alá vegyem, felteszem a kérdést: melyek a szükséges feltételei annak, hogy egy adott mondat kifejtésekor az ígértés aktusát sikeressen és elégtelenségektől mentesen végrehajtsuk. Ezt a kérdést úgy kíséreljük meg megválaszolni, hogy az előbbi feltételeket propozíciók hal-mazaként állapítjuk meg. Az utóbbiakat úgy fogalmazzuk, hogy a halmaz tagjainak konjunkciója maga után vonja azt a propozíciót, hogy a beszélő sikeres és elégtelenségektől mentes ígértést tett, egyben implikálja az előbbi konjunkciót. Így módon valamennyi feltétel az ígértés aktusa sikeres és elégtelenségektől mentes kivitelezésének szükséges feltétele lesz. A feltételek halmazára együttesen véve viszont egy ilyen kivitelezés szükséges feltételeként tekinthető. Az illokúciós aktusoknak többféle elképzelhető defektusa (elégtelenség) van, ám ezeknek a defektusoknak nem mindegyike elégtelenség ahhoz, hogy az aktus teljes egészében hatálytalansága. Egyes esetekben valamely feltételt valódi értelemben az aktus fogalmában be nem foglaltak tekinthetünk, mégis, akár ha kielégít-tenül is hagyjuk a feltételt, végre fogjuk hajtani az aktust. Eppen ezekben az esetekben nevezem az aktust „defektív”-nek (elégtelenség-fogalmam közeli kapcsolásban van azzal, amit – illokúciós aktusok tekintetében – Austin a „sikertelenség” („infelicity”) fogalmával jelöl. Logikailag nem valamennyi feltétel független egymástól. Néha érdemes egy-egy feltételt külön felvennünk annak ellenére, hogy ezt szigorú értelemben egy másik implikálja.

Ha van egy előbbi típusú feltétel-halmazunk, ebből elvonhatunk egy szabály-halmazt az illokúciós értő jelölő szerkezet kezelésére. Módszerünk analóg lesz azzal, mintha olyan

* *Speech Acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969. 3. fejezet: The structure of illocutionary acts, 54–71. Fordította: Haberman Gusztáv.
** Az implikáció szövegeiben a cikkekben következőképpen az angol „entailment”, illetve „entail” helyén alkalmazzuk azaz rajta minden esetben az entailment rendszerében bevezetett ún. „erős implikációt” kell érteni.

módon kísérelnénk meg felderíteni a sakkjáték szabályait, hogy megkérdezzük valakitől: vajon melyek a szükséges és elégséges feltételei annak, hogy valaki helyesen mozgatoit egy futárt, vagy körülbástyázott (körülzárt), illetve döntetlenre kényszerített egy játékos stb. Annak a helyzetébe képzelhetjük magunkat, aki anélkül tanult meg sakkozni, hogy valaha is egyetlen szabályt megfogalmazott volna, de aki most egy ilyen megfogalmazáshoz kíván jutni. Megtanultuk, hogyan jársszunk az illokúciós aktusok társasjátékát, ezt azonban általában a szabályok explicit megfogalmazása nélkül értük el. Azon az úton, amely illesztette megfogalmazáshoz vezet, az első lépés egy megadott illokúciós aktus végrehajtási feltételeinek kitűzése. Vizsgálódásunk épp ezért kettős filozófiai cél: is szolgál majd. Azáltal, hogy egy sajátos illokúciós aktus végrehajtási feltételeit megállapítjuk, az aktus fogalmának magyarázatát fogjuk nyújtani, egyúttal azonban utat törünk a második cél: a szabályok megfogalmazása irányában is.

Ahogy így leírom, vállalkozásom bizonyára kissé ódivatúnak és régi időkre emlékeztetőnek tűnik. A nyelvfilozófia legutóbbi munkálatainak egyik legfontosabb felismerése az volt, hogy a mindennapi nyelv nem technikai fogalmainak döntő többségét nem kövik abszolút szigorú szabályok.

A „társasjáték” vagy a „szék”, vagy akár az „ígeret” szónak nincsenek olyan szigorúan lefektetett szükséges és elégséges feltételei, melyek segítségével azt mondhatnánk, hogy ha csak ezeket ki nem elégítjük, valami nem lehet társasjáték, szék, avagy ígeret; illetve, ha egy adott esetben e feltételeket kielégítettük, akkor annak az esetnek szűkségeppen társasjátéknak, széknek, avagy ígeretnek kell lennie, és nem is lehet semmi más. Bár-mennyire is belátnak azonban fogalmainknak ezt a lazaságát, és hozzásszoktunk az ezt kísértő „családi hasonlósághoz” („family resemblance”) zsargonkifejezéshez, mindez nem kell, hogy saját magának a filozófiai analízis vállalkozásának az elvetéséhez vezessen bennünket. Végkövetkeztetésünk sokkal inkább az kell, hogy legyen: az analízis bizonyos formái, különbsésképpen a szűkséges és elégséges feltételek elemzése, gyakorlati az analízis fogalom bizonyos idealizálását is magukkal hozzák (más és más mértékben). Esetünkben az elemzés az ígeret fogalmának „középpontjára” irányul. Figyelemmel kivül hagyom a szélsőséges, átmeneti jellegű, illetve részben elégtelen ígereteket. Ennek a megközelítésnek megvan az a következménye, hogy az „ígeret” szó mindennapos használatában olyan példákkat lehetünk, amelyek elemzésünknek nem felelnek meg. Ezeknek az ellenpéldáknak néme-lyiket tárgyalni is fogom. Létezésük azonban nem „cafolja” az elemzést. Sokkal inkább magyarázatot követelnék, éspedig abban a vonatkozásban, hogy miért és hogyan térnek el az ígeretlel paradigmáitól.

Túl ezen, elemzésemben a kifejezésedett explicit ígeretekre szorítkoztam és nem tárgya-lom az olyan ígereteket, amelyek elillpítikus beszédforrásokkal, sejtésekkkel, meta-forákkal, és t. l. fejezünk ki. Az olyan ígereteket is el fogom hanyagolni, amelyekel olyan mondatok kifejezése során tesszük, amelyek az ígeretlel szempontjából irreleváns elemeket tartalmaznak. Másrésztől, csak kategóriákus ígeretekkel foglalkozom, és nem vizsgálom a hipotetikus (feltételes) ígereteket, tekintettel arra, hogy amennyiben a kategóriákus ígeretek-rol beszámolunk, ezt könnyen kiterjeszthetjük feltételes ígeretek kezelésére is. Röviden: csak egy egyedi és idealizált esettel foglalkozom. Ez a módszer – amikor idealizált modelleket építünk fel – analóg azzal az elméletalkotási móddal, amelyet a legtöbb

tudományban követünk, példának okáért a közgazdasági modellek szerkesztésével, vagy a Naprendszerről szóló olyan beszámolókkal, amelyek a bolygókat pontokként kezelik. Elvonatkoztatás és idealizálás nélkül minden rendszerezés.

Az elemzés során további nehézség adódik abból az igénylemből, hogy a feltevéleket bizonyos cirkuláris érvelési formák nélkül kívánom megállapítani. Úgy szeretném egy bizonyos illokúciós aktus végrehajtási feltevéleinket jegyezéket megadni, hogy ebben magában ne említssem egyetlen illokúciós aktus végrehajtását sem. Azért kell elég tennem ennek a feltevének, mert az illokúciós aktusokat általánosságban magyarázó modell kívánok nyújtani. Máskülönben egy rendszeren a különféle illokúciós aktusok közötti viszonyokat mutatóm be. Ha azonban nem is hivatkozom illokúciós aktusokra, bizonyos intézményesen bevezetett fogalmak, mint pl. a „kötelezettség” (obligation), előfordulnak majd az analýsban (az elemző eljárásban) éppen, mint az analýsban (az elemzendő tárgyban). Nem kíséreltem meg, hogy az intézményesített tényeket nyers tényekre redukáljam; így elemzésemnek egyáltalán nincsen redukcionista indítéka. Ehellett inkább az a célom, hogy intézményesített tényeket – p. o., „X ígéretet tett” formájú állításokat – másféle állításokká bontsák szét, olyanokká, amelyek szándékokkal, szabályokkal, a szabályok által meghatározott állapot-halmazokkal, és efféle fogalmakkal tartalmaznak. Nemegyszer az utóbbi állapotok maguk is intézményesített tényeket foglalnak majd magukba.

A feltevéleket felsorolásakor először az őszinte ígéret esetét veszem figyelembe, és ezután mutatom be, hogyan kell változtatni a feltevélekre ahhoz, hogy őszintén ígéreteket is lehetővé tegyem. Minthogy vizsgálódásunk nem annyira szinkritikai, mint inkább szemantikai jellegű, csak a grammatikailag jól formált mondatok létezését teszem egyszerűen előre fel.

HOGYAN ÍGÉRJÜNK: EGY BONYOLULT MÓDSZER

Ha adva van egy *S* beszélő, aki egy *H* hallgató jelenlétében *T* mondatot produkál (ejt ki), akkor *T* „szó szerint” kimondása esetén, *S* őszintén és elégtelenségtől mentesen ígéri meg *H*-nak, hogy *p*, akkor és csak akkor, ha az alábbi, 1–9. számú feltevéleket fennállnak.

1. *A bevétel és kiadás (input és output) feltevéleke normáltsak.*

Az „input” és „output” kifejezéseket arra használom, hogy jelöljem azoknak a feltevélekeknek a szét, sőt határozatlan terjedelmi körét, amelyek teljesülése szükséges ahhoz, hogy bármiféle komoly és „szó szerint” (literál) nyelvi kommunikáció létrejöhesse. Együtt szemlélve a kettőt, ezek olyan dolgokat foglalnak magukban, minthogy: mind a beszélő, mind a hallgató tudja, hogyan kell az adott nyelvet beszélni; mindketten tudatában vannak annak, hogy mit cselekedzenek; nincsenek fizikai akadályai a kommunikálásnak, mint pl. sükettség, afázia vagy torokgyulladás; nem játszának színészi szerepet, és nem

viccet mesélnek stb. Meg kell jegyezni, hogy ez a felítélet mind a kommunikációs fizikai akadályait (mint pl. sükettség), mind az elősködd (parazitikus) kommunikációs formákat (mint pl. viccmesélés, vagy színészi szerepjátszás) kizárja.

2. *S T nyilatkozatában fejezi ki a P proposíciót (T kifejtése által fejezi ki, hogy P).*

Ez a felítélet elhatározza a proposíciót a beszédaktus többi részétől, és lehetővé teszi, hogy elemzésünk további részében az ígérés, mint egyfajta illokúciós aktus sajátosságaira összpontosítsunk.

3. *P kifejtése által, S predikálja (állítja) S egy jövőbeli A akuszt.*

Ígérés esetében az illokúciós erőt jelző szerkezet problémakörébe a proposíció néhány sajátossága is beletartozik. Ígértetélelkor a beszélőknek predikálnia kell egy akuszt, és ez nem lehet múltbeli aktus. Nem ígérhetlek meg olyasmit, amit már megítéltem, és azt sem ígérhetlek meg, hogy valaki más fog megítélni valamit (még ha meg is ígérhetem, hogy ügyelni fogok arra, hogy valaki más valamit végrehajtson). Az aktus fogalmában – legalábbis ahogy jelen célból felépítem ezt a fogalmat – benne foglalatik az akusztoktól való visszakozás, aktusok sorozatának végrehajtása, sőt egyes állapotok és „felítételek” is. Megígérhetem, hogy nem teszek meg valamit, megígérhetem, hogy valamit ismétlen vagy sorozatosan egymás után megteszek, és megígérhetem azt is, hogy valamilyen állapotban, illetve valamilyen felítételek között fogok maradni. A (2) és (3) felítételeket proposíciós tartalmi felítételeknek nevezem. Szigorú értelemben – tekintettel arra, hogy objektumokról kifejezéseket (expression) és nem pedig aktusokat állítunk (predikálunk) – felítéleteinket a következő módon kell megfogalmaznunk: *P* kifejtése után *S*-nek egy kifejtését állítja (predikálja), mely kifejtés jelenése olyan, hogy ha az objektumra nézve ez a kifejtés igaz, akkor igaz az, hogy az objektum végre fog hajtani egy jövőbeli *A* akuszt.⁵ Ez azonban megtehetően hosszadalmas, ezért szorítkoztam az előbbi metonimiára.

4. *H előnyben részesíti azt, hogy S megítéssék A-t, azaz szemben, hogy S nem teszi meg A-t, és S meg van győződve arról, hogy H előnyben részesíti A-t, azaz szemben, hogy maga nem teszi meg A-t.*

Az egyik alapvető különbségét [a] egyrészt az ígérések, és másrészt a fenyegetések között az, hogy ígértetélelkor elkötelezem magam, hogy *önért* teszek valamit, nem pedig *önnek* vagy *önnel*; a fenyegetés azonban arra jelent elkötelezettséget, hogy *valamit önnek* és nem pedig *önért* teszek (okozok). Az ígélet elégtelen abban az esetben, ha a megígért dolog olyasmi, aminek megvalósítását az ígélet címzettje maga nem kívánja. Elégtelen továbbá akkor, ha az ígértetendő nincsen meggyőződve arról, hogy az ígélet címzettje a cselekmény megvalósítását kívánja, minthogy elégtelenségtől mentes ígértetnek magában kell foglalnia azt, hogy az ígértetendő ígélet és nem fenyegetés szándékával teszi meg. Ezen túl ígélet esetében – eltérően a meghívástól – szükség van valamely alkalomra, vagy helyzetre, amely kiválítja (normálisan) az ígéletet (ígértetélelhez vezet). Ilyen alkalomak

vagy helyzettek sarkalatos tulajdonsága alighanem az, hogy az ígértet címzettje valamilyen cselekmény végrehajtását kívánja (szüksége van rá, igénye van rá, vágyakozzik és t. t.), az ígértetve pedig tudatában van annak, hogy ez a kívánság (szükséglet, igény, vágyakozás, és t. t.) fennáll. Úgy gondolom, ennek a kétfős feltételnek mindkét feltéresze szükséges ahhoz, hogy eléggé nyilvánvaló ellenpéldákat kikerülhessünk.⁶

Látszólagos ellenpéldák azonban még az így megfogalmazott feltétellel szemben is elgondolhatóak. Tételizzük fel, hogy azt mondom egy kényelmes hallgatónak: „Ha nem adja be dolgozatát pontosan határidőre, megígérem önnek, hogy ebből a kurzusból elégtelen osztályzatot fog kapni.” Vajon ígértet ez a nyilatkozat? Hajlok arra, hogy nemmel válaszoljak. Természetesebben írhatnánk le, ha azt mondjuk, hogy ez figyelmeztetés, vagy talán akár fenyegetés. Akkor viszont hogyan lehetséges, hogy ilyen esetben a „megígérem” szerkezetet (lokúciót) használjuk? Azt hiszem, azért használjuk itt ezt a kifejezést, mert a „megígérem” és „ezennel megígérem” az angol nyelvben egyáltalán rendeltetésre álló leghatározottabb illokúciós erőt jelölő szerkezetek az *elkötelezettség* megjelölésére (commitment). Ez okból gyakran használjuk fenti kifejezéseket olyan beszédaktusok végeztetésére is, amelyek szigorú értelemben ugyan nem ígértetek, de amelyekben elkötelezettségünk (elítélésünk) mértékét hangsúlyozni kívánjuk. Ennek szemléltetésére figyelfűnk meg egy másik, elemzésünkhöz járuló látszólagos ellenpéldát, másféle típusból. Nemeszser halljuk, hogy az emberek a „megígérem” kifejezést olyankor mondják ki, amikor hangsúlyos állítást (assertion) tesznek. Képzeljük el p. o., hogy megvádolom Önt azzal, hogy ellópta a pénzemel. Így szólók: „Ön ellópta a pénzemel, ugye?” Ön ezt válaszolja: „Nem, nem, esküszöm (angolul: „I promise”, vagyis ígérem), hogy nem én tettem.” Tett Ön ebben az esetben tényleg ígértet? Nagyon természetesenek találánám, ha ígértetként kellene megjelölnöm az Ön nyilatkozatát. Ezt a nyilatkozatot sokkal helyesebb erőteljes, hangsúlyozott tagadásaként (visszautasítás) leírunk. Az „ígérem” (magyarban inkább: „esküszöm”) illokúciós erőt jelölő szerkezet felbukkánását úgy magyarázhatjuk, hogy ez a valódi ígértetek leszármazottja, és ehelyütt arra szolgál, hogy külön kifejezéssel kölcsonözünk nyomaikat visszautasításunknak.

5. *Nem nyilvánvaló (egyszerre) mind S, mind H számára, hogy S az események természetes folyása mellett meg fogja tenni A-t.*

Ez a feltétel példa egy olyan általánosabb feltételre, amely sok különböző fajta illokúciós aktsra érvényes, és amely azt mondja ki, hogy az aktusnak céljai kell rendelkeznie. Ha például valakitől olyasmit kérek, amelyről nyilvánvaló, hogy azt kétesemről függetlenül

már megette, vagy éppen most megenni készül, akkor kívánalmam céljainak és ezzel az a feltevéssel, hogy nyilvános szónoklatunk során hallgatóságunk ez a feltevéssel. Képzelnék el pl., hogy nyilvános szónoklatunk során hallgatóságunk egyik tagjához ezt a mondatot intézzük: „Ide nézzon Kovács, figyeljen arra, amit beszélek.” Ha értelmezni kívánja ezt a megnyilatkozást, a hallgatóságnak fel kell tételeznie, hogy Kovács nem figyelt rá, vagy legalábbis nem volt nyilvánvaló, hogy figyelt, felmerült valamilyen kérdés, hogy figyelt-e vagy sem; minthogy annak, hogy elégtelenségűl mentes kívánságot fejezhessünk ki, feltevése az, hogy ne legyen nyilvánvaló, hogy a hallgató a kívánt dolgot (éppen most) cselekszik, vagy a közeli jövőben végre fogja hajtani. Hasonló a helyzet az ígéretekkel. Rendellenes, hogy olyasmit ígérjék, amelyről minden egyes érdekelt számára nyilvánvaló, hogy azt valamilyen módon végre fogom hajtani. Ha mégis ilyen ígéreteket teszek, hallgatóságom csupán egyetlen módon értelmezheti megnyilatkozásomat: ha felteszi, hogy én meg vagyok győződve arról, hogy nem nyilvánvaló, hogy a megígért dolgot tényleg meg fogom tenni. Valószínű, hogy ha egy boldog házasságkötésen éppen tüllesztett férfi megígéri feleségének, hogy nem hagyja el a következő héten, akkor inkább szorongást, mint meglepődöttséget érzést fog kelteni. Zárójelben hadd jegyezzem meg, hogy ez a feltevéssel a Zújf-féle törvényben kifejeződő jelenségnek is egyik példája. Úgy gondolom, hogy nyelvünkben csakúgy, mint az emberi viselkedés legtöbb változatában, erőnyesül a legkisebb erőfeszítés alapelve, azaz esetünkben egy olyan elv, hogy maximális illokúciós cél elérésére el minimális hangképzési erőfeszítéssel. Úgy tűnik, az 5. feltevéssel példázza ezt.

A 4. és 5-höz hasonló feltevéseket *előképzési feltevéseknek* nevezem; bár ezek nem a lényegi sajátosságot fogalmazzák meg, mégis az erőnyes („boldog”) ígérés sine quibus non-jai.

6. S-nek szándéka, hogy megteszi A-t.

Az őszinte és őszintelen ígérek között az a különbség, hogy az őszinte ígérek esetében a beszélő meg szándékozik tenni az ígért akaszt; őszintelen esetén nem szándékozik megenni azt. Ugyanakkor őszinte ígérek esetén a beszélő meg van győződve arról, hogy lehetősége van az akaszt végrehajtására (vagy arra, hogy attól visszakozzék), de úgy gondolom, hogy maga az a pozíció, hogy a beszélő az akaszt meg szándékozik hajtani, már implikálja, hogy azt lehetőségek is gondolja (illetve annak meg nem tételezhetőségnek gondolja). Így nem veszem fel utóbbi külön feltevésként. Ezt a feltevést (l. 6.) az őszinteségi-feltevéssel illetem.

7. S-nek szándékában áll az hogy T nyilatkozon megtelevéle után olyan elkötelezettséget vállaljon, hogy végrehajlja A-t.

* Mint az eddigiekben is „act” megfellelőként az „aktus” szóhoz kell ragasztodunk, hiszen a „cselekmény” szót az *action*, a *cselekvés* szót pedig az *activity* számára tartjuk fenn. (A ford.)

ben elemeknek – mind a lexikai, mind a szintaktikai elemeknek – a jelentése szabja meg. Ez nem más, mint újabb megfogalmazása annak, hogy a megnyilatkozást vezérlő szabályokat az elemeket vezérlő szabályok determinálják. Nemsokára meg fogjuk kísérelni, hogy megfogalmazzuk azokat a szabályokat, amelyek arra szolgálnak: megjelöljük, hogy a szóban forgó illokúciós erő egy ígérete.

Az 1. feltevel elégé tárgan építettük fel ahhoz, hogy a többi feltevelekkel együtt szavatoihassa, hogy *H* megérti a megnyilatkozást, vagyis a 2–9. számúakkal együtt után vonja, hogy a *K* illokúciós hatást *H*-ban *H*-nak *S* ezen hatás kiváltására vonatkozó szándéka felismeretése révén ériük el. Az utóbbi felismerést viszont azáltal valósítjuk meg, hogy *H* ismeri *T* jelentését. Ezt a feltevel mindig megfogalmazhatjuk külön feltevelként, és ha az olvasónak úgy tűnne: túl sokat kívánok input- és output-felteveleimről akkor, amikor azt kívánom, hogy ezek szavatoiják a megnyilatkozás hallgató általi megértését, nem kell más tennie, mint külön feltevelként vennie számba az utóbbit.

ÖSZINTÉLTLEN ÍGÉRFTEK

Mindaddig csak az őszinte ígéretek esetét vetlük figyelembe. Mindazonáltal, az őszintelen ígéretek is ígéretek, és szükségünk van arra, hogy megmutassuk: hogyan kell módostitannunk felteveleinket ahhoz, hogy ezeket is lehetővé tegyék. Amikor őszintelenül ígér, a beszélő nem rendelkezik azokkal a szándékokkal, amelyek őszinte ígéretek esetén felalálhatók. Különösképp hiányzik belőle a megírt aktus végrehajtására vonatkozó szándék. Viszont színleli azt, hogy ez a szándék megvan benne. Valójában éppen azért kell leírnunk a szóban forgó aktust őszintétlenként, mert a beszélő olyan szándék fenállatit színleli, amellyel valójában nem rendelkezik.

Az ígérthez hozzátartozik az – akár őszinte, akár őszintelen – szándék kifejezése. Hogy bevonhassuk az őszintelen ígéretek, csak annyit kell tennünk, hogy felteveleinket olyan formára alakítjuk át, hogy nem annyira a szándékkal rendelkezést állapítjuk meg, hanem azt, hogy a beszélő felteveleket vállal azért, hogy szándéka fenáll. Azt, hogy a beszélő ténylegesen effajta felteveleket vállal, jól jelzi az a tény, hogy képtelenység lenne p. o. kijelentenie: „Megírtém, hogy megírtém *A*-t, de nem szándékozom megírti *A*-t.” Amikor azt mondjuk, hogy: „Megírtém, hogy megírtém *A*-t”, ez egyenértékű ama feltevele vállalásával, hogy szándékunkban áll megírti *A*-t, és ez a feltevel olyankor is érvényben marad, ha az ígérte őszintétlen. Ahhoz, hogy őszintelen ígéretek is megengedjünk, nem kell tehát más tennünk, mint felteveleinknek a 6. feltevel, mégpedig oly módon, hogy ne azt fogalmazzuk meg, hogy a beszélő *A*-t megírti szándékozik, hanem azt, hogy *A* megírtéire vonatkozó szándéka feltevel felteveleket vállal. A körkörös érvelés vádját magamra nem veendő, a következőképpen önténem szavakba ezt:

6. a) *S*-nek szándékában van, hogy *T* nyilatkozat megírtéle után *A* megírtéire vonatkozó szándék felteveleket vállalja.

Soron következő feladatunk az, hogy a feltetelek halmazából elvonjuk az illókúciós erő jelölőjének (indikátorának) használatára vonatkozó szabályok halmazát. E cél elérésében nyilvánvalóan nincs minden felteletünknek azonos jelentősége. Az 1. feltelet, valamint a 8. és 9. formájú feltetelek a normális illókúciós aktusok valamennyi fajtájára általában vonatkoznak, és nem jellemzik sajátosan az ígért. Az ígérés illókúciós erő-jelölőjének szabályait a 2–7. felteteleknek megfelelően kell keresnünk.

Az ígérés *P* illókúciós erői jelölő szerkezetének (bármely ilyen szerkezetnek az ígérés tekintetében) a következők a szemantikai szabályai:

1. szabály. A *Pr*-t csak olyan *T* mondat (vagy hosszabb szövegszakasz) kontextusában ejthetjük ki, melynek kimondása *S* beszélő valamely jövőbeli *A* aktusát állítja (predikálja). Ezt *propozicionális tartalmi szabálynak* nevezem. A 2. és 3. propozicionális tartalmi feltételekből származtatuk.
2. szabály. *Pr* csak akkor nyilatkozható, amikor a *H* hallgató előnyben részesíti *A* cselekedet megtételét *A* végre nem hajtasával szemben, és *S* meg van győződve arról, hogy *H* előnyben részesíti azt, hogy *S* *A*-t végrehajta, azzal szemben, hogy azt nem hajta végre. 3. szabály. *Pr* csak akkor nyilatkozható, ha mind *S*, mind *H* számára nyilvánvaló, hogy *S* nem fogja az események szokásos menetében végrehajtani *A*-t. A 2. és 3. szabályokat *előkészítési szabályoknak* nevezem, és ezeket a 4. és 5. előkészítési feltételekből származtatuk.
4. szabály. *Pr* csak akkor nyilatkozható, ha *S*-nek számdékában áll, hogy megtegye *A*-t. Ezt nevezem *összintességi szabálynak*, amelyet a 6. szintességi feltétellel kötünk el.
5. szabály. *Pr* kimondása egyenértékű azzal, hogy kötelezettséget vállalunk *A* megtételére. Ez az, amit *lényegi szabálynak* nevezek.

Szabályaink sorrendezettek: a 2–5. szabályokat csak akkor alkalmazzuk, ha az 1. szabály teljesül, az 5. szabályt pedig csak akkor, ha előbbin kívül a 2. és 3. szabályoknak is eleget tettünk. Később látni fogjuk, hogy ezen szabályok némelyike nem egyéb, mint az illokúciós aktusok hátterében álló, igen általános érvényű szabályoknak az ígérestre vonatkozó sajátos megtestesülése. Végül pedig képesek leszünk arra, hogy úgyszólván teljesen kiküszöböljük őket („közös faktorok” segítségével), így tehát gondolatmenetünk lezárásakor nem kényszerülünk arra, hogy sajátosan az ígérestre vonatkozó illokúciós erőt jelölő szerkezetek szabályaiként fogalmazzuk meg őket, szembeállítva az illokúciós erőt jelölő eszközök más típusaival.

Felfigyelhettünk arra, hogy az 1–4. szabályok kvázi-felszólítások formáját öltik, azaz ilyen alakban állnak: „nyilatkozza P -t, ha (csak ha) x ”. Az 5. szabály alakja pedig: „ P -t kimondása egyenértékű Y -nal” (Y -nak „számít”). Így módon az 5. szabályra a rendszeralkoto (konstitutív) szabályok felépítése jellemző.

Az is szemünkbe tűnhet, hogy a társasjátékokkal vont, megjelölésen fáradságos analógia láthatólag jól „tartja magát”. Ha megkérdézzük, milyen feltevések mellett mondhatjuk, hogy egy játékos helyesen mozdított el egy futár, olyan előkészületi feltevésekre fogunk lelni, mint pl. „most rajta van a lépés sora”; olyan lényegi feltevést is találhatunk, amely megadja a futár elmozdításának célpontjátul kinalkozó tényleges mezőket. A versenyszerű társasjátékokban akárha összetett feltevésekre is bukkanhatunk, tesszem azt olyanokra, hogy az ember nem csal, vagy nem próbálja meg „felrobbantani” a partit. Természetesen, a szóban forgó összetett „szabályok” nem erre, vagy arra a társasjátékra nézve sajátosak, hanem a versenyszerű társasjátékokat általában jellemzik. Rendszerűt nem találunk társasjátékokban propozicionális tartalmi szabályokat, minthogy e játékok általában nem állapotokat (states of affairs) jelenítenek meg.

Vajon a természetes nyelv egy tényleges nyelvérszeti leírásában mely elemekhez kell társítanunk az 1–5. jellegű szabályokat? Tegyük fel – jelen érvelés kedvéért –, hogy a szintaxis és szemantika Chomsky–Fodor–Katz–Postal-féle⁸ leírása főbb körvonalaiban helytálló. Ez esetben számomra rendkívül kevésbé valószínű, hogy illokúciós aktusok szabályait a szintaktikai összetevő által előállított (generált) elemek (formatívák, morféimák) bármelyikéhez közvetlenül kapcsolhatnám. Kivételesen néhány eset (pl. az imperatívuszok). Ígéretskor valószínűnek tűnik, hogy a szabályokat a szemantikai összetevő komponatorikus műveleteinek valamely kimeneéhez kapcsolhatjuk. A kérdésünkre adandó válasz részben attól is függ, mennyiben tudjuk az összes illokúciós aktust bizonyos (igen kis) számnál, alapvető illokúciós típusra visszavezetni. Ha megtehetnénk ezt, valamennyivel valószínűbbnek tűnne, hogy egy mondat mélyszerkezete az illető mondat illokúciós típusának egyszerű megjelenítésével is rendelkezzen.

AZ ELEMZÉS KITERJESZTÉSE

Ha elemzésünknek az ígérés esetén túlmenően bármilyen alacsonyabb értenye volna megkülönböztetéseinket alighanem másféle típusú illokúciós aktusokra is átvihetnénk. Azt hiszem, rövid visszatérítés is igazolhatja, hogy ilyen értenye valóban van. Vizsgáljuk pl. az utasítás-kiadás esetét. Az előkészületi feltevések között szerepel, hogy a beszélőnek a hallgatóhoz képest feltevesi helyzetben (tekintélyi pozícióban) kell lennie; az összetett feltevések pedig nem más, minthogy a beszélő az elrendelt aktus végrehajtását kívánja. Lényegi feltevésekként tekinthetjük azt a tényt, hogy a beszélő számdéka szerint a megnyilatkozás megkísérli a hallgatót az aktus megtevéseire kényszeríteni (készíteni). Ami a megállapításokat (asszerciókat) illeti, előkészületi feltevések közé soroljuk azt a tényt, hogy a hallgatónak van némi alapja az asszerciót igaz voltának feltevéseére; összetett feltevések feltevése, hogy meg kell lennie győződve arról, hogy az előbbi igaz; lényegi

feltevel viszont az a tény, hogy a propozíció, mint az ügyek valóságos állását megjelölő állítást közöljük. Az üdvözlések sokkal egyszerűbb beszédaktusok. Még itt is érvényesek azonban korábbi megkülönböztetéseink. A „jelölő” megnyilatkozás esetében nincs pozícionális tartalom és nincs ösztönöségi feltevel sem. Előkészületi feltevel az, hogy a beszélőnek szükségképpen épp most kell találkoznia a hallgatóval; lényegi szabály, hogy a megnyilatkozás egyenértékű a hallgató felismerésére vonatkozó előzékeny jelzéssel. Ilyen információt igen sokféle illokúciós aktusról nyújthatunk; mint pl. a később következő lapok táblázatain.

A táblázatok alapján néhány, az illokúciós aktusokra vonatkozó általános feltevést fogalmazhatunk meg és tehetünk vizsgálat tárgyává.

1. Amikor az ösztönöségi feltevelben valamely pszichológiai állapotot írunk körül, az aktus végrehajtása ennek a pszichológiai állapotnak a *kifejezésével* egyenértékű. Az előbbi törvény mind ösztön, mind ösztönlen aktusokban érvényesül, azaz attól függetlenül, hogy a beszélőnél ténylegesen fennáll-e a megjelölt pszichológiai állapot. Ilyen módon *p* állítás (asszerint), megerősítés, megállapítása valamely *meggyőződés kifejezésével* egyenértékű (arról vagyunk meggyőződve, hogy *p* fennáll). Ha (valamely *A* aktus végrehajtását) kérjük, elrendeljük, esedezünk érte, kikönyörögjük, imádkozunk érte avagy megparancsoljuk, akkor az egyenértékű egy (*A* megtevelére vonatkozó) *kívánság vagy vágy kifejezésével*. Ha megígérjük (hogy megesszük *A*-t), megesküszünk arra, fenyegetőzünk vele, illetve kötelezettséget vállalunk, akkor ez egyenértékű (*A* megtevelére vonatkozó) *szándékunk kifejezésével*. Ha viszont közönetet mondunk, (barátni) üdvözlünk valakit, vagy gratulálunk, ez (*H* megerősítést illető) örömlünk és *nagyvabecslésünk*, illetve (*H* jó szírenccsével kapcsolatos) *eléggedettségünk kifejezésével* jelent egyet.

2. Az 1. törvény megfordítottja az az eset, hogy csak akkor lehetséges ösztönlenesség, ha az aktus egy pszichológiai állapot kifejezésére szolgál. Nem üdvözlöhetünk vagy kereszthetünk meg valakit ösztönlenül, ám megörtenhet, hogy valamit nem ösztönlen állapítunk vagy ígérünk meg.

3. Míg az ösztönöségi feltevel arról tájékoztat, mit is *fejez ki* a beszélő az aktus végrehajtásakor, az előkészületi feltevel azt (vagy legalábbis annak egy részét) jelöli meg, hogy mit *implikál* az aktus végrehajtásával („foglal be” annak végrehajtásába). Általános megfogalmazással: valamely illokúciós aktus kivitelezésekor a beszélő azt implikálja, hogy az aktus előkészületi feltevelét teljesíték. Így pl., ha állítást tesz, becnfogalom, hogy azt (tényekre) visszavezetve igazolható, ha ígérék valamit, becnfogalom, hogy a hallgató érdekeit a megígért dologban. Ha közönetet mondok valakinek, implikálom azt, hogy az a dolog, amiert közönetemet nyilvántom, előnyökre szolgál (vagy legalábbis fennállt a szándék, hogy előnyökre váljék), és i. t.

Csinos szimmetriát mutatna, ha az *implikálás és kifejezés* magyarázatával párhuzamos módon számolhatnánk be, lényegi szabályok tekintetében, a *kimondásról* (sayng) is. Csábító a lehetőség, hogy azt állítsuk: a beszélő az előkészületi felteveléket (azok teljesítését) implikálja, az ösztönöségi felteveléket (a becnük körülrít állapotot) *kifejezi*, a lényegi feltevel (vagy ami benne meghatározott) pedig *kimondja*. Ez azonban nem tartható, mégpedig a kimondás és az illokúciós aktusok konstatació (constative) osztálya közötti szoros összefonódás miatt nem. A kimondás megfelel az állítások (statements), de nem az

üdvözlések esetén. Való igaz, hogy Austin performatívumokkal kapcsolatos eredeti megítélése az volt, hogy bizonyos nyilatkozatok nem pusztán „kimondások” (sayings), hanem valami másféle cselekedetek is számláltak. Ezt azonban könnyen túlszaba vihették: pl. ha valaki így szól: „Ezenne! megígérem...”, ezzel nemcsak megígért valamit, hanem *ki is mondja* az ígértét.¹⁰ Más szóval a kimondás és a konstatívnok valóban összefonódik, a kapcsolat azonban nem annyira szoros, mint azt könnyen hihetnők.

4. Aktust anélkül is végrehajthatunk, hogy illokúciós erőt jelölő szerkezetet vennénk igénybe, azokban az esetekben, ahol a kontextus és a megnyilatkozás egyértelműsít, hogy teljesül a lényegi felítélet. Elég, ha annyit mondok: „Ezt meg fogom önnnek tenni”, a megnyilatkozás egyenértékű lesz egy ígérlettel, és azt ígérletként is értik majd minden olyan kontextusban, ahol nyilvánvaló, hogy kimondása révén kötelezettséget ismerek el (illetve vállalom magamra, és i. r.). Ami az igazságot illeti, persze ritkán van szükségünk arra, hogy nyíltan azt mondjuk: „megígérem”. Hasonlóképpen meglegeghetünk a „szerelem, ha nem tené ezt és ezt” megnyilatkozással; még ha ez a megnyilatkozás bizonyos kontextusokban – tesszem azt előéleti okok folytán – többet is tesz majd, mint hogy pusztán kívánság kifejeződése lenne. Felhívással (utasítással) lesz egyenértékű. Ugyancsak utasításnak számít majd olyan kontextusokban, amikor kimondásának célja valamely cselekvés megszaktatására való rábírás, vagyis akkor, amikor az utasítás lényegi felítéletének eleget teszünk.

Beszédünknek ez a sajátossága – nevezetesen, hogy adott kontextusban egy megnyilatkozás anélkül is urálhat a lényegi felítéleti kifejezettségére, hogy a szóban forgó lényegi felítéletre vonatkozó (explicit) illokúciós erőt jelölő kifejezést alkalmazzunk – az eredete egy csokornyí udvarias beszédfordulatnak. Így pl. a következő mondat: „Megtenné ezt nekem?”, a lexikai elemek jelenése, és az alkalmazott kérdő illokúciós erőt jelölő szerkezet ellenére nem jellegetesen a hallgató képességeit érintő függő kérdés (szubjunktívusz). Ezt a megnyilatkozást éppenséggel felhívásnak szánjuk.

5. Minden olyan esetben, ha egy megnyilatkozás illokúciós erejét nyíltan nem jelöljük meg, az explicitte tehető. Ez a „kifejezethezőségi” (expresszibilitási) alapelv” egyik példája; az elv kimondja, hogy minden, ami elgondolható (can be meant), az mondható is. Természetesen előfordulhat, hogy egy nyelv nem elég gazdag ahhoz, hogy beszélő számára lehetoé tegye: mindazt, amit elgondolnak, ki is fejezhessék; in principio azonban e nyelv gazdagításának sincs akadály. A törvény másik alkalmazási módja szerint minden, ami implikálható, az kimondható; bár ha az előkészületi felítéletekről adott magyarázatunk helytálló, ezek nem mondhatók ki további dolgok beemfogalása nélkül.

6. A táblázatokon szereplő felítéletek egybeesései (kölcsonós fedések) igazolják, hogy egyes illokúciós aktusok valójában másoknak különleges esetei. Így a kérdésfeltevés a valóságban a kívánsalom (utasítás) sajátos esete a tekintetben, hogy információi kértünk valódi kérdések), vagy megkivánjuk, hogy a hallgató tudásától beszámoljon (visszagekérdések). Ez magyarázatot ad arra az intuitív fellevesünkre is, hogy a kövekhez, utasítás alakjától megnyilatkozás: „Mondja meg az Egyesült Államok első elnökének nevet!” egyenértékű (hatásában) egy kérdésként megfogalmazott megnyilatkozással: „Mi volt a neve az Egyesült Államok első elnökének?” Részben azt is megmagyarázza, miért használjuk (legalábbis az angol nyelvben) az „ask” ígét egyaránt kívánsalmak (utasítások)

és kérdések céljára. Pl.: „He asked me to do it” (utasítás: „Arra kért, hogy tegyem meg”), és „He asked me why” (kérdés: „Meggkérdetie tölém, hogy miért”).

Döntő fontosságú, ám nehéz problémához érkezünk. Vannak-e olyan alapvető illokúciós aktusok, amelyekre az összes többi, vagy legalábbis azok jelentős része visszavezethető? Más megfogalmazásban: melyek az illokúciós aktusok alapvető fajai, és az egyes fajokon belül mi jelent az adott faj egyűvé tartozását elvét? Az illető fajta kérdések megválaszolásának nehézsége részint abban áll, hogy nagyon sokféle az elválasztási alapelvek, amelyek segítségével kimondjuk (elsősébként mondjuk ki), hogy ez és ez másféle illokúciós aktus, mint amaz (l. alább a 8. pontot).¹¹

7. A lényegi feltétel legtöbbször megszabja a többi. Pl. mint hogy a kérés (utasítás) lényegi szabálya az, hogy a megnyilatkozás egyenértékű *H*-nak valamilyen aktus végrehajtására vonatkozó rábírása megkísérlésével, a propozicionális tartalmi szabálynak *H* jövőbeli viselkedését kell magában foglalnia.

Ha tényleg így áll a dolog, azaz a további szabályok a lényegi szabályok függvényei, és e szabályok némelyike következetes formákban tér vissza, e visszatérő eseteket ki kell küszöbölünk. Különösen a „nem nyilvánvaló helyzetre” vonatkozó feltétel fut végig oly sok különböző illokúciós aktuson, hogy úgy tűnik, ez már nem a sajátos illokúciós erőtelőiről szerkezetek egyedi kimondási szabályainak kérdése, hanem sokkal inkább az illokúciós aktusokra (és analóg módon más viselkedési formákra) vonatkozó általános feltétel; legalábbis amennyiben hatálya kiterjed arra, hogy egy adott aktus elégtelen akkor, ha a lényegi szabály teljesülése révén elérendő cél előzetesen már teljesül.

Nincs például értelme annak, hogy valakit megkérjünk valaminek a megtételére, ha teljesen nyilvánvaló, hogy azt amúgy is meg fogja tenni. Ez semmivel sem *sajátosabb* szabály a kérések (utasítások) terén, mint amennyire speciális szabályok kérdése lehet a futár elmozdítása az esetben, ha a játékoson van a lépés sora, és csak a futárját mozgathatja. 8. Kétségtelen, hogy az illokúciós erővel kapcsolatos fogalmak, és a különféle illokúciós aktusokéi nem kevésbé, számos igen különneű distinkciós alapelvei hoznak magukkal. Először is, ami a legénységesebb: az aktus célkitűzése, illetve (szándékolt) célja; ebben áll a különbség pl. egy állítás és egy kérdés közt. Másodszorban, *S* és *H* viszonylagos helyzete (ez választja el a kérést a parancsól); harmadszorban, a vallati elkötelezettség mértéke (ami megkülönbözteti szándékunk pusztia kifejezését az ígérettől); negyedszer, a propozicionális tartalom eltérése (amely különbségtételhez vezet előrejelzések – jósálatok – és beszámolók közt); ötödször, eltérés abban, hogy a propozíció miként viszonyul *S* és *H* érdekében (amely elválasztja egymástól a kérdést és panaszkodást, a figyelemzést és jósálatot); hatodször, az elközelíthető külön-külön pszichológiai állapotok, amelyeknek hangot adhatunk (elkülönítve az ígéretet – mely egy szándék kifejezése – a megállapítástól [statement] – amely meggyőződés kifejezése); hetedszer, annak eltérő módjai, ahogyan egy megnyilatkozás a beszélgetés további részéhez kapcsolódik (ez tesz különbséget aközött, amikor egyszerűen reagálunk arra, amit valaki mondott, és aközött, ha az elhangzottaknak ellentmondunk). Így tehát nem tétellezhetjük fel – amit egyébként az illokúciós „erő” metaforája sugall –, hogy a különféle illokúciós igék egyetlen kontinuum meghatározott pontjait jelölik ki. Sokkal inkább az „illokúciós erő” több eltérő kontinuumával van dolgunk, és az a tény, hogy az angol nyelv

1	2	3	4	5
		Kíváncsi (kérdés)	Állítás (asszertálás), kijelentés (valamit), megcáfítás (affirmálás)	Kérdés ¹³
Propozicionális tartalomra vonatkozó	<i>H</i> egy jövőbeli <i>A</i> aktuusa.	Bármely <i>p</i> propozíció.	Bármely propozíció vagy pro- pozicionális függvény.	
Előkészületi	1. <i>H</i> képes arra, hogy megtegye <i>A</i>-t. <i>S</i> meg van győződve arról, hogy <i>H</i> képes megtenni <i>A</i>-t.	1. <i>S</i>-nek bizonyítékai (indokai és í. t.) vannak <i>p</i> igazságára nézve.	1. <i>S</i> nem ismeri a választ, azaz nem tudja, vajon igaz-e a propozíció vagy propozicionális függvény esetében, nem rendelkezik azzal az információval, amely szükséges ahhoz, hogy a propozíciót igazán igazítsa ki (l. viszont a lentí jegyzetet).	
	2. Nem nyilvánvaló egyszerre <i>S</i> és <i>H</i> számára, hogy <i>H</i> az események szokásos folyása szerint és önszántából megteszi <i>A</i>-t.	2. Nem nyilvánvaló egyszerre <i>S</i> és <i>H</i> számára, hogy <i>H</i> tudja (nem szükséges figyelmeztetni őt arra, és í. t.), hogy <i>p</i>.	2. Nem világos egyszerre <i>S</i> és <i>H</i> számára, hogy <i>H</i> rendelkezésre bocsátja az információt az adott időpontban, (külön) kérdés nélkül. <i>S</i>-nek szüksége van erre az információra	
Összintéségi	<i>S</i> azt kívánja, hogy <i>H</i> tegye meg <i>A</i> -t.	<i>S</i> meg van győződve róla, hogy <i>p</i> .		
Lényegi	Kísérletnek számít, hogy <i>H</i> -t <i>A</i> megtevése érdekében készítessék	Annak vállalatát jelenti, hogy elismerjünk: a dolgok valóságos állásának felel meg.		Ennek az információnak <i>H</i> -tól történő megszerzésére irányuló kísérletnek számít.

A szabály típusa

1	2	3	4	5
		Kíváncsi (kérdés)	Állítás (asserzálás), kijelentés (valamit), meggyőztetés (affirmálás)	Kérdés ¹³
		Az <i>utasítás</i> és <i>parancs</i> esetében megtaláljuk azt a további előkészíteti szabályt, hogy <i>S</i>-nek <i>H</i> feletti tekintélyi (feleletesi) helyzetben kell lennie. A <i>parancs</i> valószínűleg nem rendelkezik azzal a „pragmatikai” felelettel, amely a nem-nyilvánvalóságot írja elő. Sőt, mindkettőben áthatja a lényegi feltelet a tekintélyi (feleletesi) viszony, minthogy a nyilatkozat olyan kísérletnek számít, amelynek célja, hogy <i>H-t feletti auto-riitása folyán</i> (annak következében) hajtsa végre.		
Propozicionális tartalomra vonatkozó	Köszömenyilvánítás	Tandítás	Figyelmeztetés	
Előkészíteti	<i>H</i> által végrehajtott múltbeli <i>A</i> aktus <i>A</i> <i>S</i> javára cselekszik, és <i>S</i> megvan győződve arról, hogy <i>A</i> az <i>ő</i> javára cselekszik.	<i>H</i> jövőbeli <i>A</i> aktusa 1. <i>S</i>-nek van valamilyen oka arra, hogy azt higgye: <i>A</i> <i>H</i> javára fog cselekedni. 2. Nem nyilvánvaló egyszerre <i>S</i> és <i>H</i> számára, hogy <i>H</i> az események szokásos rendje szerint megteszi majd <i>A-t</i>.	Egy jövőbeli esemény, állapot stb. 1. <i>H</i>-nak van valami oka arra, hogy azt higgye: <i>E</i> bekövetkezik (előáll) és nem áll <i>H</i> érdekében. 2. Nem nyilvánvaló <i>S</i> és <i>H</i> számára egyszerre, hogy <i>E</i> bekövetkezik.	

1	2	3	4	5
		Kíváncsi (kérdés)	Állítás (asszertálás), kijelentés (valami), megegyezés (affirmálás)	Kérdés ¹³
Összintésgyi	<i>S</i> halás, illetve nagyrabecslési érzést táplál magában <i>A</i> meg- tétele miatt.	<i>S</i> meg van győződve arról, hogy <i>A</i> <i>H</i> javát fogja szolgálni		<i>S</i> meg van győződve arról, hogy <i>E</i> nem szolgálja <i>H</i> legjobb érdekét.
Lényegi	Hála, illetve nagyrabecslés ki- fejezéseként számít.	Egyenértékű annak vállalásá- val, hogy <i>A</i> <i>H</i> -nak legjobb érde- két szolgálja.		Egyenértékű annak vállalásá- val (garantálásával), hogy <i>E</i> nem felel meg <i>H</i> legjobb ér- dekének.
Kiegészítés:	Az összintésgyi és lényegi sza- bályok átfedik egymást. Kö- szönethyilvánításakor éppen ugyanolyan módon fejezzük ki halánkat, mint ahogyan pl. az ígérés sem pusztán szándék ki- nyilvánítása.	Feltételezéseinkkel ellentétben a tanácsadás nem kíváncsi (utastás) válfaja. Érdemes összevetnünk a „tanácsadást” az „ajánlással”. Tanácsadásakor nem próbáljuk rávenni a másikat arra, hogy valamit megtegyen, legalábbis nem olyan értelemben, mint kérdéskor. A tanácsadás inkább ahhoz hasonlít, hogy elmond- juk a másinak, mi az ő számára a legkedvezőbb.	A figyelmeztetés inkább a ta- nácsadáshoz, mint a kíváncsi- hoz (utastáshoz) hasonlít, úgy gondolom, ez nem szűkség- képpen jelent kísérletet arra, hogy a másikat menekülési (kikerülési) cselekvésre készítsem. Vegyük észre, hogy ez a leírás a kategó- rikus, nem pedig a feltételes (hipotetikus) figyelmeztetésre érvényes. A legtöbb figyelmeztetés alighanem feltételes: „ha Ön nem teszi meg <i>X</i> -et, akkor <i>Y</i> be- következésére számíthat”.	

A szabály típusa

Propozicionális tartalomra vonatkozó

Előkészületi

Öszintesség

Lényegi

Kiegészítés

Üdvözlés

Nincsen.

S éppen most találkozott H -val
(vagy éppen most mutatták be H -nak stb.)
Nincsen.
 H -nak S általi udvarias (újra-) felismerését jelzi.

Gratuláció

Valamely H -val kapcsolatba hozható cse-
mény, aktus stb.

E (bekövetkezic) H érdekében áll, és S meg
van győződve arról, hogy E H érdekében áll.
 S -nek örömeére szolgál E .
 E fölötti öröm kifejezéséként számít.

„A gratuláció” annyiban hasonló a „köszö-
nenyilvánításhoz”, hogy mindkettő őszinte-
ségi feltételének kifejeződése.

illokúciós ígéri valamilyen kontinuum meghatározott pontján – és nem egy másikon – helyezkednek el, egyfajta értelemben csak véletlen.

Lehetne pl. olyan illokúciós ígérnk is, hogy „rubrifikká”, amely annyit jelentene, hogy „vörösnek nevezünk valamilyen”. Így módon „ezennel rubrifikkálok azt” nem jelentene mást, mint hogy „(az a dolog) vörös”, hasonlóképpen az angol nyelvben van egy idejétmúlt „makarizál” ige is, amely annyit jelent, hogy boldognak nevezünk valakit.¹²

Egyérszt azért, mert az illokúciós értekn több különböző dimenziója van, másérszt pedig azért, mert egy és ugyanaz a megnyilatkozású aktus igen sokféle értekn szándékkal hajtható végre, igen fontos, hogy felismerjük: egy és ugyanaz a megnyilatkozás több, más és más illokúciós aktus teljesítésével lehet egyenértékű. Elképzelhet, hogy több külön-böző, egymással nem rokonértelmű illokúciós ígével is pontosan jellemezhetünk egy megnyilatkozást. Tegyük fel pl., hogy házi mulatás alkalomával egy feleség így szól: „Most már valóban késő van.” Egy szinten pusztán ténymegállapítás lehet ez a megnyilatkozás; a beszélgető partner számára, aki éppen ezt megelőzőleg tett megjegyzést arról, hogy milyen korán van, az előbbi megnyilatkozás cáfolatnak is tűnhet (és olyanak, amelynek szándéka az ellentmondás); a férj számára ugyanakkor javaslatként, vagy akár kívánsalomként („menjünk már haza”), valamint egyúttal figyelemztetésként („kifacsarva érzed majd magad reggel, ha most már nem megyünk”) hangozhat, és olyanként, amelynek szándéka is javaslat, kívánsalom és i. r.

9. Néhány illokúciós ígér meghatározhatunk az elérni szándékozott perlokúciós hatás segítségével, másokat viszont nem. Az utasítás (kívánság kifejezése) ekképpen, jénylegi felteleténél fogva annak kísértete, hogy a hallgató valamilyen megteletére készessék, az ígérés ugyanakkor mincse jénylegi hozzáköve a hallgató valamilyen válaszhöz, illetve az előbbihez hasonló hatásához. Ha az illokúciós aktusok mindegyikének (vagy legalább-is többségének) elemzését a perlokúciós hatások szempontjából kívánjuk elvégezni, nagymértékben megnó vizont annak kilátása, hogy szabályokra való hivatkozás nélkül elemzessük az illokúciós aktusokat. Ennek az az oka, hogy a nyelvet abban az esetben egyérsztén meggyezésszerű eszköznek tekinthetjük arra, hogy természetes reakciókat illetőleg hatásokat biztosítsunk, avagy kísérletünk meg biztosítani. Ebben az esetben az illokúciós aktus semmitéle szabályt nem foglalna magában. Elmeletben legalábbis, az aktust végrehajthatánk a nyelven belül vagy azon kívül, és ha a nyelv segítségével végezzük el, ez nem lenne több, mint hogy meggyezésszerű eszközt választunk valami olyannak a kivitelezésére, amely a meggyezésszerű eszközök teljes hiányában is sikerre vihet. Az illokúciós aktusok ez esetben (választhatóan) meggyezésszerűek lennének, de egyáltalán nem kormányoznak őket szabályok.

Mindabból, amit elmondotam, nyilvánvaló, hogy úgy gondolom: az illokúciónak a perlokúcióra való ígétén visszavezetése és a szabályok ebből következő kiküszöbölése aligha lehetséges. Ez az a pont, ahol azok az elméletek, amelyek a kommunikáció intézményesített (institucionális) elméleteinek nevezhetünk – hasonlóan Austinhoz és az enyémenhez, valamint úgy tűnik, Wittgenstein elméletéhez is – elválnak azoktól a konstrukcióktól, amelyek a jényletés natúrálisztikus elméletének hívhatunk, például az olyanoktól, amelyek a jényletés inger és válasz alapján történő magyarázatára támaszkodhatnak.

- ¹ J. L. Austin, 1962; Különösképpen: II., III., IV., előadás.
- ² Vö. Ludwig Wittgenstein, 1953 66., 67. paragrafus.
- ³ Alston lényegesen próbálkozik azzal, hogy az illokúciós aktusokat tisztán nyers fogalmak felhasználásával csemzse (kivételek a szabály fogalma). Mint rámutat, csemzse sikertelen. Feltejelezem, hogy nem is lehet sikeres anélkül, hogy intézményesített fogalmakat be ne vonjanak. Vö.: W. P. Alston, 1964.
- ⁴ A „komoly” nyilatkozatokat a színészi szerepjátszással, a nyelvitanítással, költőművek szavalásával, a kiejtés gyakorlásával és í. i. állítom szembe, a „szó szerint” pedig a metaforikussal, szarkasztikussal és í. i.
- ⁵ Vö. a predikáció tárgyalását Searle (1969).
- ⁶ Ennek a feltevelnek érdekes megvilágítását adja: Jerome Schneewind, 1966.
- ⁷ Az (1) feltevel szempontjából ez egy kissé félrevezető. Az (1) feltevel bármilyen komoly nyelvi kommunikációra vonatkozó általános feltevel, amely nem sajátosan jellemzi ezt vagy azt a dialektust. Továbbá: a keltánya feltevelzettség (biconditionalis) használata e feltevelben kizárja a többértelmű mondatokat. Fel kell tételeznünk, hogy T egyértelmű.
- ⁸ Vö. pl. Katz és Postal (1969).
- ⁹ Ez a törvény, történetesen, megoldja Moore paradoxonát: azt a paradoxont, hogy nem állíthatom (aszeríthatom) egyszerre *p* fennállítást és azt, hogy nem vagyok meggyőződve *p* fennállítástól, annak ellenére, hogy a *p* (fennállítást kifejező) proposíció nincs ellentmondásban azzal a proposícióval, hogy nem hiszem, hogy *p*.
- ¹⁰ Erre J. L. Austin maga is rámutat: vö. Austin, 1961.
- ¹¹ Ebből a szempontból az, hogy Austin az illokúciós aktusokat a maga öt kategóriájába osztja, némileg ad hocnak tűnik: L.: Austin, 1962.
- ¹² Az említett példák előbbikét Paul Grice-nek köszönhetem, 6 vizsont Peter Geach-tól veszi: Geach, 1960.
- ¹³ „Kérdéssel, kérés” és nem pedig „kétkedés” értelmében (az angol „question” több-értelműségének magyarázata).

KÖZVETETT BESZÉDAKTVUSOK*

BEVEZETÉS

A jelentés megszereztebb esetei azok, amikor a beszélő kimond egy mondatot és pontosan és szöszertint azt érti rajta, amit mond. Az ilyen esetekben a beszélőnek az a szándéka, hogy a hallgatóból bizonyos illokúciós hatást váltson ki, s ezt a hatást azáltal szándékozik kiváltani, hogy felismereti a hallgatóval azt, hogy e hatás kiváltása volt a szándéka, s a hallgatóval arra építve szándékozik felismertetni ezt a szándékát, hogy a hallgató ismeri azokat a szabályokat, amelyek a mondat kimondását irányítják. Am közsímet, hogy a jelentés nem minden esete ilyen egysszert: a célzásokban, gyanusításokban, iróniában és metáforában – hogy csak néhány példát említsünk – a beszélő megnyilatkozásának jelentése és a mondat jelentése különbözö módokon eltérnek egymástól. Az ilyen esetek fontos osztálya az, amikor a beszélő kimond egy mondatot, úgy érti, ahogy mondja, de még valami többet is ért rajta. Például, a beszélő kimondhatja azt a mondatot, hogy AZ A KIVÁNSÁGOM, HOGY TEDD MEG arra kérven a hallgatót, hogy tegyen meg valamit. A megnyilatkozást melíekesen megállapításaként érti, de elsödleegesen kérešként is, olyan kérešként, amit egy megállapítás úján hajtott végre. Az ilyen esetekben a mondat, amely egy bizonyos fajta illokúciós aktus illokúciós erejének jelzött tartalmazza, kimondható úgy, hogy *emellet* végrehajtsón egy másik típusú illokúciós aktust is. Vannak olyan esetek is, amikor a beszélő kimondhat egy mondatot és értheti úgy, ahogy mondja, s közben más propozíciós tartalmú másik illokúciót is ért rajta. Például, a beszélő kimondhatja azt a mondatot hogy ELÉRED A SÖT? és azt nem pusztán kérešként érti, hanem söt kérešként.

Az ilyen esetekben fontos hangsúlyozni, hogy a megnyilatkozást kérešként értjük; azaz, a beszélő szándékozik a hallgatóban azt a tudást létrehozni, hogy kérešt intétek hozzá s a tudás létrejötte azzal szándékozik elérni, hogy a hallgatóval felismereti létrehozására irányuló szándékát.

Az ilyen eseteket, amelyekben a megnyilatkozásnak két illokúciós ereje van, élesen meg kell különböztetnünk az olyan esetektől, amelyekben például a beszélő azt mondja a hallgatónak, hogy azt kívánja tőle, tegyen meg valamit; s ekkor a hallgató megteszi, mert

* Indirect speech acts. In: Cole, P. és Morgan, J. (szerk.): *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech acts*. New York: Academic Press, 1975:59–82. Fordította: Sikiaki Isiván.

a beszéltó ezt kívánja tőle, noha semmiféle kértést nem tettek, nem akartak tenni, s nem is értettek ilyesmit. Az alábbiakban tárgyalandó esetek közvetett beszédaktusok, olyan esetek, amelyekben egy illokuciót aktust egy másik végrehajtásának útján, közvetetten hajtunk végre.

A közvetett beszédaktusok által fölvetett probléma az, hogy a beszéltó hogyan mondhat egy valamit, s azt úgy is érti, s hogyan érthet rajta egyúttal valami más is. És mivel a jelentés részben a megértés létrehozásának szándékát jelenti a hallgatóban, a probléma fontos része az, hogy hogyan lehetséges, hogy a hallgató megérti a közvetett beszédaktust, amikor a mondat, amit hall és megért, valami másat jelent. A helyzetet tovább bonyolítja az a tény, hogy bizonyos mondatokat, úgy tűnik, szinte konvencionálisán közvetett kérések-ként használunk. Az olyan mondatok esetében, mint IDE TUDNA ADNI A SOT? vagy NAGYRA ÉRTÉKELNEM, HA LESZÁLTNA A LABAMRÓL, nem kevés fantáziát igényelne olyan helyzetet elképzelni, amikor kimondásuk nem kérés lenne.

Egy korábbi munkámban (Searle, jelen kötet) felvetettem, hogy sok ilyen megnyit-latközás megmagyarázható azzal a ténnyel, hogy a kérdéses mondatok azon beszédaktusok sikeres végrehajtása feltételeire vonatkoznak, amelyek közvetett végrehajtására használjuk őket – előkészítő feltételek, propozíciós tartalmi feltételek és komolysági feltételek –, s közvetett beszédaktusok végrehajtására való felhasználásuk abból áll, hogy egy lényeges feltétel teljesülését jellemezzük más feltételek álllítása vagy kérdése által. Azóta számos különböző magyarázatot javasoltak, beleértve olyasmiket is, mint „beszélgései posztulátumok” (Searle, 1969) nem tartom teljesnek, s itt tovább kíváncsi vagyok a hipotézis, amit meg szeretnék védelmezni, egyszerűen a következő: A közvetett beszédaktusok, amiket a beszéltó a hallgatóval közöl, azáltal többek annál, amit ténylegesen mond, hogy épit a mindkettőjük számára közös – mind nyelvi, mind nem nyelvi – háttérinformációra, valamint a hallgató általános értelemi és következtetési képességeire. Hogy pontosabban legyünk, a közvetett beszédaktusok közvetett részének megmagyarázásához szükséges apparátus magában foglalja a beszédaktusok elméletét, az együtműködő beszélgetés bizonyos általános eleit (ezek némelyikét Grice tárgyalja a jelen kötetben), és a beszéltó és a hallgató által közösösen osztozott háttérinformációt a hallgató közvetkeztől-képességgel együtt. Nincs szükség semmiféle beszélgetési posztulátum feltételezésére (sem a beszédaktusok elméletén kívül, sem annak részeként), sem pedig valamilyen rejtett felcsóltó erő, vagy más efféle kéltérlemtű dolog feltételezésére. Látni fogjuk azonban, hogy a konvenció bizonyos esetekben nagyon is különös szerepet játszik.

A közvetett beszédaktusok problémájának, azon túl, hogy érdekes a jelentés és a beszédaktusok elmélete számára, filozófiai jelentősége is van egy további oknál fogva. Az etikában általában feltételezzük, hogy a JO, HELYES, KELLENE stb. valamiképpen felcsóltó vagy „cselékvesztányító” jelentést is hordoznak. E nézet abból a tényből fakad, hogy az olyan mondatokat, mint MEG KELLENE TENNED, gyakran arra használják, hogy megmondják a hallgatónak, tegyen meg valamit. Am abból a tényből, hogy az ilyen mondatok kimondhatóak direktívákként,¹ semmivel sem következnek inkább, hogy a KELLENE felcsóltó jelentést hordoz, mint ahogy abból a tényből, hogy az IDE TUDJA ADNI A SOT kimondható kérésként, az következnek, hogy a TUD felcsóltó jelentést hordoz.

A mai morálfilozófiában sok zavar alapja, hogy nem értük meg az ilyen közvevett beszédek-tusok természetét. A témának továbbbi érdekessége van a nyelvészetek számára szintaktikai következményei miatt, ezzel azonban csak mellékesen foglalkozom majd.

EGY MINTAÉSET

Kezdjük a közvetettség általános jelenségének egy tipikus esetével:

- (1) LX diák: Menjünk el ma este moziba.
(2) LY diák: Vizsgára kell készülnöm.

Az (1) megnyilatkozás jelentésénél fogva javaslat, konkrétan, a „-jünk” jelentése miatt. Az ilyen formájú mondatok szöszertinti kimondása általában javaslati jelent, mind például az alábbi mondatokban:

- (3) Együnk ma este pizzát.

vagy

- (4) Menjünk ma este korcsolyázni.

Az adott kontextusban (2) kimondása normális esetben a javaslat visszautasításával egyenértékű, de nem a jelentése folytán. Jelentése folytan egyszerűen egy megállapítás Y-ről. Az ilyen formájú megállapítások általában nem alkotják javaslatok visszautasítását, még olyan esetekben sem, amikor egy javaslatra adott válaszként hangzanak el. Ha tehát Y azt mondta volna, hogy:

- (5) Ma este patogatott kukoricát kell ennem.

vagy:

- (6) Meg kell kötnöm a nyakkendőmet.

egy normális kontextusban, akkor e megnyilatkozások egyike sem lett volna a javaslat visszautasítása. Felmerül akkor a kérdés, honnan tudja X, hogy a megnyilatkozás a javaslat visszautasítása? Ennek az esetnek a jellemzése érdekében vezessünk be némi termi-nológiát. Mondjuk azt, hogy az Y megnyilatkozásával végrehajtott ELSÖDLEGEES il-lokúciós aktus az X által tett javaslat visszautasítása, s hogy ezt Y annak a MÁSODLAGOS illokúciós aktusnak a végrehajtásával éri el, hogy megállapítást tesz arról, hogy vizsgára kell készülnie. A másodlagos illokúciós aktust azáltal hajlja végre, hogy kimond egy mondatot, amelynek SZÖSZERINTI jelentése olyan, hogy szöszertinti kimondása az illető

illokúciós aktus kimondását alkotta. Ezért azt mondhatjuk továbbá, hogy a másodlagos illokúciós aktus szöszertintű, az elsődleges illokúciós aktus nem szöszertintű. Tételezzük föl, hogy tudjuk, X hogyan érti meg a szöszertintű illokúciós aktust a mondat kimondásából. A kérdés ekkor: hogyan érti meg a nem szöszertintű elsődleges illokúciós aktust a szöszertintű másodlagos illokúciós aktus megértéséből? S ez a kérdés része a tágabb körű kérdésnek: hogyan lehetséges Y számára, hogy az elsődleges illokúciót értse, amikor csupán egy olyan mondatot mond ki, amely a másodlagos illokúciót jelenti, mivel az elsődleges illokúciót érteni (nagy részt) annyit, mint X részéről a releváns megértést szándékozná?

Röviden a következőképpen rekonstruálhatjuk azokat a lépéseket, amelyekkel a szöszertintű illokúcióból az elsődleges illokúciót levezetjük. (A normális beszélgetés folyamán természetesen senki sem járna végig mindazokat a lépéseket, amelyeket ez az okfejtés tartalmaz.)

1. LÉPÉS: Javaslátot tettem Y-nak, s ő válaszként tett egy megállapítást, ami oda lyukadt ki, hogy vizsgára kell készülnie (a beszélgetés tényei).

2. LÉPÉS: Föltelezem, hogy Y együttműködik a beszélgetésben s hogy megjegyzését ennek megfélelően relevánsnak szánta (az együttműködő beszélgetés elvei).

3. LÉPÉS: A releváns válasznak beleegyezésnek, visszautasításnak, ellenjavaslatnak, továbbá tárgyalásnak stb. kell lennie (a beszédaktusok elmélete).

4. LÉPÉS: Am szöszertintű megnyilatkozása ezek egyike sem volt, s így nem volt releváns válasz (következtetés az 1. és 3. lépésekből).

5. LÉPÉS: Ezért valószínűleg többet gondol, mint amennyit mond. Feltelezve, hogy a megjegyzése releváns, elsődleges illokúciós mondanivalójának különböznie kell a szószertintű (következtetés a 2. és 4. lépésekből).²

Ez döntő lépés. Hacsak a hallgatónak nincs következtetési stratégiája, amellyel ki- derítheti, hogy az elsődleges illokúciós mondanivaló mikor különbözik a szöszertintű illokúciós mondanivalótól, semmiképpen sem értheti meg a közvetett illokúciós aktusokat. 6. LÉPÉS: Tudom, hogy a vizsgára készülés általában sok időt igényel egyetlen estehez viszonyítva, és tudom, hogy a mozi általában sok időt vesz igénybe egyetlen estehez viszonyítva (tényszerű háttérinformáció).

7. LÉPÉS: Ennélfogva valószínűleg nem teheti, hogy egyazon estén moziba is menjen és vizsgára is készüljön (következtetés a 6. lépésből).

8. LÉPÉS: Egy javaslat, vagy bármely más elkötelező aktus elfogadásának előkészítő feltétele a propozíciós tartalmi feltételben állított aktus végrehajtására való képesség (a beszédaktusok elmélete).

9. LÉPÉS: Ezért tudom, hogy olyasmit mondott, aminek az a következménye, hogy ha következtetes, valószínűleg nem tudja elfogadni a javaslatomat (következtetés az 1., 7. és 8. lépésekből).

10. LÉPÉS: Ezért elsődleges illokúciós mondanivalója valószínűleg javaslatom vissza- utasítása (következtetés az 5. és 9. lépésekből).

Kissé szörszállhasogatónak tűnhet mindennek tíz lépésre osztása; pedig ha valamit mondhatunk róla, akkor inkább azt, hogy még mindig a kellőenél kevésbé van leírva a példánk – nem taglaltam például a komolyság feltelezésének szerepét, vagy azokat a ceteris paribus feltételeket, amelyek a különböző lépésekhez kapcsolódnak. Az is megjegy-

zendő, hogy a konklúzió valószínűségi jellegű. Az, s annak is kell lennie. Ez azért van, mert a válasz hozza létre szükségképpen a javaslat elvetését. Y a továbbiakban mondhatná:

(7) Vizsgára kell készülnöm, de azért egye fene, menjünk moziba.

(8) Vizsgára kell készülnöm, de majd megcsinálom, ha hazajöttünk a moziból.

A következtetési stratégiának meg kell állapítania először, hogy az elsődleges illokúciós mondanivaló eltér a szöszterintitől, másodszor, hogy mi az elsődleges illokúciós mondanivaló. Ebben a fejezetben azt próbálom bizonyítani, hogy az ennek az esetben a megmagyarázottsághoz felhasznált elméleti apparátus elegendő a közvetett illokúciós aktusok általános jelenségének magyarázatához. Ez az apparátus magába foglalja a kölcsönös háttérinformatív, a beszédaktusok elméletét, és a beszélgetés bizonyos általános elveit. Közelebbről, ezt az esetet megmagyarázzuk anélkül, hogy fel kellett volna tételoznünk a (2) mondat kétféle voltát, vagy hogy „a kontextusban kétféle”, vagy hogy fel kell tételoznunk valamilyen „beszélgetési posztulátum” létezését ahhoz, hogy meg tudjuk magyarázni, hogyan értette meg X a megnyilatkozás elsődleges illokúciós aktusát. A fő különbség ezen eset és a továbbiakban tárgyalandó esetek között az, hogy az utóbbiak mindegyike olyan FORMAI általánosságokkal rendelkezik, ami e példából hiányzik. Ezt az általánosságot azzal fogom hangsúlyozni, hogy a kérdéses mondatok felszíni szerkezetében a formális tulajdonságokat aláhúzza közlöm. A közvetett beszédaktusok területén leggyakrabban a direktívákat tanulmányozni, mert az udvariasság szokványos beszélgetési követelményei miatt általában kínos lenne sima felszólító mondatokat (pl. *Távozz*) vagy nyílt perforatívumokat mondani (pl. *Utasítalak, hogy távozz*), s hogy ennélfogva arra törekszünk, hogy közvetett eszközöket találjunk illokúciós céljaink eléréséhez (pl. *Nem tudom, nem bánnád-e, ha távoznál*). A direktívák esetében a közvetettség fő indítéka az udvariasság.

AMELYEKET „KONVENCIONÁLISAN” HASZNÁLUNK NÉHÁNY MONDAT, KÖZVETETT DIREKTÍVÁK VÉGREHAJTÁSÁRA

Azokról a mondatokról, amelyeket teljesen standard módon használunk közvetett kérések vagy más direktívák, pl. parancsok végrehajtására. Preteritívus szinten ezek a mondatok természetesen csoportosulnak bizonyos kategóriákba.³

1. CSOPORT: Azok a mondatok, amelyek H-nak A végrehajtására való képességet érintik:

Be tudnád hozni a söt?

Ide tudod adni a söt?

Nem tudnál egy kicsit csendesebben lenni?

Egy kicsit csendesebben leheintél.

Fel tudsz nyúlni addig a polcig?

Most már mehetsz (ez lehet megengedés is).

Van apród?

2. CSOPORT: Azok a mondatok, amelyek S-nek arra vonatkozó vágyát vagy kívánságát érintik, hogy H tegye meg A-t:

*Szeretném, ha most már mennél. Azt kérem, hogy tedd meg ezt nekem, Lajos.
Értékelném, ha ezt megtenné nekem.
Nagyon halás lennék, ha kisegítenél minket.
Jobb szeretném, ha nem csinálnál ilyet többet.
Nagyon leköteleznél, ha hamar visszaadnád a pénzt.
Remélem, megteszed.
Bárcsak ne tennéd.*

3. CSOPORT: A-nak H általi végrehajtását érintő mondatok:

*A tisztek mostantól nyakkendőt fognak hordani a vacsoránál.
Abbahagyod ezt a szörnycsú ricsajozást? (will you)
Lennél olyan kedves és leszálnál a lábamról?
Nem hagyd abba rögtön ezt a ricsajozást? (Won't you)
Ugye meg fogod enni a tejbeგრizedet?*

4. CSOPORT: H-nak A megítélésre való vágyát vagy hajlandóságát érintő mondatok:

*Hajlandó volnál ajánlóllevelet írni számomra?
Nem akarod ide adni azt a kalapácsot az asztalról?
Baj volna, ha nem csinálnál akkora ricsajt?
Alkalmas volna számodra, ha szerdán jönnél?
Nagy gondot okozna, hogy jövő szerdáig megadd a pénzt?*

5. CSOPORT: A megítélésnek indokait érintő mondatok:

*Udvartiasabbnak kellene lenned az anyáddal.
Most azonnal távoznod kellene.
Muszáj továbbra is így kalapálnod?
Muszáj volna olyan rengeteg spagettit enned?
Felítélénél fel kell venned János nyakkendőjét?
Jobban tennéd, ha elmennél.
Nem volna jobb, ha most elmennél?
Mért ne álljunk meg itt?
Mért nem próbálsz meg legalább egyszer?
Mért nem maradsz csendben?
Jobb volna neked (mindannyiunknak), ha most elhagynád a helyiséget.
Nem bánnám, ha most elmennél.
Talán segítené, ha most befognád a szádát.
Jobb volna, ha most visszaadnád a pénzt.
Nem volna rossz ötlet, ha elmennél a városházára?
Hidd el, hogy jobban megvolnánk, ha egy kicsit befognád a szádát.*

Ebbe az osztályba sok olyan példa is tartozik, amelyeknek nincs általános formájuk, de nyilvánvaló, hogy megfelelő kontextusban kimondhatók közvetett kétként, pl.:

A lábamon állsz.

Nem látom a vásznat a kalapjától.

Ugyancsak ebbe az osztályba tartoznak talán:

Hányszor mondtam már, hogy ne egyél kézzel?

Már százszor megmondtam, hogy csukott szájjal egyél.

Ha már százszor nem mondtam, akkor egyszer se, hogy vedd le a kalapodat a lakásban.

6. CSOPORT: Az egyik ilyen elemet a másikba ágyazó mondatok: olyan mondatok, amelyek az egyik ilyen kontextusba befoglalhatnak egy nyílt direktív illokúciós ígét.

Rettenetesen nagy baj volna, ha megkérdőznélék, nem tudnál-e ajánlólevelet írni számmra?

Nagyon nagy tilzds volna, ha megkockáztatnám azt a javaslatot, hogy próbálj meg egy kicsit kisebb zajt csapni?

Megkérdhetem-elek esetleg, hogy vedd le a kalapod?

*Remélem, nem bánlak meg, ha megkérdézem, hogy nem tudnál-e magunkra hagyni. Ertekelni tudnám, ha meg tudnád oldani, hogy kisebb zajt csapj.*⁴

Ez nagyon nagy osztály, mivel legtöbb tagját úgy hozzuk létre, hogy beengedjük valamely másik osztály bizonyos elemeit.

NEHÁNY VELEMÉNYEZETT TÉNY

Kezdjük azzal, hogy felhívjuk a figyelmet a kérdéses mondatokkal kapcsolatos néhány szembevetendő tényre. Nem mindenki ért egyet azzal, hogy az alábbiak tények: a legtöbb meglevő magyarázat ezen állítások egyikének, vagy többjének a tagadásából áll. Mindazonáltal intuitív, preteoretikus szinten az alábbiak mindegyike helyes megfigyelésnek tűnik a kérdéses mondatokról, és úgy vélem, ezeket az intuíciókat csak nagyon erős ellenérvekkel szemben szabad feladnunk. Végül ki fogom fejteni, hogy adható olyan magyarázat, amely összhangban van mindezekkel a tényekkel.

1. TÉNY: *A kérdéses mondatok nem rendelkeznek felszólító erővel jelenésük részeként.* Ezi néha tagadják a filozófusok és a nyelvészek, de nagyon határos bizonyítéku szolgál mellettük az a tény, hogy következetlenség nélkül össze lehet kapcsolni egy ilyen forma szó szerinti kimondását bármind felszólító szándék tagadásával, pl.:

Szeretném, ha megtenné ezt nekem, Vilmos, de nem kélek, hogy megtegyél vagy nem utasítalak rá, hogy megtegyél, vagy nem mondom neked, hogy tedd meg.

Csupán azt kérdezem tőled Vilmos, miért nem eszel babot? De amikor ezt kérdezem tőled, szeretném, ha megértenéd, hogy én nem mondom neked, hogy babot egy; csak tudni szeretném, mi okod van rá, hogy ne egyél.

2. TÉNY: *A kérdéses mondatok nem lebegnek kétértelműen a felszólító illokúciós erő és a nem felszólító illokúciós erő között.* Azt hiszem ez intuitíve nyilvánvaló, de minden-esetre Occam borotvájának közönséges alkalmazása bizonyítást súlyát azokra terheli, akik azt akarják állítani, hogy ezek a mondatok kétértelműek. Az ember nem szaporítja a szükségességtől tovább a jelentéseket. Vegyük észre azt is, hogy nem segít, ha azt mondjuk, hogy a „kontextusban kétértelműek”, mert ez csupán annyit jelent, hogy a mondat jelen-téséből nem tudjuk mindig megmondani, a beszélt mit ért rajta, amikor kimondja, s ez még nem elegendő egy mondat kétértelmű voltainak megállapításához.

3. TÉNY: *Az 1. és 2. tényekről függetlenül ezeket standard, szokványos, normális módon – valóban, konvencionálisan – használják direktívák gyantát.* Olyan rendszeres viszony áll fenn ezek és a direktív illokúciók között, amilyen nem áll fenn a *Vizsgára kell készülnöm* és a javaslatok visszautasítása között. Felszólításként való standard használatuk mellett további bizonyítékként szolgál az, hogy a legújabbjükből megállapítható vagy a mondat végén, vagy az ige előtt a *kérem*, pl.: (ez a magyarázat így nem érvenyes – *a ford.*):

I want you to stop making that noise, please.
Could you please lend me a dollar?

Amikor, a *kérem*-el hozzátesszük egy ilyen mondathoz, akkor az nyíltan és szöszertint jelzi, hogy a megnyilatkozás elsődleges illokúciós mondanivalója direktív, még akkor is, ha a mondat többi részének szöszertintu jelentése nem az.

Az 1., 2. és 3. tények kombinációja okozza, hogy egyáltalán probléma van ezekkel az esetekkel.

4. TÉNY: *A kérdéses mondatok a szokásos értelemben nem idiómák.* Az idióma közönséges példája *a fíbe harapott a János fíbe harapott mondatban.* Az általában ismert legértesebb bizonyíték arra, hogy ezek a mondatok nem idiómák az, hogy amikor közvetett direktíváként használjuk őket, akkor megengedik az olyan szöszertintu választásokat, amelyek azt előfeltételezik, hogy szöszertint hangzanak el. Így a *Miért nem vagy nyugton, Zolt ne legyek nyugton.* *Először is...* Ez alól kivétel lehet a *lenne és tudna* formák előfordulása a közvetett beszédatalkusokban, s ezekre később még kitérek.

További bizonyíték arra, hogy nem idiómák, hogy bár a *János fíbe harapott* szórol szóra lefordítása más nyelvekre nem hozza létre a *János meghalt* mondatjelentést, a kérdéses mondatok lefordítása gyakran, noha semmiképpen sem mindig, az angol példák-kal azonos közvetett illokúciós erejt mondatokat eredményez (pl. *Could you lend me a dollar* – magyarul kb. szórol szóra azt jelenti, hogy *Kölcsön tudnál adni egy dollárt*; ezzel szemben a *János fíbe harapott* az angol eredetiben *John kicked the bucket* – *a ford.*). Így pl. a *Pourriez-vous m'aider?* s a *Können Sie mir helfen?* mondatok közvetett kérdéseként ftanciai vagy németül. Később tárgyalni fogom azt a problémát, hogy némelyikük miért fordítható egyenértékű illokúciós erővel, míg mások nem.

5. TÉNY: *Ha azt mondjuk, hogy ezek nem idiomák, azaz nem azt akarjuk mondani, hogy nem idiomatikusak. Az összes idézett példa idiomatikus a mai angolban (amint úgy véljük, a fordítások is a mai magyarban – a ford.), s – ami még meglepőbb – idiomatikusan használatosak kétsésként. Általában a nem idiomatikus megfélemlítőknek vagy színmű-műtáknak nem volna ugyanez a közzetett illokúciós aktus potenciájuk. Tehát az *Ugye ide akarod adni azt a kalapácsot az asztalról?* kimondható kétsésként, de *Az az eset forog fenn, hogy jelenleg az a vágyad, hogy oda add nekem azt a kalapácsot az asztalról?* olyan formális és cirkomnyás jellegű, hogy szinte semmilyen kontextusban sem esélyes arra, hogy közzetett kétsésként szolgáljon. Továbbá a *Képes vagy ide adni azt a kalapácsot?* (Are you able to hand me that hammer?), noha idiomatikus, nem rendelkezik ugyanazzal a közzetett kétes potenciálal, mint az *Ide tudod adni azt a kalapácsot?* (Can you hand me that hammer?). Az, hogy ezek a mondatok IDIOMATIKUSAK és IDIOMATIKUSAN HASZNÁLATOSAK DIREKTÍVÁKKÉNT, fontos közzetett beszédaktus szerepük szempontjából. Később még többet is mondok e tények viszonyairól.*

6. TÉNY: *A kérdéses mondatokat ki lehet úgy mondani szöszert, hogy legyenek egyben közzetett kétsésként is. Így az *El tudod venni a sőt?* kimondható a képességekre vonatkozó egy szerű kétsésként is (mondjuk, amikor az orvos tudni szeretné, hogy halad a sértült kar gyógyulása). A *Szerintem, ha távoznál kimondható egyszerűen a kívánságaimról való megállapításoként is, minden direktív szándék nélkül. Példáink néme-**

Miért ne álljunk meg itt?
Miért nem mavadsz csendben?

Am egy kis képzelőerővel könnyű olyan helyzeteket kigondolni, ahol ezek kimondása nem direktíva volna, hanem egyenes kérdés. Tegyük fel, valaki azt mondja *Nem volna szabad itt megállnunk!*. Ekkor a *Miért ne álljunk meg itt?* helyénvaló kérdés, anélkül, hogy szükségképpen javaslat is volna. Hasonlóan, ha valaki éppen most mondta, hogy *Tényleg utálok ekkora lármát csapni, annak kimondása, hogy (jó hat akkor) Miért nem mavadsz csendben?* helyénvaló reagálás volna, megintcsak anélkül, hogy szükségképpen kérdés lenne.

Fontos megjegyezni, hogy ezeknek a mondatoknak a hangjelzése gyakran más, amikor közzetett kétsésként hangzanak el, mint amikor csupán szöszert illokúciós erejükkel mondjuk ki őket, s gyakran az intonáció mintája az, ami a szöszert direktíváként jellemzi. 7. TÉNY: *Azokban az esetekben, amikor ezeket a mondatokat kétsésként mondjuk ki, továbbra is megvan a szöszert jelentésük, s ezzel a szöszert jelentéssel mondjuk ki őket. Találkozom már azzal a kijelentéssel, hogy más „kontextuális” jelentésük van, amikor kétsésként mondjuk ki őket, de én azt hiszem, ez nyilvánvalóan téves. Aki azt mondja, hogy *Az a kívánságom, hogy tedd meg, szöszert érti, hogy az a kívánsága, hogy tedd meg. A lényeg itt az, mint a közzetett esetében mindig, hogy nem csak azt érti, amit mond, hanem annál többet. A közzetett esetekben nem valami további vagy más MONDAT-jelentést adunk hozzá, hanem további BESZÉLOI jelentést. Hogy ezek a mondatok megőrzik szöszert jelentéseiket, amikor közzetett kétsésként mondjuk ki**

őket, arra bizonyíték, hogy azok a válaszok, amelyek helyénvalóak, szószertími kimondásuk esetében is (ahogy már megjegyeztük a 4. ténny tárgyalásakor), pl.:

Idé tudod adni a sőt?

*Sajnos nem, az asztal tulsó végén van.
Igen, oda tudom (Tessék).*

8. TÉNY: A 7. ténny egyik következménye, hogy amikor egy ilyen mondatot a direktívá elsődleges illokúciós mondanivalójával kimondunk, akkor a szószertími illokúciós aktust is végrehajljuk. A beszéd minden ilyen esetben AZÁLTAL bocsát ki egy direktívát, hogy kérdez vagy állít valamit. Am az a tény, hogy elsődleges illokúciós szándéka direktív, nem változtat azon, hogy kérdést tett fel, vagy kijelentést tett. További bizonyíték a 8. ténnyre, hogy ha később beszámolnak a megnyilatkozásról, akkor híven be tudnak számolni a szószertími illokúciós aktusról.

Így tehát pl. annak kimondásáról, hogy *Azt akarom hogy most távozz, Vilmos beszámol-
hatunk annak kimondásával, hogy Azt mondia, azt akarja, hogy távozzak, úgyhogy elmen-
tem.* Vagy arról a megnyilatkozásról, hogy *El tudod venni a sőt?* be lehet számolni annak kimondásával, hogy *Megkérdezte, el tudom-e venni a sőt.* Hasonlóan, arról a megnyilatkozásról, hogy *Meg tudnád tenni ezt nekem, Zolt?*, *Meg tudnád ezt tenni nekem, Rózsának és a gyerekeknek?* beszámolhatunk így: *Megkérdezte, meg tudnám-e tenni neki, Rózsának és a gyerekeknek.*

Ezt a tételt néha tagadják. Találkoziam azzal a kijelentéssel, hogy a szószertími illokúciós aktusok mindig tökéletlenek és hogy a mondat nem „hordozza” őket, amikor kimondásával nem szószertími elsődleges illokúciós aktust hajtunk végre. Ami a példáinkat illeti, a szószertími illokúciók mindig jelen vannak és néha, de nem általában, tökéletlenek. Például az *El tudod venni a sőt?* közvetett beszédaktuskénti kimondása lehet tökéletlen abban az értelemben, hogy S esetleg már tudja a választ. De még ez a forma sem KELL, hogy tökéletlen legyen. (Pl. *Fel tudsz vailani egy ezret?*) Még ha a szószertími megnyilatkozás tökéletlen is, a közvetett beszédaktus nem függ attól, hogy az-e.

A BESZÉD AKTUSOK ELMÉLTÉN ALAPULÓ MAGYARÁZAT

A moziba menésre vonatkozó javaslat és az összes többi eset között az a különbség, hogy a többi eset szisztematikus. Azt kell tehát tennünk, hogy oly módon kell leírnunk egy példát, amivel ki tudjuk mutatni, hogy az első példában használt apparátus megfelel e többi eset számára is, s a többi eset szisztematikus jellegét is megmagyarázza. Úgy vélem, a beszédaktusok elmélete képessé tesz bennünket arra, hogy egyszerű magyarázatot kínáljunk arra, ezek a mondatok, amelyeknek jelentésük részeként van egy bizonyos illokúciós erejük, hogyan használhatóak egy másik illokúciós erővel rendelkező

aktus végrehajtására. Az illokúciós aktusok minden típusa számára van egy olyan feltétel-halmaz, amelyekre szükség van az aktus sikeres és szerencsés végrehajtásához. Ezt illesztendő bemutatom a direktívek és kommisszívok két fajan belül két aktustípus feltételeit (Searle, jelen kötet).

A direktív illokúciós aktusosztály szerencsefeltételei listájának és a közvetett direktívák végrehajtására használt mondatípusok listájának összehasonlítása azt mutatja, hogy az 1-6. Csoportok típusai három típusra redukálhatók: azok, amelyek a direktív illokúciós aktusok végrehajtásának szerencsefeltételeivel kapcsolatosak, azok, amelyek az aktus indokaival kapcsolatosak, és azok, amelyek az egyik elemet a másikká ágyazzák. Tehát, mivel H képessége A végrehajtására (1. Csoport) előkészítő feltétel, S óhaja, hogy H végrehajtsa A-t (2. Csoport) komolyossági feltétel, és A predikációja H-ről. (3. csoport) a propozíciós tartalom feltétel, az 1-3. Csoportok mindegyike a direktív illokúciós aktusok szerencsefeltételeit érintik. Mivel ha valamit meg akarunk tenni, a par excellence indoka megítélésnek, a 4. Csoport beolvad az 5. Csoportba, minthogy mindkettő A megítélésnek indokaival kapcsolatos. A 6. Csoport csupán udvariasságból alkot külön osztályt, mivel elemi vagy performatív igék, vagy már benne vannak a szerencsefeltételek és indokok két kategóriájának egyikében.

Direktív (kérés)	Kommisszív (ígéret)
Előkészületi feltétel	H képes A végrehajtására
Komolyossági feltétel	S akarja, hogy H megtegye A-t
Propozíciós tartalmi	S predikálja H jövőndő A aktusát
Feltétel	S-nak szándéka megtenni A-t
Lényegi feltétel	Arra irányuló kísérlének számít, S-nek A megítélésére vonatkozó köte-
	hog S rávegye H-t A megítélésre
	lezettségvállalásának számát

Egy pillanatra figyelmen kívül hagyva az egymásbábaágyazás esetét, ha megnézzük listáinkat és feltételhalmazainkat, akkor természetesen merülnek fel az alábbi általánosítások:

1. **ALTALÁNOSÍTÁS:** S közvetett kérést (vagy más direktívát) hajthat végre azáltal, hogy vagy kérdezi, hogy fennáll-e, vagy állítja, hogy fennáll valamely előkészületi feltétel, amely H képességével kapcsolatos A megítélésre.
2. **ALTALÁNOSÍTÁS:** S végrehajthat egy közvetett direktívát vagy azáltal, hogy kérdezi, hogy fennáll-e, vagy azáltal, hogy állítja, hogy fennáll a propozíciós tartalmi feltétel.
3. **ALTALÁNOSÍTÁS:** S végrehajthat egy közvetett direktívát azáltal, hogy állítja a komolyossági feltételek fennállását, azáltal azonban nem, hogy kérdezi, fennállnak-e.
4. **ALTALÁNOSÍTÁS:** S végrehajthat egy közvetett direktívát azáltal, hogy vagy állítja, hogy vannak, vagy kérdezi, hogy vannak-e jó vagy mindenek elsőprő indokai A megítélésre, kivéve, amikor az indok az, hogy H akarja vagy óhaja stb. A-t megtenni, mely esetben S csak azt kérdezheti, hogy H akarja-e, óhaja-e stb. megtenni A-t.

Ezeknek az általánosításoknak a létezése szolgál magyarázatul az 1–6. Csoportok mondatai és az illokúciós aktusok direktív osztálya közti fennálló viszony szisztematikus jellegére. Vegyük észre, hogy ezek általánosítások, s nem szabályok. A beszédaktusok szabályait (vagy ezek némelyikét) a korábban bemutatott feltételek listájaként állítjuk fel. Azaz, például a beszédaktusok direktív osztályának egyik szabálya az, hogy a direktíva tökéletlen, ha a hallgató nem képes végrehajtani az aktust, az viszont egészen pontosan nem szabálya a beszédaktusoknak vagy a beszélgetésnek, hogy végrehajthatunk egy direktívát azáltal, hogy megkérdezzük, fennáll-e az előkészítő feltétel. Elméleti feladat annak kimutatása, hogy ez az általánosítás hogyan következik a szabályból, valamint bizonyos más információkból, nevezetesen, a tényekre vonatkozó háttérinformációból és a beszélgetés általános elveiből.

Következő feladatunk az, hogy megpróbáljuk jellemezni a közvetett kérések egy példáját legáltalabb ugyanazzal az aprólékos pontossággal, amivel egy javaslat vissza-utasítását leírjuk. Vegyük a legegyszerűbb esetet: az ebédidőszaktalál X azt mondja Y-nak, hogy *Ide tudod adni a söt?*, hogy ezáltal megkérje Y-t, hogy adja oda neki a söt. Honnan tudja mármost Y, hogy X arra kéri, adja oda neki a söt, s nem csupán kérést intéz hozzá arról, hogy megvan-e a képessége, hogy oda adja a söt? Vegyük észre, hogy nem minden alkalmas arra, hogy általánosan odaadást kérjünk. Így, ha X azt mondta volna, hogy *A söt nativum-kloridból áll* vagy *Söt a Távra hegységben bányászna*, akkor a jelenet valamilyen különleges megrendezésre nélkül nagyon valószínűtlen, hogy Y a megnyilatkozások bár melyikét is a söt odaadására irányuló kérdésneként venné. Vegyük továbbá észre azt is, hogy egy szokványos beszélgetési helyzetben Y-nak nem kell semmiféle tudatos következtetési folyamatot végigjárnia, hogy ahhoz a konklúzióhoz jusson, az *Ide tudod adni a söt?* kimondása kérés arra, hogy adja oda a söt. Egyszerűen csak kérésként hallja. Talán ez a tény a fő oka annak, hogy miért olyan kísértő az a hamis konklúzió, hogy valamilyen képpen ezeknek a példáknak kell hogy legyen valamilyen felszólító erejük jelentésük részeként vagy hogy a „kontextusban kétfélelmelek”, vagy valami efféle. Arra van szükség, hogy olyan magyarázatot kínáljunk ami összhangban van az 1–8. Tényekkel, de nem követi el azt a hibát, hogy rejtett felszólító erőket vagy beszélgetési posztulátumokat hipotetizál. Azok a csonthig lemezelenített lépések, amelyekre Y-nak szüksége van, hogy követ-keztetést a megnyilatkozásból levonja, durván az alábbiak lehetnek:

1. LBPES: Y azt kérdezte tőlem, hogy képes vagyok-e odaadni a söt (beszélgetési tény).
2. LBPES: Feltételezem, hogy együttműködik a beszélgetésben s hogy ezért megnyilatkozásának van valami célja vagy mondanivalója (az együttműködő beszélgetés elve).

3. LBPES: A beszélgetési helyzet nem olyan, ami arra utalna, hogy elméleti érdekeltőds nyilvánul meg ső-oda-adási képességek iránt (tényszerű háttérinformáció).
4. LBPES: Továbbá, valószínűleg már tudja, hogy igen a válasz a kérdésre (tényszerű háttérinformáció). (Ez a lépés elősegíti, hogy továbbmenjünk az 5. Lépésre, de nem lényeges.)

5. LBPES: Ennélfogva megnyilatkozása valószínűleg nem egyszerűen kérdés. Valószínűleg van valami mögöttes illokúciós mondanivalója (1., 2., 3. és 4. Lépésekből következik.) Akkor mi lehet?

6. LÉPÉS: Bármely direktív illokúciós aktus előkészítő feltétele, hogy H képes legyen a propozíciós tartalmi feltételekben predikált cselekvés végrehajtására (a beszédaktusok elmélete).
7. LÉPÉS: Ennélfogva X olyan kérdést intézett hozzám, amelyre az igenlő válasz maga után vonná, hogy a szó odaadására vonatkozó kérdés előkészítő feltétele kielégül (következtetés az 1. és 6. Lépésekből).
8. LÉPÉS: Most ebédelünk, és szokás, hogy ilyenkor az emberek sőt használják, adják oda-vissza, megpróbálják egymással elérni, hogy adják oda-vissza stb. (háttérinformáció).
9. LÉPÉS: Ennélfogva egy olyan kérdés előkészítő feltételeinek kielégítésére célzott, amely engedelmisségi feltételeinek megteremtését nagyon valószínű, hogy tölem akarja (következtetés a 7. és 8. Lépésekből).
10. LÉPÉS: Ennélfogva bármely más ésszerű illokúciós mondanivaló híján valószínűleg azt kéri tőlem, hogy adjam oda neki a sőt (következtetés az 5. és 9. Lépésekből).
- Az ebben a fejezetben előadott hipotézis az, hogy az összes eset hasonlóképpen elemezhető. Ezen elemzés szerint azért kéthetiek téged a szó odaadására azáltal, hogy azt mondom *Oda tudod adni a sőt?*, de nem, ha azt mondom, *A szó natívmunktoridból van vagy Sőt a Tátra hegyességben bányászunk*, a képességed a szó odaadására előkészítő feltétele a szó odaadása kétesnek olyan módon, ahogyan a többi mondatok nem kapcsolódnak ahhoz a kétesmenhez, hogy add oda a sőt. Am nyilvánvaló, hogy ez a válasz önmagában még nem elégséges, mert nem minden a képességidet firtató kérdés számít kérdésnek. A hallgatónak tehát kell találnia valamilyen módot annak kiderítésére, hogy a megnyitlatkozás mikor kérdés csupán a képességeiről, s mikor kérdés, amit azáltal intéznek hozzá, hogy képességeiről kérdezik. Ez az a pont, ahol a beszélgetés általános elvei (a tényekre vonatkozó háttérinformációval együtt) színe lépnek.
- A két döntő sajáttság, legáltalábbis szerítem, a következők. Először, kell egy stratégia arra, hogy a mondat jelenésében foglalt illokúciós mondanivalón túl egy mögöttes illokúciós mondanivaló létezését megállapítsuk, másodsor, szükségünk van egy olyan eszközzel, amellyel kideríthetjük, hogy mi ez az illokúciós mondanivaló. Az első azok a beszélgetési elvek alkotják, amelyek a hallgatóról és a beszélőről való információra vonatkoznak, a második a beszédaktusok elméletéből, valamint a háttérinformációból származik. Az általánosításokat azoknak a tényeknek kell megmagyaráznunk, hogy mindegyikük rögzít egy olyan stratégiát, amelynek révén a hallgató kiderítheti, hogy az elsődleges illokúciós mondanivaló hogyan tér el a másodlagos illokúciós mondanivalótól.
- A fő indítéka – bár nem az egyetlen indítéka – e közvetett formák használatának az udvariasság. Vegyük észre, hogy az iménti példában a *Tudod* forma legáltalabb két tekintetben udvarias. Először, X nem tesz úgy, mintha már eleve ismerné Y képességeit, ahogy akkor lenne, ha felszólító mondatot intézne hozzá; és másodsor, ez a forma megadja – vagy legáltalabbis látszólag megadja – Y számára a visszautasítás lehetőségét, mivel egy eldöntendő kérdés megengedi a *nem*-et, mint lehetséges választ. Ezzel el lehet érni, hogy az engedelmeskedés szabad cselekvés színpadán tünjön fel, s ne parancsnak engedelmesként.⁶

NÉHÁNY PROBLÉMA

Fontos hangsúlyoznom, hogy az ebben a fejezetben kifejtett tételek semmiképpen sem bizonyítottam. Mindaddig csupán egy olyan elemzési mintát javasoltam, amely összhangban van a tényekkel. Még ha feltételezzük is, hogy ez az elemzési minta sokkal több esetben sikeresnek bizonyulhat, még mindig marad számos probléma:

I. PROBLÉMA: A legnagyobb probléma a fenti elemzéssel kapcsolatban a következők: Ha, mint kifejtettük, azok a mechanizmusok, amelyek segítségével a közveztett beszédakktusokat értjük és megértjük, tökéletesen általánosak – a beszédakktusok elméletéhez, az együtműködő beszélgetés elveitől és a közös háttérinformációhoz kapcsolódnak –, és nem ködnének valamilyen konkrét szintaktikai formához, akkor miért van az, hogy bizonyos szintaktikai formák jobban megfelelnek, mint mások. Miért kérhetlek meg, hogy megtegy nekem valamit, ha azt tudod adni a könyvet a legfelső polcra?“, ugyanakkor nem kérhetlek meg, vagy legalábbis kevésbé könnyen mint azzal, hogy azt mondom, „Fennforog az az eset, hogy jelenleg rendeltél azzal a képességgel, hogy ide add nekem azt a könyvet a legfelső polcra?“

Még az olyan párok esetében is, mint:

Meg akarod tenni A-t?

Ohajtod megtenni A-t?

és

Meg tudod tenni A-t?

Képes vagy megtenni A-t?

világos különbség van a közveztett illokució aktus-potenciálban. Vegyük észre például, hogy mindkét pár első tagja könnyebben vesz magába azt, hogy *kerlek* (legalábbis az angolban), mint a második tag. Ha eleve feltételezzük, hogy ezen párok egyike sem pontos szinonima, és ha eleve feltételezzük, hogy mindezek a mondatok használhatóság közveztett kérészeként, akkor is fontos megmagyarázunk, hogy miért különbözik közveztett illokució aktus-potenciáljuk. Röviden, hogyan lehetséges, hogy némely mondatok nem felszólító idiomák, s mégis idiomatikus kérés-formákként működnek?

A kérdés első felére ez a válasz: A beszédakktusok elmélete és az együtműködő beszélgetés elvei valóban olyan kerettel szolgálnak, amelyben a közveztett illokució aktusok érthetők és megérthetők. Ezen a kereten belül azonban bizonyos formák hajlamosak a közveztett beszédakktusok standard idiomatikus formájává válni. Miközben megartják szöveztett jelentésüket, konvencionális használatra tesznek szert, például udvarias kérés formákként.

Mára már remélem vitán felül áll, hogy különbséget kell tennünk jelentés és használat között, az azonban kevésbé általánosan elismert, hogy lehetnek olyan használati konvenciók, amelyek ugyanakkor nem jelentésbeli konvenciók. Az a véleményem, hogy a *tudod*, *tudnod*, *szeretnél*, *ha* és számos más forma a kérések konvencionális módjai (s ebben az értelemben nem helytelen azt mondanunk, hogy idiomák), ugyanakkor nincs felszólító jelentésük (s ebben az értelemben helytelen volna őket idiomáknak tekinteni). Az udvari-

asság a kérések közvelettségének legkijelmezhetőbb indítéka, s némely formáknak természetesen hajlamluk van arra, hogy a közvelettel kérések konvencionálisán udvarias formáivá váljanak.

Há ez a magyarázat helyes, akkor némi haladást jelent annak megmagyarázása felé, hogy miért vannak különbségek a közvelettel beszédaktusok formáiban a nyelvek között. A mechanizmusok nem sajátosak jellemzők erre vagy arra a nyelvre, de az egyik nyelven standard formák nem mindig tartják meg közvelettel beszédaktus-potenciáljukat, amikor egyik nyelvről a másikra fordítjuk őket. Így az „Ide tudod adni azt a könyvet?” *Can you hand me that book?* az angolban közvelettel kérésként működik, de cseh fordítás, *Muze mi podát' tu knížku?*, nagyon furán hangzana, ha kérésként mondanánk a cseh nyelven. A válasz második fele így szól: Egy mondatnak, ahhoz, hogy ésszerű legyen közvelettel beszédaktusként kimondanunk, eleve idiomatikusnak kell lennie. Nagyon könnyű olyan kövülményeket kitalálni, amelyek között: „El tudod émi azt a könyvet a legfelső polcon?” kimondható kérésként. De sokkal nehezebb olyan eseteket elképzelni, amikor hasonlóan volna használható a „Fenn forog az az eset, hogy jelenleg rendelkezel azzal a képességgel, hogy elérjed azt a könyvet a legfelső polcon?”. Miért?

Azt hiszem, e tény magyarázata levezethető egy másik beszélgétsi maximból, amely az idiomatikus beszéddel kapcsolatos. Altalában, ha valaki nem beszél idiomatikusán, akkor a hallgatók feltételezik, hogy valami sajátos oka kell legyen, s ennek következtében felüggesszük a normális beszélgétsi különféle feltételeseit. Ha például archaikusan azt mondok, hogy *Ismered-e őt, ki magát Káddár Jánosnak nevez?* akkor nem valószínű, hogy ugyanúgy válaszolsz, mintha megnyilatkozásom így hangzana: *Ismered Káddár Jánost?* A Grice által javasolt maximumon túl úgy tűnik, van egy további beszélgétsi maxima, amit így fogalmazhatunk meg: „Beszélj idiomatikusán, ha csak nincs rá különös okod, hogy másként tegy.” Ennélfogva azok a normális beszélgétsi előfeltételesek, amelyeken a közvelettel beszédaktusok lehetővé nyugszik, nagyrészt fel vannak függesztve a nem idiomatikus esetekben.

Az 1. Problémára adott válaszuk tehát két részből áll. Ahhoz, hogy egy mondat egyáltalán ésszerűen szöba jölessen a közvelettel beszédaktusként való használat szem-pontyából, a mondatnak idiomatikusnak kell lennie. Am az idiomatikus mondatok osz-tályán belül bizonyos formák mely gyökökért vernek a közvelettel beszédaktusok konven-cionális eszközöként. A direktívák esetében, ahol a közvelettel formák használatának fő indítéka az udvariasasság, bizonyos formákat konvencionálisán udvarias kéréseként hasz-nalunk. Hogy mely formákat választunk erre a célra, az minden valószínűség szerint nyelvről nyelvre változik.

2. PROBLÉMA: Miért áll fenn az az aszimmetria a komolysági feltétel és a többiek között, hogy egy közvelettel kérést csak úgy hajlíthatunk végre, hogy állítjuk a komolysági feltétel teljesülését, úgy viszont nem, hogy kérdezzük, miközben végrehajlíthatunk közvelettel direktívákat akár úgy, hogy állítjuk, akár úgy, hogy kérdezzük a prepozíciós tartalmi és az előkészítő feltételek teljesülését?

Tehát a *Szerintem, ha megtened* kimondása lehet kérés, de a *Szerintem én ha megtened?* kérézése nem. Az előbbihez járulhat a *kérek szépen*, az utóbbihoz nem. Hasonló aszimmetria áll fenn az indokok esetében is: az „Úgye magunkra akarsz bennünket

hagyni?" lehet kérdés, de a „Magunkra akarsz bennünket hagyni?” nem. Megintcsak, az előbbihez járulhat a *kérlek szépen*, az utóbbihoz nem (legalábbis az angolban – *a ford.*). Hogyan magyarázzuk ezeket a tényeket?

A válasz úgy vélem az, hogy furcsa dolognak számít normális körülmények között másokat a saját elemi lelkiállapotaink létezéséről kérdezni, és furcsa mások elemi lelkiállapotainak létezéséről nekik címezve kijelentést tenni. Mivel rendszerint te sohasem vagy olyan jó helyzetben, mint én, ha annak megítéléséről van szó, hogy én mit akarok, vélek, szándékozom stb., és mivel én rendszerint nem vagyok olyan jó helyzetben, mint te, ha én kérdezek téged az én állapotaimról, vagy ha én mondom meg neked, hogy a teid milyenek. Rövidesen látni fogjuk, hogy ez az aszimmetria kiterjed más beszédaktus típusok közvetett végrehajtására is.

3. PROBLÉMA: Noha szándékunk szerint ez a fejezet nem az angol szintaktikai formákról szól, listánk mondata eléggé érdekes ahhoz, hogy említsd érdemeit. Még ha kiderülne is, hogy ezek a sajátos esetek valójában felszólító idiómák, mint a *leíne, ha...*?, az sem változtatná meg érvelésünk általános menetét; ekkor egyszerűen az történe, hogy néhány példánk átkerülne a közvetett beszédaktusok osztályából a felszólító idiómák osztályába.

Egyik érdekes alak a *Miért ne plusz íge*, mint a „Miért nem állunk itt meg?”-ben (Why not stop here?). Ez az alak, a „Miért nem (állsz itt meg?)” (Why don't you) alaktól eltérően, sok olyan szintaktikai korláttal bír, mint a felszólító mondatok. Például akaratst kifejező ige kell hozzá. Így nem mondhatjuk, hogy „Miért ne emlékeztessünk a nagymamára?”, hacsak valaki nem hiszi, hogy a valakire emlékeztetés akaratlagos cselekvés, ugyanakkor mondhatjuk, hogy „Miért ne utánozzuk a nagymamát?”. Továbbá, a felszólító mondatokhoz hasonlóan ez az alak visszaható formát követel meg, amikor tárgya második személyű, például „Miért nem mosakszol meg?”. Azt bizonyítják vajon ezek a tények, hogy a „Miért ne...?” (és a *miért...*?) alakok felszólító jelensédek? Szerintem nem. A magyarázatom szerint a *miért ne?* kimondása egy működik: amikor *S* azt kérdezi megállási javaslatként, hogy „*Miért nem állunk itt meg?*”, akkor kihívást intéz *H*-hoz, hogy adjon valami indokot, azzal a hallgatolagos feltevessel, hogy ha semmi sem indokolja, hogy valami ne tegyünk meg, az már önmagában indokul szolgál megítéléséhez, a megítélésre vonatkozó javaslatot ezért közvetetten hajtotta *S* végre összehangban azzal az általánosítással, hogy a célzás valami megítélésnek indokára egyik módja a közvetett direktívának. Ezt az elemzést több tény is alátámasztja. Először, mint már láttuk, e formának lehet olyan szószertmi ki-mondása, amely nem javaslatként hangzik el; másodszor, például „Nos, számos oka van, hogy ne álljunk itt meg. Először is, ...”. *S* harmadszor, valamelyik ilyen megnyilatkozástól be-számolhatunk anélkül, hogy bármiféle direktív illókcúciós erőről beszámolnánk, így: „Meg-kérdezte, miért ne álljunk itt meg.”

Más problematikus példákkal szolgálnak a *leíne* és a *tudna* előfordulásai a közvetett beszédaktusokban. Vizsgáljuk meg például az „Ide adnád a söt?” és az „Ide tudnád adni azt a könyvet?” megnyilatkozásokat. Nem könnyű elemezni ezeket az alakokat és pontosan leírni, hogyan különböznek az „Ide adod a söt?” és az „Ide tudod adni azt a könyvet?”

(„Would you pass me the salt” és „Will you pass me the salt”, illetve „Could you hand me that book” és „Can you hand me that book”; magyarázban ez a probléma nem egészen így jelenkezik, különösen ami az első párt illeti – *a ford.*) Hol keressük például a *ha* mellékmondatot, mondják néha, szükségessé e kifejezések ún. kötomódú használathoz? Tegyük fel, úgy kezeljük a *ha* mellékmondatot, mint ha *megkérmélek*. Ekkor az „Ide adnád a sót?” a rövid formája annak, hogy „Ide adnád a sót, ha megkérmélek?”. Legálább két nehézsége van ennek a megközelítésnek. Először, egyáltalán nem tűnik észserűnek a *tudna* száma, mivel a te képességed is lehetőséged nem fűgnek attól, hogy én mit kérek tőled. De másodszor, még a *lenne* száma is elégtelen, mivel az „Ide adnád a sót, ha kérmélek?” nem rendelkezik ugyanazzal a közvetett illókúciós aktus potenciállal, mint az egyszerű „Ide adnád a sót?”. Világos, hogy mindkét forma közvetett direktívákat alkalmaz, de ugyanilyen világos az is, hogy nem egyenértékűek. Továbbá, azok az esetek, ahol a *lenne* és *tudna* kérdő formáinak CSAKUGYAN van nem közvetett használatuk, azok egészen másoknak tűnek, mint az imént vizsgált esetek, például „Szavaznál a demokráciára?” vagy „Összeházasodnál egy radikálissal?”. Vegyük észre például, hogy egy ilyen megnyilatkozásra a megfelelő válasz az lehetne, hogy „Milyen feltételek között?” vagy „A szituációtól fűg”. Am ezek aligha volnának megfelelő válaszok arra a megnyilatkozásra, hogy „Ide adnád a sót?” az elképzelt szokványos vacsoraszial jelenetünkben.

A *tudna* úgy tűnik elemezhető a *lenne* alapján, valamint a lehetőség és a képesség alapján. Tehát, az „Összeházasodnál egy radikálissal?” valami olyasmit jelent, hogy „Lehetséges volna számodra, hogy összeházasodnál egy radikálissal?”. A *volna* úgy, mint a *fog*, hagyományos elemzés szerint vagy akaratot vagy óhajt, vagy pedig a jövő idő segédigjét fejezi ki.

E formák nehézsége úgy tűnik, a kötomóddal kapcsolatos általános nehézségek egyik esete, s nem jelzi szükségképpen azt, hogy bármiféle felszólító jelentésről volna szó. Ha pedig fel kellene íteleznünk, hogy a *lenne* és a *tudna* felszólító jelentéssel rendelkezőnek, akkor azt is könnytelennek volnánk feltelezni, hogy kommisszív jelentésük is van, hiszen a „Tudnék valamit segíteni?” és az „Innál még egy kis bort?” egyaránt szokásos kínálások. Ezi a végkövetkeztetést ésszerűlennék tartom, mert a jelentések szükségtelen burjánzását vonja maga után. A fogalmak tekintetében megértene Occam borotvájának elvét. Gazdaságosabb felteleznünk, hogy a *tudna* és a *lenne* ugyanúgy hangzának az iménti példákban. E formák valóban kielégítő elemzése azonban a kötomód kielégítő elemzésére vár. A közvetett kétféleformák legésszerűbb elemzése az, hogy az elnyomott *ha* mellékmondat az udvarias *ha parancs*olod, *ha óhajtod*.

AZ ELEMZÉS KITERJESZTÉSE

Ezi a fejezetet annak kimutatásával szeretném zámi, hogy az itt javasolt általános felfogás működik a közvetetés más eseteinél is, nem csupán a direktíváknál. Az irodalomban gyakran idézett kétféleképp példakkal szolgálnak a komolyági feltételek. Altalában végre-

hajthatunk bármely illokúciós aktust azáltal, hogy állítjuk (de nem úgy, hogy kérdezzük) az illető aktus komolysági feltételének teljesülését. Így például:

Sajnálom, hogy ezt tettem. (mentegőtőzés)
 Azt hiszem/úgy vélem, a szomszéd szobában van. (állítás)
 Úgy örülök, hogy győztél. (gratuláció)
 Legközelebb több akarással küzdök, edző úr. (igért)
 Hálas vagyok a segítségért. (köszönet)

Úgy vélem azonban, hogy a példák leggyazdagabb bányáját a direktívákon kívül a kommisszívák kínálják, és a közvetett kommisszívák (különösen a kínálások és az ígéret) végrehajtására használt mondatok példáinak tanulmányozása ugyanazt a mintát mutatja, mint amit a direktívák tanulmányozása során láttunk. Vizsgáljuk meg az alábbi mondatokat, amelyek bármelyike kimondható egy közvetett kínálás (vagy bizonyos esetekben ígért) végrehajtásaként.

I. Az előkészítő feltételeket érintő mondatok:

A) hogy *S* képes az aktus végrehajtására:
 Segíthetek?

Megtehetem neked.
 Meg tudnám szerezni neked.
 Segítségedre tudnék lenni?

B) hogy *H* azt akarja, hogy *S* végrehajtsa az aktust:
 Ohaj! valami segítséget?

Akarod, hogy most már menjek, Sári?
 Nem szeretnéd, ha még hoznék belőle legközelebb?
 Jobban szeretnéd, ha kedden jönnek?

II. A komolysági feltételt érintő mondatok:

Meg akarom tenni ezt neked.

Az a tervem, hogy megjavítom neked jövő héten.

III. A propozíciós tartalmi feltételt érintő mondatok:

Megcsinálom neked.
 Odaadom legközelebb, amikor erre jársz.
 Odaadjam most a pénzt?

IV. 5 A megítélésre irányuló vágyat vagy hajlandóságot érintő mondatok:

Bármiben segíteni akarok, amiben csak tudok.
Hajlandó volnék megtenni (ha akarod).

V. 5-nek A megítélésével kapcsolatos (más) indokait érintő mondatok:

Azi hiszem, jobban tenném, ha magadra hagynálak.
Nem lenne jobb, ha valami segítséget nyújtanék?
Szükségem van a segítségemre, Rozália.

Vegyük észre, hogy amit korábban az elemi lelkiallapotokról mondtunk, az ezekre az esetekre is érvényes: végrehajthatunk egy közvetített illokúciós aktsz azáltal, hogy kijelentünk valamit, de nem azáltal, hogy kézzünk saját lelkiallapotunkról; és végrehajthatunk egy közvetített illokúciós aktsz azáltal, hogy kérdezzük, de nem azáltal, hogy állítjuk valamely lelkiallapot megítélés hálgaonknál.
Így az „Akarod, hogy elmenjek?” kimondása lehet ajánlat, de nem lehet az „Azt akarod, hogy elmenjek” (bár lehet akkor, ha „Azt akarod, hogy elmenjek, ugye?”). Hasonlóan, a „Ki akarlak segíteni?” kimondható följánlasként, de nem mondható ugyanez arról, hogy „Ki akarlak én segíteni?”.

A közvetített kommisszvek osztálya ugyancsak magába foglal nagy számú hipotetikus mondatot is:

Ha bármí továbbbí információt kívánsz, csak szólj.
Ha segítségre lehelek, nagyon örülnek, ha teheném.
Ha bármí segítségre van szűkséged, hívj fel a hívalatában.

A hipotetikus esetekben az antecedens vagy valamelyik előkészítő feltételre vonatkozik, vagy A valamely indokának megítélre, mint ebben: „Ha jobb lenne szerdan jönnöm, csak szólj.” Vegyük észre azt is, hogy éppügy, ahogy vannak hipotetikus mondatok, vannak közveteítésnek több menekben közvélítő esetei is. Így például „Azt hiszem, ki kellene segítenem téged”. Kimondható közvetített följánlasként, amelyet egy közvetített állítással érünk el. Ezek a példák az alábbi további állatánostításokat sugallják:

1. ÁLTALÁNOSÍTÁS: S végrehajthat egy közvetített kommisszívát azáltal, hogy vagy kérdezi, fennáll-e, vagy állítja, hogy fennáll az A megítélésnek képességre vonatkozó előkészítő feltétel.
2. ÁLTALÁNOSÍTÁS: S végrehajthat egy közvetített kommisszívát azáltal, hogy megkérdezi, fennáll-e, de nem azáltal, hogy állítja, hogy fennáll az az előkészítő feltétel, amely H-nak arra a vágyára vagy kívánságára vonatkozik, hogy S megtegye A-t.
3. ÁLTALÁNOSÍTÁS: S végrehajthat egy közvetített kommisszívát azáltal, hogy állítja, hogy fennáll, bizonyos formákban azáltal, hogy kérdezi, fennáll-e a propozíció, tartalmi feltétel.

4. ALTALÁNOSÍTÁS: S végrehajthat egy közvetett kommisszívát azáltal, hogy állítja,

hogy fennáll, de nem azáltal, hogy kérdezi, fennáll-e a komolyosság előfeltétele.

5. ALTALÁNOSÍTÁS: S végrehajthat egy közvetett kommisszívát azáltal, hogy állítja, hogy vannak, vagy kérdezi, vannak-e jó vagy mindent elsöpörő indokok A megítélére, kivéve, amikor az indok az, hogy S meg akarja tenni A-t, vagy az A vágya, hogy megítélje A-t, mely esetben csak állíthatja, de nem kérdezheti, hogy meg akarja tenni A-t.

Annak hangsúlyozásával szeretném zárni a fejezetet, hogy az én felfogásom nem illeszkedik egyik szokásos magyarázó paradigmába sem. A filozófus paradigmája rendszeren felállítja a logikusan szükséges és elégséges feltevéseket a magyarázó jelenségek számára; a nyelvész paradigmája rendszeren felállít egy sor szerkezeti szabályt, amelyek előállítják a magyarázandó jelenséget. Képelem vagyok meggyőzni magam arról, hogy akár melyik paradigmára is alkalmas volna a jelen probléma esetében. A probléma kissé az észlelés ismeretelméleti elemzésében rejlik, az az észlelő azon problémához hasonlóan, amelyben megpróbálja megmagyarázni, hogy az észlelő hogyan ismer fel egy tárgyat tökéletesen szenzoros bemenet alapján. Az a kérdés, hogy honnan tudom, hogy kértést intézett hozzám, amikor csupán a képességeimről kérdezett, hasonló lehet ahhoz a kérdéshez, hogy honnan tudom, hogy az egy autó volt, amikor mindössze egy villanást észleltem elmenni mellett az országúton? Ha így van, akkor a válasz problémánkra nem lehet sem az, hogy „van egy axióma-halmazom, amelyekből levezethető, hogy kértést intézt hozzám”, sem az, hogy „Van egy sor szintaktikai szabályom, amelyek egy felszólító műlyszervezetet hoznak létre a kimondott mondat számára.”

JEGYZETEK

¹ A „direktívák” illokúciós osztályába tartoznak az utasítások, rendelések, követelések, könyörgeések, tiltások s hasonlók. Searle (1975a) magyarázza el részletesen a fogalmat.

² Az „illokúciós mondanivaló” fogalmának magyarázatára s kapcsolatára az illokúciós erővel lásd Searle (1975a).

³ A továbbiakban H = hallgató, S = beszélő (speaker), A = aktus.

⁴ Ez a forma a 2. csoportban is szerepel.

⁵ Tartozik persze ide néhány idióma is, pl. a javaslatokban és kérésekben használt „Mi lenne...”.

⁶ „Mi lenne, ha moziba mennénk ma este?”, „Mi lenne, ha adnál még egy kis sőt?”

⁷ Ez a maxima Grice modor maximája kiterjesztésének is tekinthető.

Susan Ervin-Tripp
OTT VAN SZIBILL?
A DIREKTÍVUMOK SZERKEZETE
AZ AMERIKAI ANGOLBAN*

BEVEZETÉS

(1) Beszélhetnék Szibilllel?
Ott van Szibill?
Szibill, kérem.

A szindarabok zárójeles kommentárjai és a párbeszéddek átiratai gyakran felárják, hogy az emberek sokszor nem szó szerint azt mondják, amit gondolnak. Ugyanazokat a célokat különböző eszközökkel érhetjük el, melyeknek egy jó része közvetett.

Újabb az antropológusok, nyelvészek és filozófusok figyelemét magára vonta az, hogy milyen nagy formai változatosságot nyújtanak a különböző nyelvek. A filozófusok és a nyelvészek számára problémát jelentett, hogy miként lehet átvinni a beszélő központi szándékát ennyire különböző eszközökkel. Honnan tudja a hallgató, hogy az „Ott van Szibill?” direktívum, amikor a megfogalmazása ugyanolyan, mint egy információkéretnék? A következtetések struktúrája érdekelte őket, valamint az, hogy milyen minimális információra van szükség az átvitt szándék megmagyarázására (Gordon és Lakoff, 1971; Sadock, 1972; Searle, jelen kötet).

Az antropológusok és a nyelvészetiológusok viszont arra figyeltek fel, hogy a kifejezés variációi szisztematikus kapcsolatban vannak szociális vonásokkal (Brown és Gilman 1974; Ervin-Tripp, jelen kötet; Friedrich, 1972; Gehegan, 1973; Gumperz, 1971; Hymes, 1971; Labov, 1972; Sorkin és John, 1963; Tyler, 1972). Kimutatták, hogy a variációnak nagy szerepe van az interakciókban, mivel egyénileg fennálló információkat ad a beszélők és a helyzet társadalmi vonásairól, a kommunikatív szándékokról és az érzelmeikről. A sok ismeretlenes rendszer elméletileg értelmezhetetlen lenne, a résztvevők azonban az interakció különböző pontjain közös ismeretekkel bírnak, s ez adja meg az értelmezés releváns kontextusát.¹

Tanulmányom célja a különböző perspektívák kapcsolatának vizsgálata egyetlen aktus, a direktívum különböző kifejezéseire összpontosítva. Míg a először tettem megfigyeléseket a variációk rendszeres jellegéről (Ervin-Tripp, 1964), azokból a beszédhelyzetekből gyűjt-

* Is Sybill there? the structure of some American English directives. *Language in Society*, 5, 25–66, 1976. Fordította: Pieth Csaba.

tötem adatokat, melyekkel diákjainak közvetlen kapcsolata van. Ezek nagy szerkesztettséget mutatnak, s vannak bizonyos sugallataik az értelmezésre vonatkozóan is. Három okból választottuk munkánk középpontjakként a direktívumokat, s nem valamilyen más beszédadást: mindvégig életkorban gyakorlati; viszonylag érzékenyek a címzett sajátosságaira, hiszen a hallgatótól kérnek valamilyen munkát, s gyakran cselekvéshez vezetnek, ami révén viszonylag könnyen azonosíthatók.

A tanulmány a következő kérdéseket vizsgálja:

I. Mi a formális változatok tapasztalati megoszlása a különböző szociális jegyeit, avagy be tudjuk-e jósolni egy direktívum formáját, ha kontextusának szociális jegyeit ismerjük.

II. Hogyan lehet ezeket a változatokat direktívumként felismerni, ha ismerjük azokat a társadalmi kontextusokat, melyekben ténylegesen megjelennek?

III. A változatok egyszerűen az udvariasság függvényei-e?

Az adatokat eredetileg csak az első kérdést szem előtt tartva gyűjtöttük, olyan erőteljes azonban a relevanciájuk a másik két ponttal kapcsolatos jelenlegi vitákra nézve, hogy a megbeszélés során erre is ki fogunk térni.

MÓDSZEREK

A példák és az empirikus adatok főleg 1964 óta készült diák évfolyamdokumentumokból származnak. Az adatok tehát tapogatózó jellegűek és hézagosak, így például nem érintik a fizikai munkával és a cselekvéssel kapcsolatos feladat-orientált beszélgetést.[...]

Az adatokat négy módszerrel gyűjtöttük: (a) szisztematikusan leírtuk különböző részeveők között az összes azonosítható direktívumot a variáló párokra összpontosítva; (b) magnetofonon rögzített természetes beszélgetésekből kiválasztottuk a direktívumok összes példáját;² (c) speciális helyzeteket teremtve s a gyantlan beszélő címeitől variálva ki is változtunk direktívumokat; (d) a félreértések természetes példát is gyűjtöttük. A diák dolgozatok javarészt az első módszert használták; hiszen ezzel az eljárással legnagyobb a helyzetek szociális variabilitása, s célunk a formális variabilitás elemzése volt. Az adatoknak természetesen számos gyengéje van: a papír-ceruza módszer révén kihagyjuk a nyelvi kontextust és a sorrendezést, kevés információnk van a hangjelzésről s nem tudjuk, hogy milyen mértékig volt szelektív a lejegyzés. A magnófelvételek tanúsága alapján a papír-ceruza feljegyzések által rögzítettél nagyobb a formális variabilitás, s a direktívumok maguk sokkal többet tesznek, mint pusztán irányítanak (MitcheII-Kernan, 1978; Isola, 1974). Összhangban voltak azonban az eloszlásra vonatkozó eredmények egészével. Az adatok szelektivitásával kapcsolatban két dolgot kell kiemelni: a megfigyelők csak néhány szociális jegyet vettek észre – mint például a rangot, a kort, a nemet, az ismeretiséget és a szerepet –, melyek a megszortási szabályokról fennálló ismeretünk alapján várhatóan a legerőteljesebb meghatározók. Néhány különösen érzékeny megfigyelő további jegyeket

is hozzáadott a listához, mint például a fizikai távoltságot és a territóriumot, az azonban, hogy egyes mintákban nincsen meg ez az információ, még nem jelent feltétlenül negatív adatot.

Hogy ismeri fel valaki a direktívumokat a természetes beszéletésben? Dore (1975) azt találta, hogy a gyermek kommunikatív szándékait javarészt azonosítani lehetett a beszédkörnyezetből, mint például a megelőző magyarázatokból és olyan „kontingens válaszokból”, melyekről Garvey (1975) beszél, valamint az eredmények megfigyeléséből. A megfigyeléses vizsgálatokban valószínűleg elvesztettünk olyan eseteket, melyekben a direktívumnak szánt állításokat vagy kérdéseket csak kerülő úton lehet megérteni, s az eljárás a megfigyelt számára ismeretlen előfeltételesekben nyugodott. Valószínű viszont, hogy direktívumként vettünk fel olyan eseteket, ahol javakat vagy szolgáltatásokat kértek, de a beszélő igazi motívuma a társas interakció kezdeményezése vagy folytatása. Lehet tehát, hogy direktív szándékot tulajdonítottunk akkor is, amikor ez nem volt jelen. A források sokrétűsége s az adatok módszertani gyengéi révén az eredmények mind a szisztematikus mintavételi módszerek, mind a hangrögzítés minőségére tekintetben (különösen a jelenleg használt filmfelvételekhez képest) hiányosak. Ezért az eredményeket vázlatosan közöljük és nem formális statisztikai módon. Bárminnyire tapogatózóak is azonban ezek a megfigyelések, a feltételezett esetekben alapuló elemzésekről eltérő eredményekre vezetnek, úgy, hogy érdemes beszámolni róluk.

A vizsgálatok során nagyon fontos volt, hogy azonnal rögzítsük a szó szerinti példákat. A felidézés vagy a hipotetikus kitalálás olyan új helyzetet teremti, melyet befolyásol az időtelődés, a hallgatóság és az új társalgási kontextus (mint ezt jól mutatja a bírósági tanúskodás). A formálisan eltérő események egyetlen leírásba való összefogása mikor összehasonlítási alapként ismerjük az eredetit, potenciálisan hasznos adat lenne arra, hogy a beszélők hogyan kategorizálják funkcionálisan egyenértékűnek a formálisan eltérő változatokat.

A beszédaktusokról léteznek olyan beszámolók, melyek nem az aktusok közvetlen megfigyelésén, hanem azokra vonatkozó beszámolókon alapulnak. Az olyan kifejezések, mint „ígéret”, „mondás”, „kérs”, melyek egyes nyelvészek szabályában performatívumokként jelennek meg (pl. Gordon és Lakoff, 1971; Gruber, 1975), a közvetett beszéd szótárból származnak, ahol is a beszédeseeményekről kategóriaként számolunk be. A közvetett beszédben használt igék a beszélés etnográfájában a naiv beszélők kategóriájára vonatkozó információ forrásait képezik.³ A természetes nyelvi igék, melyeket a beszéd-módban használunk nem szükségsszerűen a legjobb analitikus kategóriák a beszéd-események osztályozására, bár plauzibilis első hipotéziseket adnak. Nincs okunk azt hinni, hogy az angol vagy valamelyik természetes nyelv saját magának jó metanyelve, mint arról a nyelvészeti terminológia is tanúskodik. (Hymes, 1974, 9. fejezet mutat rá erre.)

EREDMÉNYEK: A DIREKTIVUM TÍPUSOK SZOCIÁLIS MEGOSZLÁSA

A formák elsődleges elemzése alapján anyagunkban hat különböző direktívum típusú találatunk. Megvizsgáltuk ezeknek a megoszlását a különböző keretekben, a keretekben belüli pedig a szociális kapcsolatok szerint, valamint más olyan tulajdonságok szerint, melyek megadhatják, hogy mi a különbség közöttük. Az alábbi lista, valamint az 1. táblázat hozzávetőleg a szerint rendezve mutatja be a formákat, hogy milyen a beszélő és a címzett egymáshoz viszonyított ereje a szokványos használatban, s mennyire nyilvánvaló a direktívum:

Szükséglet kijelentések, mint például „Kellene nekem egy gyufa”.

Felszólítások, mint „Adj egy gyufát” s ellíptikus formák, mint „gyufát”.

Begyáztató felszólítások, mint például „Tudnál gyufát adni?”. Ezekben az esetekben a cselekvő, a cselekvés, a tárgy, s gyakran a fogadó is ugyanolyan világos, mint a közvetlen felszólításoknál, bár olyan keretbe béklyázva, melynek más szintaktikai és szemantikai sajátosságai vannak.

Engedély direktívumok, mint „Kaphatnék gyufát?”. A feltétel kielégítése azt kívánja a hallgatótól, hogy valamit tegyen, s ne pusztán engedélyezze a dolgot.
Kérdő direktívumok, mint „Van gyufád?”, melyek nem specifikálják a kívánt aktust.
Célszók, mint „Elfogyt a gyufa”.

(I) SZÜKSÉGLET KIJELENTÉSEK

A szükséglet kijelentések különböző rangú személyek közötti jelennek meg. Mintánkban ezek társas megoszlása megjelölésen eléri a felszólításokétól. Két keretben jelentek ezek meg. Az egyik a hivatalos munka keret volt, ahol nagyon világos az, hogy kinek mit kell tennie s a feljebbvaló szükségletének kijelentése kötelezettséget jelentett az alárendelt számára.

2. (Orvos a laboránsához):

Rutin tenyésztésre és egy példányra van szükségem. Rendben?

3. (Orvos az ápolónőhöz egy körházban):

19-es tő, IV-es kanál és egy kész tampon kell nekem.

4. (Vendég a pultoshoz):

Egy hamburgert eszem.

5. (Hivatalvezető beosztottjához):

Szeretném, ha ellenőrizné a lépcsőre vonatkozó előírásokat.

Minden esetben nyíltan kimondják amire szükségük van, akárcsak a felszólításnál. Tulajdonképpen könnyen kérešként lehet jelölni ezeket a formákat azzal, hogy hozzátesszük a „kérem” szót vagy más konvencionális kérés díszítőjelemet, mint a (2)-es példában.

Családokban is megjelennek a szükségletek és szándékok kijelentései, amikor feltételezhető, hogy a hallgató reagálni fog. Gyermekeknél ezek tartoznak a legkorábbi direktívumok közé:

6. (Négy éves gyerek anyjához):
Kanáál kell. Mama, kanáál kell.

Felhívt például rangban felfelé történő kommunikációra egyedül a (7)-es, ahol a feltételes mód fontos jelzés, valamint a (8)-as, ahol a címzett toidók el:

7. (Fiatal takarítónő idősebb alkalmazójához):
Tudnék használni egy kis bútorfényt.

8. (Egyik beteg egy másikhoz, az ápolónő hallótávolságon belül):
Ma este tényleg éhes vagyok.

(Ápolónő):
Mért nem megy már vacsorázni...

(II) FELSZÓLÍTÁSOK

A felszólításokba, az imperatívumokba rendszeren beletartozik egy ige, s ha az tranzitív, egy tárgy, időnként pedig egy használat. Olyan helyzetekben, ahol a szükségesség akció nyilvánvaló, könnyen jönnek létre ellíptikus formák, melyek csak az új információt specifikálják – a közvetlen vagy közvetett tárgyat. Ezeket elemzésünkben szintén felszólításoknak fogjuk tekinteni.

9. (Vendég a pincérnőhöz):
Kávét, feketén.

10. (Kórházi technikus a kávéöntő tükörhöz):
Nekem is, Zsuzsa (odatarlja a csészét).

A törles fenti változatai azon az elven alapulnak, hogy megtartjuk az új információt. Négy fontosabb szerkezeti változat is van azonban: (i) a magázás felszólítása (*you+imperativus*), (ii) figyellem felkelő, (iii) hátravetett utótagok, (iv) emelkedő intonáció:

11. (Útas a sofőrhöz):
Itt jobbra kell fordulnia, aztán menjen egyenesen.

12. (Kiképző őrmester a tengerészgyalogosokhoz):
Maguk közlegények megismétlik az előkészítő parancsot, és azt mondják, hogy igen igen uram.

13. (Oszályvezető az irodában egy féllállásos alkalmazotthoz):
Tessék, ezeket belevezetheti a könyvbe.
Ezeket a Westcan rubrika alá akarja tenni.

14. (Férfi):
Meg vagyok lepve, azt hittem, különösen jók voltak matekból.
(Felelés):
No, olvasd el ezt a cikket (you read that article). Bonyolultabb, mint gondoltad.
15. (Egyhással beszélgető felnőtt csoport közepében ordíbal egy gyerek):
(Apa a gyerekekhez):
Kérlek!
16. (Egy diák belép az előadótérembe, elkezd leülni egy székre s egy nagy halom könyvet talál ott):
(A szomszéd széken ülő személyhez):
Bocsánat, szabad?

Az előrevetett üdvözlések az olyan figyelemfelkeltők, mint „hé” vagy „bocsásson meg”, a nevek vagy a tisztelgetési megszólítási formák, meg a „kérlem” funkcióik közé tartozik az, hogy felhívják a figyelmet egy gesztusra vagy arra, hogy mi fog következni. Ezen felül a „kérlem” azt is jelzi, hogy direktívum jön, ha a helyzetből, mint a fenti esetben is, ez még nem nyilvánvaló.

17. (Professzor kollégájához):

Hozza ezeket, jó?

(Carry some of these, will you?)

Nagyon gyakoriak voltak a hátravetett módok vagy az „oké”, valamint a hátravetett vagy közbevetett megszólítások és a „kérlem”. Ezek azért különösen érdekesek, mert nem tarthatjuk őket figyelemfelkeltőknek.

18. (Egy diák egy másikhoz):

Adsz egy példányt?

19. (Hivatalnok másokhoz):

Valakinek talán el kell mennie a dékánhoz?

20. (Professzor egy másikhoz):

Szerezd meg nekem ezt a könyvet, Feri?

Minden más változatlanul tartva az emelkedő intonáció következetesen szembeállította egymással az alternatívákat. Különösen gyakori volt ez Gardner (1968) iródi vizsgálatában a kijelentés után hátravetett név kiemeléjeként vagy a „kérlem” szónál. Más-különben a felszólítások, kijelentések s az információkérés természetesen rendes kö-rülmények között nem mutatnak emelkedő szövegi intonációt. Jellegetes volt a változatok társadalmi megszólítása. Stross (1964) azt találta, hogy a pincérmők a rendelkezésekhez hozzáteszik a „kérlem”-et, mikor olyan szolgáltságokat kérnek a szakácsoktól, melyek rendszeren *til vananak a szakácsok normális kötelezettségén*. Harvey Sacks egy átiratot adott nekem, melyben egy férj és feleség meg akar győzni egy nevelőapát, hogy heringet egyen, ahol hasonló szembeállítás jelenik meg:

21. (a) (Feleség a férjhez, akinek van heringje):

Hozzá! ki, hogy Marci is ehessen belőle.

(b) (Feleség a férjhez, amint később megköcsölja a heringet):

Smakkol. Himm. Ó, de finom. Ben, tudnál adni egy szalvétát kérlek?

(21a) esetben a nevelőpapa kiszolgálása mindkettejük központi célja volt egy hosszú epizódon keresztül, s egy pusztá felosztítást használtak egy magyarázó kiegészítéssel. A beszélő, mikor maga volt a haszonélvező nemcsak általakított a direktívumot beágyazott felosztítással, hanem hozzátett egy megosztítási formát és a „kérlek” szót. Ebdől és irodai direktívumok vizsgálata során a fizikai távoltság növelte az emelkedő intonáció gyakoriságát az imperatívumokban, amint azt a hangmagasságot jelző számok mutatják a (22) példában. Gardner azt is felhívta, hogy a fizikai távoltság növeli a hátravetett modális és megosztítási kifejezések használatát:

22. (a) (közel) Hozd² a³ dossziét!

22. (b) (távol) Hozd² ide a³ dossziét, jó, Rózszi²?

Olyan helyzetekben, ahol a normális direktívum felosztítás, mint például az asztalnál (add ide a söt) vagy például egy trafikban (Szimfoniat) a „kértem” (please) rendelkezésre áll a *rang vagy életkori különbségek* jelölésére, bár megfigyelésünk szerint ezt a lehetőséget csak egyes beszélők használják. Selkirk (1967) kimutatta, hogy a nőnemű beszélők, mint az a meredekbb regiszter gradienstekre vonatkozó más adatok alapján is várható, a „kértem” és a beágyazás használatában nagyobb címzett szerinti variabilitást mutatnak. Telford (1974) azt találta, hogy egymással jól összeférő együttélő férfcsoport tagjai előre vetített megosztításokat használnak; egy összeférően működő csoport is gyakran használja ezeket, megítélés szerint azonban távolított eszközként. A fizikai munkások gyakran használnak felosztításokat, mikor nehéz tárgyakat kell elmozdítaniok. Bizonyos kerekben azonban gyakran használnak a keresztnéveket még akkor is, amikor nincs szükség ezekre mint figyelemfelhívókra.

A megosztítási formák s bizonyos egyéb beszédjegyek együttes használata (Rogers, 1967):

23. (J. J.): Hé, Leó, dobd ide nekem azt a dobozt, jó?

24. (J. J.): Most vegyem le, doktor úr? (idegen van jelen)

25. (A. D.): Ó, erről jut eszembe doktor úr, itt tudná hagyni azt a dobozt, ha már kész van?

Ebben a csoportban a szleng használata, a pongyola ejtés és a keresztnévek használata együttjár a felosztító formákkal. Az összekeverés olyan kombinációkat eredményezne, melyeket e csoport furcsának tartana, ha megkérdoznénk őket, mint például:

26. (a) Hé, doktor úr, dobd ide a dobozt, jó?

(b) Ó, apropp doktor úr, dobd ide a dobozt, jó?

Sokkal részletesebb adatokra van szükségünk, hogy fel tudjuk becsléni azokat az együtjtárási szabályokat, melyek adott csoportokban jellemzik a stílusokat.

A (23)–(25)-ös példákban két beszélő volt. J. J. azok közé tartozott, akik felhasználták azt a lehetőséget, hogy informálisán is lehet címezni és informális stílus is lehet használni azokkal az orvosokkal, akikkel együtt dolgozik, mikor észrevette, hogy erre engedélyt kapott. A. D. nem élt ezzel, s mindig fenntartotta a formális rangkülönbségeket jelző stílust. A kiváltságok jelenléte olyan státus-jelölti tranzakciós helyzetet teremelt, melyben a személyes kapcsolatok nem mutatkoztak meg. Ez a szembeállítás valószínűleg élesebb orvosi keretekben, ahol a rangot más foglalkozásoknál jobban hangsúlyozzák a szakmai szocializáció során az elkülönülés és az interakció formális jellege segítségével.

(III) BEÁGYAZOTT FELSZÖLÍTÁSOK

A beágyazott felszólítás terminust használjuk mindazokra az esetekre, ahol a cselekvő és a tárgy explicit, úgyhogy az őket megelőző formák formális kiegészítések. Példák erre:

27. (a) *Miért nem nyitod ki az ablakot?*

(b) *Bar volna, ha kinyitnád az ablakot?*

(c) *Zavarhatlak azzal, hogy nyisd ki az ablakot?*

(d) *Ki tudod nyitni az ablakot?*

(e) *Nem tudod kinyitni az ablakot?*

(f) *Kinyitod az ablakot?*

(g) *Nem nyitod ki az ablakot?*

(h) *Venned a fáradságot és kinyitnád az ablakot?*

Ezekkel a megnyilatkozásokkal nincs értelmezési problémánk. A kétlétes gyermeknek gyakran sikeresen megértik ezek direktív szándékát, mivel észreveszik a beágyazott felszólítást (Ervin-Tripp, 1978; Shatz, 1974). A beágyazott kifejezések társas jelentése azonban nem azonos a különböző példákban.

Sinclair és Coulthard (1974) az angol tanítási órák szövegefeleltetésének finom vizsgálatra során megfogalmazott egy szabályt, mely e formák közül sokra érvényes:

A modális direktívum szabály

Egy kérdőmondatot úgy értelmezünk, mint *utasítást valami megcsinálásra*, ha az alábbi feltételek mindegyikét kielégíti: (i) a *can, could, will, would* (s néha a *going to*) modális kifejezések egyikét tartalmazza (magyar megfelelők lehetnének: *-na, -har, -hanna, tudna*); (ii) a tagmondat alanya címzett is; (iii) az állítmány egy olyan cselekvést ír le, mely a kimondás pillanatában fizikailag lehetséges (32. lap).

Rámutatnak arra, hogy az osztályteremben a „tudsz úszni?” kérdés mint eldöntendő kérdés értelmeződne a végrehajthatatlansági korlátok miatt, ugyanakkor az „uszkodában” utasításként értelmeződne, amit fejtes ugtras követne.

Gordon és Lakoff (1971) szerint ezeknek a beágyazott felszólításoknak egy része még kontextusban is kétértelmű. Legtöbbször azonban felvehető, hogy még csak nem is foglalkozunk másik értelmezéssel, hacsak a megemlírt cselekvés nem kivitelezhetetlen vagy oda nem illő. A beágyazások egy jó része egyénien jellemző a direktívumokra.

28. (Körházi frásztalál, ápolónő segéd-ápolónőhöz):

Ideadna Ádám úr körlapját, kérem?

29. (Ravatalozó alkalmazott a gyászolókhoz):

Ha várnának egy perccet az autóban, kérem.

30. (Tanszéki iroda, géptérőnő a professzorhoz):

Aláírna ezeket valamikor a héten, Handlin professzor úr?

31. (Körházi frásztal, ápolónő az ápolónőhöz):

Julia, hoznál egy kolát, amikor vacsorázni mész?

32. (Körházi telefonközpontban):

Foglalt a vonal; baj volna, ha várna?

Igen... baj volna.

Akkor máris kapcsolom.

A *can* (tud) beágyazások olyan helyzetekben jelennek gyakran meg, ahol egyedül a direktív értelmezés lehetséges (hacsak a címzett nem csinál a dologból viccet):

33. (Felnőtt a kocsi hátsó ülésén lévő tizenéves vendégekhöz):

Lejebb tudjátok kicsit venni a hangotokat?

34. (Idegenhez a színházban):

At tudná rakni oda a kabátját?

35. (Apa a fiához, az éttermi asztalnál):

Abba tudod hagyni a hügod molesztálását?

Mivel a modális felszólítások, beleértve a *tud* beágyazásokat, rutinszerűen direktívumként értelmeződnek, mikor a cselekvések végrehajthatók és megfélelők, a kérdő direktívumra történő átalakítás akkor szükséges, amikor a címzett rangja magas, s a feladat nehéz. Gardner (1968) adatai egy hivatalból szépen szembeállított eseteket mutatnak:

36. (Géptérőnő a professzorhoz):

Aláírna ezeket valamikor a héten, professzor úr?

37. Gondolja, hogy meg tudja ma estére csinálni a kéziratot?

38. Meg lehet a kézirat ma estére?

A beágyazott felszólítások a szerkezetileg differenciálódó, a címzetteknek társadalmilag megfelelő direktívumok legkorábbi formái gyermekekénél az angolban. Míg kétéves gyermek a „kérem” szót és a címzett megnevezését használják differenciálásra, a harmadik év közepe táján már megjelennek a beágyazások (Ervin-Tripp, 1978). Később, mikor azt

mondjuk, hogy „szójanak valakinek” vagy „kérik meg valakit”, akkor a felszólítások s a beágyazott felszólítások szembesítésével lesznek különbségeket ezek között. A felnőtt és a gyermeknyelvben a közvelen felszólítások és a beágyazott felszólítások világosan eltérő társadalmi megosztást mutatnak:

21. Felhasználó a férjéhez, akitnek van heringje:

(a) Szedd elő, hogy Marci is ehessen belőle.

(B.) Fincsi. Himm. O, de finom. Ben, tudnál adni egy szalvétát nekem?

Ebben az esetben a használatvezető különbsége miatt változik meg a direktívum formája.

39. (Egy asszony a párjához):

Hé, Richard, fogd be egy pillanatra.

40. (Ügyenaz a férfit megszólító nő-barát):

Hé, Richard, szépen kérlek, befognád?

41. (Technikus egy másikhoz):

(a) Ezt próbáld meg. (torta)

(b) Kérsz tortát, Júlia?

42. (Technikus az orvoshoz):

Kérne egy szelet tortát, doktor úr?

43. (Jobban-levő szobalátarsak egymáshoz):

Vaj!

44. (Nem jobban-levő szobalátarsak egymáshoz [a beszélő éppen megvágta magát]):

Le tudnád törölni a vért, mielőtt elájulok?

Wisner (1967) megfigyelt, hogy a rangban lefele irányuló megszólítások segédápolókhoz, takarítókhoz vagy orvosokhoz a kórházi képzett ápolónok részéről gyakran felszólítások, ugyanakkor az alacsonyabb rangúaktól az ápolónok vagy az orvosok felé irányuló direktívumok sosem szerepelnek szükséglet vagy felszólító formában. A szövegekben számos felszólítás volt szülők és gyermekkek között valamilyen tevé-

Volnak figyelmeztető helyzetű beszédek közti eltérések. Mind a kórházi, mind a

katonai helyzet nagyon rangtérképen, s itt a felszólítások jellegzetesek a rangban lefele állók irányában. Gardner (1968) hivatali vizsgálatában a közvelen felszólítások csak akkor jelennek meg, amikor a rang, az életkor és az ismerettség hasonlókat teremti: itt a beszélők javarészt központosítábeli nők voltak. Az eddigi vizsgálatok szerint a szelktív tényezők a rang, az életkor és az ismerettség: a külső szemlelők jelenléte, különösen a magas rangúaké; a fizikai hely; a direktívum kapcsolata az elvárt szerepekkel. Ezek a változók, legalábbis az első három, hasonlóan a megszólítási vizsgálatokban találhatók. Azonai felmerül az a hipotézis, hogy a kérések és a megszólítások struktúrája hasonló egymáshoz. Így van-e vajon?

Geohagan (1973) vizsgálata a megszólítás kódolási és jelölési szabályairól élesen elkülönít a kettőt. Parhuzamosak ezek a Blom és Gumperz (Gumperz, 1968:274–310) által

leírt szituációs és metaforikus kódváltással. Az egyik rendszer kötelező, s bejósolható javarészt nyilvános változókból, mint például a rang, az életkor és a helyzet. A kódolási szabály határozza meg a névhassznalat normális, jelöletlen formáját, a szituációs szabály pedig a társalgási nyelv normális kódját. Geoegean egy olyan modellt alakított ki, mely lényegében információ-feldolgozási szekvencia; ahol lépésszövegesen vezetik be a szociális vonásokat, míg egy meghatározott forma ki nem választódik.

(Apolón):

45. Nézd meg, mit akar a 269-es.

46. Szilvi, szaladj a győgyszer-szekrényhez és hozzá! ABD-t.

47. Stockwellné, hívjon egy betegszállítót a 2118-as fürdőszobába.

48. Gondoskodj róla, hogy I. V. legalább este 10-ig fennmaradjon, s akkor csinálj meg.

Glen Humphress (1974) arról számol be, hogy tengerszgyalogsági kikapzó örmesetek az újoncokkal csak felszólításokat vagy ellíptikus felszólításokat használnak:

49. Na, most már kitélé, kitélé. Hozzatok nekem még több kávéscsészét.

50. Vedd le rólam a szeméd, kopasz.

51. Nem hallom, lányok. Megegyszer!

Az egyetlen kivétel egy olyan felszólítás volt, mely egy fenyegetésbe ágyazódott be:

52. Jól van disznók, jól van rohadtak, ti szarvagók, három másodpercetek van ezeknek a rohadt cigarettáknak a lenyelésére.⁵

Gardner (1968) vizsgálata egy egyetemi irodáról ebben a helyzetben a megszólítási szabályokhoz (Ervin-Tripp, jelen kötet) nagyon hasonló, erőteljesen strukturált szabályt sugallt a direktívumokra. Kiderült, hogy a szociális meghatározók rangsorolva voltak, s a korai választók semlegesítették a későbbiekét.⁶ Vagyis egy magas rangú személy jelenléte az irodában lecsökkenti a direktívumok számát, s a mégis hallhatóakat a magasabb rangú címzettnék megfelelő formához igazította. Ez a hatás hasonló ahhoz, ami akkor történik, mikor egy orvosi laboratóriumban felügyelő vagy más külső személyek vannak jelen: a ranggal kapcsolatos formák váltják fel a személlyel kapcsolatos vagy szolidaritás formákat. Ha nem volt jelen magas rangú személy, akkor az egyetemi irodában például egy vizsga vagy beiratkozás alkalmával a feszültség azt eredményezhette, hogy olyan személyhez is közvetlen felszólításokkal fordultunk, akik általában nem ezt kapják. A következő választó az ismerettség. Egy fiatal új alkalmazott egy hónapig kidolgozottabb kérdéseket kapott, mintölt munkatársai nála is megállapodtak volna az egyenrangúak közötti direktívumok szokásos felszólító formában.

A direktívumokat rendszeren a rangbeli hasonlóság vagy a címzett kor szerint differenciáltak. Az irodában két különböző rangú adminisztrátor réteg dolgozott, az idősebb, tapasztaltabb személyzet és a fiatalabb új személyzet. A diákok, a tanárok s a dékán más rang voltak. A hasonló rangú és korú személyek között a normális forma a felszólítás volt;

az elterő rangúak között a célzás, a kérdéses direktívum és a beágyazott felszólítás divot. Kevésbé formális direktívum felé lehetett át lépni, ha a címzett a beszóló területűmün volt. formálisabbra viszont, ha a helyzet fordított volt. Az egyszerűt felszólítás után vetett anyaggal vagy anélkül, feszültség esetén vagy egyenrangúakhoz szóló direktívumoknál lépett fel. Összehasonlítás céljára elegendő anyag kell majd rendeltetésre álljon ahhoz, hogy különböző beszélőknel s helyzetekben vizsgáljuk a formális kódolási szabályokat. Több olyan változó merült fel a kérések vizsgálatában, melyek újak abban az értelemben, hogy a megszólítási rendszerrel kapcsolatban nem voltak kigúrtak. Ilyen például a territorialitás, a fizikai távolság, a két szolgáltatás árának komolyossága, s az, hogy vajon a szolgáltatás, a normális szerepek, vagy hatalmi viszonyok szempontjából feltehető-e az egyetértő végrehajtás. A változók egy része folyamatos, mint ez várható is, ha olyan költiség-haszon helyzetű van szó, ahol másoktól kérünk szolgáltatásokat és javakat. Mivel a folyamatos változók a diszkret, „szelékitorokt” elterő formális megoldásokat kínálhatnak, részletesebb adatokra van szükségünk. Hasonló példákat vet fel Agar (1973) munkája a kabfősszer-elvezők választásaitól.

(IV) ENGEDÉLY DIREKTTIVUMOK

A szövegekben viszonylag ritka volt az a direktívum, melynek szerkezete a következő modális+haszonélvező+havé/igé+? A modálisok közül bele tartozik a *can*, a *could*, ezek tagadásai és a *may*, úgyhogy a szabály nagyon hasonlít Sinclair és Coulthard (1974) beágyazott felszólítás szabályához. A különbség az, hogy itt nem az adó-címzett, hanem a haszonélvező vagy fogadó tevékenysége kerül a középpontba. A nyílt forma tehát engedélykérésként néz ki. A kettő azonban elkülöníthető egymástól úgy, hogy a kívánt tevékenység a címzett aktivitását is magába foglalja. (Magyar megfellelő itt lényegében a *-hat* képzővel alakított forma lehetne. A *-hat* ugyanis kiemeli a címzett engedély-adó szerepét. A formulákat ennek megfellelőden fordítjuk. – A szerk.)

53. (Báty húgához):
Visszakaphatom a lemezeit?
54. (Unokaöcs a nagynénéhez):
Meghívhatom magunkat ma este vacsorára hozzád?
55. (Úgynek tükármóhoz):
Megnézhetem ezt egy pillanatra, kérem?
56. (Eladó a hivatalnokhoz):
Kaphatok egy dollárért aprót?
57. (Alkalmazott nála idősebb alkalmazottjához):
Megkaphatom a söt?
58. (Kórházi segéd-ápoló az ápolónőhöz):
Miss Silva, kaphatok valami segítségel Mrs. Cramerhez? (a segítség valaki olyantól fog származni, akit az ápolónő jelöl ki).

Ezek anyagunkban az egyedüli példák. Tendenciájukban rangban felfele történő kom-muniációkál jelennek meg. A formák javarészt hiányoztak a felnőttek között a családi vizsgálatokban és az irodákban is többnyire. Nagyon gyakoriak voltak gyermekek beszé-deben, általában olyan formában, mint „Megkaphatom X-et?”, mivel az erőforrások fölött mások gyakoroltak ellenőrzést.

Az engedély direktívum rendelkezésre áll mint egy nyomon követo forma a kérdéses direktívumok után, melyeket nem értünk direktívumként, feltehetően azért, mert nem koraársakra és idegenekre megfélelőek, mikoris a feladatok nehezék, a teljesítés kétes, szükség van azonban a specifikusságra. Ebben az értelemben lehet, hogy ezek a legkido-l-gozottabb „jegyzőkönyvben szereplő” direktívumok, kivéve azokat, ahol több szintű beágyazásról van szó.

(V) NEM NYILVÁNVALÓ KÉRDÉS-DIREKTÍVUMOK

A kérdés-direktívumok megbeszélése során végül eljutunk olyan direktívumokhoz, me-lyek nem azok, mint aminek tűnnek. A kérdés-direktívumok ebből a szempontból nagyobb gondot jelentenek az értelmezés elméleti számarata, mint a beágyazott imperatívumok. Az együttműködni nem akaró hallgatónak menekvési utat nyújtának azáltal, hogy a kérdés-direktívumot úgy kezelik, mintha információkérés lenne.

59. (Lány az apjához):

Kész vagy?

Még nem.

60. (Szobafars):

Mit csinálsz, Janci?

Borotválkozom.

61. (Telefonáló a titkárnőhöz):

Bent van a dékán úr?

Nem, sajnos nincs. Epp most ment ki.

A válogatós háziorak s a főnökökre vigyázó titkárnők talán könnyebben tudnak itt hazudni, mivel a felmentést már keréként kialakították.

A kérdés-direktívum a hallgatónak kiutat biztosít azzal, hogy nyíltan kifejt valami olyan feltelet, ami lehetetlené teszi a kérdés teljesítését. Ha negatív utókérdés merül fel, a kérdező 50 százaléknál nagyobb esélyt ad annak, hogy negatív lesz a válasz, ami a nem-engedel-meskedést még könnyebbé teszi.

62. (Vendég az autósmozzi pincérnőjéhez):

Nincs valami tankjuk vagy elvihető kifizjük, ugye?

63. (Autós a benzinkút kezelőhöz):

Nincs aprója a telefonhoz? Ugye van?

64. (Apróütemény-árus cserkészlány az ajtóban álló vevőhöz):
Nem két cserkész apróüteményt?
65. (Laboratóriumvezető egyetem kollégájához, a telefonban, egy látogató átadásáról):
Az! hiszem, lemegek. De nem jössz véletlenül fel?
- Igen keveset tudunk a negatív formák szociális megosztásáról, várhatóan azonban a kijelentésekhez hasonlóan, olyan helyzetekben jelennek meg, ahol fontos lehet az, hogy a hallgatónak maximális lehetőséget nyújtsunk a visszautatására.
- Kérdés-direktívumok esetén félreértések jelennek meg, melyek arra utalnak, hogy a kérdések kétértelműek lehetnek. A következő példákat gyűjtöttük:
66. (A tanár telefonál a terem-beosztási irodába):
(a beszélő szándéka: információszerezés)
Van szobájuk 20 ember számára hétfő esténként?
Egy pillanat. Igen. Adja meg a nevét, tanszékét, az óra kódszámát, kérem.
(hallgató értelmezése: direktívum)
67. (Hivatalnokok ebédszünetben):
(a beszélő szándéka: információszerezés arra nézve, hogyha kell, szolgáltatást tudjon nyújtani)
Kifogyott a kávénk?
Nem. Add a csészt.
(a hallgató értelmezése: direktívum)
68. (Tanár a diákokhoz az osztályban):
(Beszélő szándéka: az óra témájának elkezdése)
Min nevettek?
Semmi.
(a beszélők értelmezése: direktívum)
69. (A tanár egy diákhöz, aki nyitva hagyta az ajtót):
(a beszélő szándéka: információszerezés)
Nyitva akarta hagyni az ajtót?
Be kellett volna zárnom?
(értelmezés: lehet, hogy direktívum)
70. (Telefonáló egy barátja feleségéhez a telefonba):
(a beszélő szándéka: információszerezés)
Ott van János?
Egy pillanat, épp felment.
(a hallgató értelmezése: direktívum)
71. (Házigazda a vendégekhez éjjeli kettőkor):
(a beszélő szándéka: szolgáltatás nyújtás)
Kértek valamit inni?
Ó nem, máris meggyünk.
(értelmezés: direktívum a távozásra)

Azok a hallgatók, akik ezeket a kérdéseket direktívumként, vagyis utasításként hallották, helytálló értelmezést adtak. Ezek a megnyilatkozások képviseltek a direktívumok kifejezésének normális formáját ezekben a helyzetekben ezen beszélők között. A kérdés semlegesíti a szándékok szembesítését az információszerezés és az utasítás között. A disztribúciós elemzés szerint a kérdés-direktívumoknak ugyanolyanok a társas meghatározói, mint a beágyazott imperatívusoknak. Ezt úgy tarthatjuk fel, hogyha a korábban adott példákat összehasonlítjuk imperatív értelmezésükkel:

Előkori és rangbéli elvárások a beszélők között

67. (Hívatások):
Kifogyott a kávénk? (Adj kávé.)
68. (Tanár és diákok):
Min nevettek? (Hagyjátok abba a nevetést.)
69. (Tanár a diákhoz):
Nyitva akarta hagyni az ajtót? (Csukd be az ajtót.)

Territorialitás és fizikai távolság

70. (Telefonáló egy barátja feleségéhez a telefonba):
Ott van János? (Hívd Jánost a telefonhoz.)
71. (Professzor a terem-beosztási irodához):
Van szobájuk 20 ember számára hétfő esteként?
(Foglalt) Igen, egy szobát.)

Intimitás-távolság

72. (Kórházi beteg a kórtérmi ápolónőhöz):
Nem érez huzatot?
(Nővér): Nem.
No, kaphatnék egy takarót?

Miért nem használtak beágyazott felszólítást ezekben az esetekben? A szociális jellemzők ugyanazok, melyek a közvetlen és a beágyazott felszólításokat megkülönböztetik. Vele-ményem szerint a legtöbb ilyen példánál könnyen lehet, hogy a hallgató nem tud megfelelni a felszólításnak – lehet, hogy nincs több kávé, nincs üres terem, nincs itt János, vagy a diáknak jó oka volt arra, hogy ne zárja be az ajtót. Másrészt a beágyazott felszólításokkal kapcsolatos példánkban a példák világosan a hallgató választási lehetőségei közé tartozó cselekedetekre vonatkoznak. (Ezeknek az alternatíváknak az ellenőrzésekor természetesen el kell kerülnünk az olyan konvencionálisított eseteket, mint „Ott van Szibill?”, melyek a használat révén elvesztették látszólagos közvetettségüket.)

Jó példa azoknak az eseteknek a sora, melyeket Gardner (1968) gyűjtött a kávé és kakao kérésekről. A kávé egy távoli gépből jött; a kakao pedig a helyszínen készítették. A kakao kínálat tehát kifogyszerű, kávéét szerezni viszont nagyobb szolgálatás volt.

(73) (a) (Társak) :

Szerezsz nekem egy kávé, ha már ott vagy.

(b) (Nem egyenrangú társak):

Hanna, szerezzél nekem egy kis kávé!

(c) (Nem egyenrangú társak):

Maradt még kakaó?

(Gépfőző a professzorhoz):

(36) (Könyv)

Aláírtá ezeket valamikor a héten, professzor úr?

(37) (Nehéz)

Gondolja, hogy tudja ma este csinálni a kéziratot?

Azokban az esetekben, amikor a felszólítás nem teljesítésének nagy volt a valószínűsége, a beszélő megkönnyítette a hallgatók dolgát az elutasító válasz tekintetében azzal, hogy ő maga közvetlenül uralt a valószínűságon.

Annak érdekében, hogy egyetemi hallgatók nagyon egyszerűen a hallgatókat szociális-san differenciálják, Jeffrey Stewart (1967) arra két hallgatókat, hogy egy tolat kéjének el egy idegen kortársuktól vagy egy professzortól. A legutóbbban a kérdés formájú megközelítéssel különböztették meg. A személyeknek csak 15 százaléka tette bonyolultabb magának a kérdésnek a szerkezetét („Nincs véletlenül egy tolat?”, így csökkentve a sugallt teljesítési valószínűséget.

Családokon belül ilyen példát találunk, mint munkahelyi kartársak között, ezek azonban gyakran konvencionálisak és nem valószínűságon akadályokra vonatkoznak.

(74) (Férj a feleséghez):

Hol tartod ezeket a dolgokat?

(vagyis tedd el őket)

(75) Ez a szalonna?

(vagyis: add ide)

(76) Hol van a kávé, Dezso?

(vagyis: adj egy kicsit)

A személynél helyzetekben a nem közvetlen direktívumok – mind a kérdés-direktívumok, mind a célzások – a humor, illetve a szolidaritás forrásai.

(77) (Éttermekben. A feleség nem vette észre, hogy négy étlap van előtte egyhástra helyezve)

(Férj):

Gyűjtöd ezeket?

(Az asszony lenéz az asztalra, meglepődik. Nevet, kiosztja az étlapokat.)

A kérdés akkor is humoros lett volna, ha egy kupac gyufa lett volna előtte, miközben az egész társaság nem dohányszökből állt. A humor itt abból származik, hogy véletlenül egybeesik a felszíni látszat és a valószínűtlen sugallt szándék. Ennek a viccnek a sajátos hajdorejtét azonban két egyidejű értelmezés adja. Az adott pillanatban mindenki tekintete az étlapra esik, s így a kérdés épp akkor válik viccesé, ha direktívnak halljuk, mivel az étteremben ki kell osztani a menüket. A funkciók gazdaságos egybeesése megjelenik Telford (1974) elemzésében is egy jól összeillő együttálló csoport célzásainál, például:

(78) Olyan jó vagy ajtónak, Sanyi.

A ketős értelmezési lehetőségeknek az értelmezési kulcstól való függésére a legteljesebb elemzést Hymes (1974:179–192) adta.

(VI) CÉLZÁSOK

Az általános kijelentések a kérdésekhez hasonlóan nem direktívumok a felszínen. Ezért problémát jelentenek az értelmezés elméleti számára. A hallgató könnyen eltekinthet tőlük s ezért leginkább ezek hagyják nyitva a lehetőségeket. Egy aktus előfeltevéseivel való közvetlen kapcsolat szempontjából a célzások számos példája nagyon indirekt, s a helyzet alapos ismeretét igényli. A kérdések inkább korlátozónak a cselekvés elővételével várhatóan kapcsolatban levő szükségletekhez, különösen azoknál, amelyek konvencionálizálódott utasítási formákká váltak. Adatainkban három olyan társas helyzet volt, ahol célzások jelentek meg: a gyerekek gyakran fejtették ki a feltevéseket, talán azért, mert a kisgyerekeknek kezdetben nincs világos képük arról, hogy mit kell tenniük, hogy megszabaduljanak kényelmetlenségektől, s gondozókira támaszkodnak a megoldás megtalálásában:

(79) Vézik az orrom. (2.6)
(80) En éhes. (2.11)

Másodsor, ha a szolgáltatás nagyon speciális s a beszélő nem akar nyílt lenni, az értelmezést a hallgatóra bízta:

(81) (Lány az anyjához):
Mama, tudod hogy nincs szoknyám.
Tudom.
Hát tudod, holnap este nagy buli lesz.

82. (Feleség az evező férjhez):
Józs! Nem akarok most éppen úszni.
83. (Felnőtt nővér fivéréhez, miközben benyúl a szekrénybe):
Ó, Istenem, bárcsak magasabb lennék!
Hé, kivegyek valamit?
Igen, légy szíves, párat azokból a zöld tányérokból ott lent.

Végül olyan helyzetekben, ahol a szükségesség cselekvések nagyon világosak, az idő vagy a feltételek kifejtése elégséges lehet, mivel mindenki tudja, hogy mit kell tenni és kinek. Hivatali keretekben az ilyen feltétel-kifejtő direktívumok különböző korú vagy rangú személyek közti jelennek meg.

84. (Laboratóriumi igazgató a titkárnőhöz):
Klepper doktort várjuk Texasból. Kettőig házonkívül vagyok.
(vagyis: mondja meg neki, hogy ...)
85. (Hivatali alkalmazott fiatalabb dolgozóhoz):
Azt hiszem, Johanna, Sara már kinyitotta a sokszorosított szobát.
(vagyis: csináld a másolatokat...)
86. (Professzor az adminisztrátorhoz):
Mrs. Terry, itt elég nagy a zaj.
87. (Elnök egy vallalati hivatalnokhoz):
Ez Clyde Holloway-nak megy.
88. (Ápolónő a segéd-ápolónőhöz):
Mrs. Watkins, Mrs. Sherwoodnak ki kell mennie a WC-re.

A célzások nagyon gyakran családokban és közösségi csoportokban. Teaford (1974) sokkal több célzást talált abban a jól összeálló férfi csoportban, melyet ő tanulmányozott, mint az összeházasított női csoportban, s jellemezte, szembeállítható példákat sorol fel:

89. (Összeházasított):
Itt van egy nagy doboz paradicsomszusz.
(vagyis: használd el)
(Összeházasított):
Mért nem használod azt, ami a jégcszekrényben van?

90. (Összeházasított):
Olyan jó ajtó vagy, Sanyi.
(vagyis: eressz át)
(Összeházasított):
Bocsásd meg.

91. (Összeházasított):
Hallunk itt kinn, Bea.
(vagyis: takarékra)
(Összeházasított):
Marilyn, telefonálni akarok!

A célzások talán hatékonyabban képesek többféle funkciót ellátni, mint a többi forma. Csúfolhatnak s viccelhetnek, mint például (97)-ben s az alábbiakban:

92. (Laboratóriumi technikus egy másikhoz):
Hé, póliszer, elfelejtetted ezt!

Közös ismeretekre célozva növelhetik az együvé tartozás érzését, ami az egy-egy csoporton belül élő vicceknel igaz is. Számos olyan célzást találunk, melyeket nehéz értelmezni anélkül, hogy meg lehessen bonyolult közös köcsönös információt ne használnánk:

93. (Férj a feleséghez):

Holnap borkóstolás lesz.

(vagyis: vacsorázzunk korán, és szerezz valakit, aki vigyáz a gyerekre)

A célzások kitűnő példák arra a kommunikatív rövidítésre, ami magas szolidaritású zárt kommunikációs hálóban jelenik meg.⁷ Eltérően a feladat-központú csoportoktól, irodákban és laboratóriumokban, ahol a feladatra összpontosítás révén az explicitiségnek és a világosságnak értéke van, a családokban és az összetérhető csoportokban a személyi kapcsolatoknak van központi jelentőségük. A kommunikáció nagy gyakorisága közös ismeretekhez vezet, valamint annak lehetőségéhez, hogy megjelenjenek egyrészt olyan új vagy konvencionális formák, melyek a felszínen közvevettnek tűnnek, másrészt olyan új vagy humoros direktívumok, melyek a normákra, hiedelmekre, szokásokra, eseményekre és személyes motívumokra vonatkozó közös ismeretekre alapulnak. Adataink nem adnak rendszeres összehasonlítást a személyi és a feladat-központú csoportoktól és témákról, valamint a fizikai összehangolást és a szimbolikusabb tevékenységeket érintő munkákról, ezek a tényezők pedig mind befolyásolhatják azt, hogy mennyire explicitiek a direktívumok. Indirektuságuknak köszönhetően a feltevélekre vonatkozó direktívumok viszonylag hatástalanok, kivéve, ha nagyon erőteljes a kötelezettség a teljesítésre:

94. (Egy kis konferencia elnöke):

Látom, hogy a dohányosok kezdik elveszíteni önuralmukat. (Ekkor egy dohányos rágyújtott, egy másik pedig folytatja): ... Szeretném utolsó percimet ebben a székben arra használni, hogy emlékeztessem az embereket, hogy ebben a szobában nem lehet dohányozni. (nincs hatása)

A fenti megfogalmazások nagyon személytelenek is, tekintve hogy néhány nap alatt a résztvevők jól megismerték egymást. Ha a közvevettesség ennyire hatástalan, miért használjuk? Brown és Levinson (1978) a váltakozások alapjára vonatkozó alapos áttekintésükben tömören megfogalmazták a dilemmát:

A konvencionális indirektuság bizonyos fokig egyszerre elégíti ki két egymással szembenálló szándékot. Kompromisszumos megoldást képviselnek ezek a formák a között, hogy elkerüljük a magunk ráterpeszkolását a másiktá, és csak „jegyzőkönyvön kívüli” valamit, s a között a vágy között, hogy „jegyzőkönyvbe rögzítsünk” valamit üzletes módon, ami lehetővé teszi a nyílt visszakozást. A konfliktus épp elég erős ahhoz, hogy megszámlálhatatlan módon szűjön saját feloldására.

A célzások általában következtetéseket kívánnak meg, s így várhatóan számos félreértéssel fogunk itt találkozni.

95. (Háziaszszony messze lakó vacsoravendéghez este 10-kor):

(Szándék: direktívum)

Fáradtnak nézel ki Zsuzsa. Sanyi visszavisz kocsival.

O nem, jól érzem magam.

(hallgató értelmezése: beleegyezést várnak tőle)

96. (Később ugyanezen az estén):

(Sanyi): Verát holnap operálják. Azi hiszem, jobb lenne, ha pihenne egy kicsit.

(hallgatói értelmezés: direktívum)

A fenti példában a házigaárdák két különböző takutit használitak annak kommunikálására, hogy az összejóvelelnek vége. Csak a rövidebb következtetési utat használó működött. A kérdésekhez hasonlóan azonban a célzások is hallhatóak utasításnak, mikor nem is ez volt a szándék:

97. (Egy nő a kísértőjéhez):

(szándék: csevegeés)

Ma este tényleg hídég van.

Vedd fel a kabátom, itt van.

(értelmezés: direktívum)

98. (Anya ebédnél):

(szándék: saját magának szóló kommentár)

Effelettem az újsgot.

(Lány): Mindjárt ide hozom.

A kérdéses kéresekhez hasonlóan, az állítások is lehetnek pragmatikus viccek célponjtai.

99. (Anya a fiához):

Az ajtó még mindig nyitva van.

Igen.

100. (Fiú az anyához):

Egy tíz-sebesség bicikli kéne nekem.

Ebben én is biztos vagyok.

MEGVITATÁS:

A DIREKTIVUM ALTERNATÍVÁK JELLEGEZETESSÉGEI

Az adatokban szereplő formális változatok olyan dimenziók mentén variáltak, melyeket *explicitéségnek, szöveggörölatának és neutrálizációnak* fogok nevezni. Az eredmények össze-

foglalóját az 1. táblázat adja.

I. táblázat
A DIREKTÍVUM TÍPUSOK ÖSSZEFOGLALÁSA

Direktívum típus	Semleges forma	Beleegy.	Megkötés	Nyilván- való	Szóc. jegyek
Szükség állítás	igen	nincs	bocsánat	igen	alárendelt
Felszólítás	nem	nincs	bocsánat	igen	alárendelt ismerős
Beágyazott felszól.	nincs	egyért	bocsánat	igen	ism. len v. rang elté- rés nem saját terüle- ten elváltja az egyet- értést
Megengedő direktív	igen	egyért	bocsánat	igen	főlérnd. v. ism. len
Kérdések kérdésben	igen	válasz és követk.	válasz (=bocsán.)	nem	lehet egyértéreni
Célzás	igen	válasz	válasz	nem	lehet nem egyértéreni- ni vagy ismerősség vagy rutin szerep

(A) *Explicittség.* Az explicittség problémáját akkor vettem észre, mikor gyerekek utastás-megértésével foglalkoztam, mivel kiderült, hogy a direktívumok érthetősége a helyzet következményeinek függvénye volt, valamint annak, hogy mi vált explicitté az utastás szavaiban (Ervin-Tripp, 1978). Az „indirekt” kifejezést olyan direktívumokra használták, mint „ide tudod adni a söt?” (Garvey, 1975; Lakoff, 1973; Searle, 1975), bár itt minden összetevő explicit s a direktívumot már kétévsek is könnyen értik (Shatz, 1974). Az „indirekt” kifejezés abból a feltetelezésből származik, hogy a fő értelmezési probléma nem az elvégzendő aktus összetevőinek feltárása, hanem az, hogy milyen akciók üzenetet kell konstruálni ezekből az összetevőkből (a propozíciós tartalom, illetve az illokúciós erő). Pozitív direktívumok szemantikai összetevői közé tartoznak az ágens, a cselekvés, a használandó, s ha van ilyen, a cselekvés tárgya. Ezek sok tekintetben invariánsak. Kétszemélyes kommunikáció esetén a címzett a hagyományos felszólításnál a cselekvő. A fűszerezésnél általában az egyetlen releváns összetevő a tárgy. Ha az összetevő nem rögzített, a hallgatónak kell lokalizálnia, mi is az. Bizonyos esetekben ez egyszerűen átalakításokkal megvalósítható:

101. Egy sütit akarok = Te adj nekem egy sütit.
102. Kaphatnék egy radírt? = Te adj nekem egy radírt.

Ezek az átalakítások ruinszerűek, amikor a címzett fizikai ellenőrzést gyakorol a tárgyak felett. Más esetekben az összetevőket névmások, rámutatás vagy lexikai specifikáció azonosítják. A célzások nyilvánvaló voltát például jelentősen meg lehet változtatni úgy, hogy kiiktatunk minden utalást arra, hogy mit is akarunk. Mint például „Két óra” vs. „Ideje gyakorolni!”

Anyagunkban fontosnak bizonyult a nem explicitéségnek egy olyan formája, melynek szisztematikus társas felosztása van: az *agens közvetettség*. Ezekben az esetekben a cselekvést és tárgyat specifikálhatjuk, a cselekvő maga azonban vagy határozatlan vagy nincs jelen, vagy a „mi” helyettesíti.

Kollektív helyzetekben, mint amilyen például egy olyan iroda, ahol többen osztoznak a munkában, olyan célzásokkal és kérdéseket lehet használni, melyek specifikálják a feladatot, nyitva hagyják azonban azt, hogy valaki már elvégezte-e vagy kinek kell elvégeznie. Ha a beszélő egy nehéz feladatról beszél, a meghatározatlan cselekvő azt eredményezheti, hogy jelentkezik egy önkéntes. Vegyük észre, hogy bizonyos esetekben az önkéntest megszólítással megnevezük.

103. Volt már valaki a könyvelésen a héten? (az úrlapok még nincsenek kitöltve)

104. Ki főz a héten kávé, Robi? (emelkedő intonáció)

105. Dolgozik valaki a családügyi kéziraton?

106. Valakinek el kell mennie a dékánhoz? (emelkedő intonáció)

107. Valakinek le kell mennie a tollbamondását, Janet? (emelkedő)

108. Hé, valaki, forr a víz!

109. (Fid a szülőkhöz sípályán):

Ideadna valaki a bojtáimat?⁸

Hogyan értelmezzük ezeket direktívumként? A Sinclair és Coulthard (1974:33) szabályai alapján megfogalmazott szabályt követve:

Minden kijelentő vagy kérdő mondat cselekvésre szóló utasításként értelmezhető, ha (i) az *agens* a mi, valaki vagy nincs *agens*, (ii) egy olyan cselekvésre vagy tevékenységre utal, mely a címzett kötelezettséget közé tartozhat, és (iii) a „mi” esetében alárendelt félé irányul.

Ez az értelmezési szabály különösen hatékony egy olyan társas funkcióban, ahol világosan előírt szerepek és tevékenységek vannak, mint például egy irodában.

110. (Anya a lányához):

Ki kell porszívózni ezt a szobát, mielőtt megjön.

111. (Orvos a technikushoz):

Újra el kell végeznünk egy pár dolgot.

112. (Igazgató a titkárnőhöz):

Ennek vissza kell kerülnie az irodába.

Wisner (1967) azt tapasztalta, hogy az orvosok mikor az ápolónőkhöz szólnak, fel-szólításokat használnak a jelenre való utaláshoz, „mi” direktívumokat azonban ahhoz, hogy a jövőre utaljanak:

113. Azí hiszem, néhány óránként ellenőriznünk kell a lázát is.
114. Adjunk neki 100 ml. phenobarbitált.

A szenvedő szerkezetek és a „mi” kijelentések rangban lefele irányulnak. Nagyon határozott és nyílt kifejtését teszük lehetővé a kívánt cselekvéseket, anélkül azonban, hogy egy közvetettebb forma szövegsajátosságaira témenek át. A „mi” látszólagos együtteséget sugall.

115. (Övönő):

Na most aztán menjünk mind csicsikázni.

A társas jegyekre vonatkozó következtetéseink kitűnő próbája a félreértések megjelenése. Ayhan Aksu, egy török diák, a következőkhez esetről számolt be:

116. (Diák az idős házasszonyhoz):

(szándék: direktívum)

Attéhenénk ide a szemetest?

Jé, Ayhan, nem is tudtam, hogy szobatársad is van!

(értelmezés: engedély kérés)

Aksu úgy gondolta, hogy a „mi” direktívum udvariasabb mód, mint a második személyű beszámú alanyként értelmezte az engedélykérésben, ami homonim azzal, hogyha cselekvő eltolás van a direktívumban.

Az első táblázatban a „nyilvánvaló” kifejezést használjuk: „Nyilvánvaló” direktívumok azok, melyeket egyöntetűen direktívumként hallunk a kontextusokban, melyekben megjelennek, mivel verbálisan explicit azzal, ami kontextuálisan nyitva marad. A szükségletek kifejtése, a felszólítások, a beágyazott felszólítások és az engedélykérések általában megkövetelik, hogy a kívánt cselekvés új összevetőt a felszínen specifikáljuk. Rendszeresen ezek explicitek. Kivételként már említettünk: ilyen az ellipszis, az átalakítás és a következetes indirektív néze. Ezek a célzások és kérdés-direktívumok azonban olyan formák, melyekben a beszélő széles skálán mozoghat abban a tekintetben, hogy mennyire nyílt annak specifikálásában, hogy mit akar – különösen az érintett tárgyakra nézve. Ezen felül változó annak mértéke is, hogy a kérdések és célzások mennyire valtak az adott társadalmi csoportban a tapasztalatok révén rutinszerűvé és így mennyire valtak nyilvánvalóvá a tagok számára az explicitiség látszólagos hiánya ellenére. Az explicitesség informálja az újonnan jötteket, amire alapozva már könnyen lehet következtetéseket levonni.

B) *Szöveg korlátok.* A nyelvi rendszereknek közös vonása minden szinten a semlegesedés, valamint a sokrétűvé válás vagy alternáció (Lamb, 1964) egy adott tartalom mögöttes jelenésre ugyanazt a felszíni kifejezést használjuk, vagy ebben az esetben, ugyanazt a beszédaktust vagy szándékot. Az alábbi esetekben az azonos megnyilvánulások potenciálisan meg lehetőséget eltérő pragmatikus szándékokat fejezhetnek ki:

117. Elvehettek a kávédból?

(engedély vagy szolgáltatás kérés)

118. Ott van Szibill?

(információ kérés vagy szolgáltatás kérés)

119. Kell nekem egy új kalap.

(javak kérése, szemben, információ szolgáltatás)

120. Jones doktor itt van.

(szolgáltatás kérés, szemben, információ szolgáltatással együtt)

Elméletileg érdekes, miért nincs közvetlen megfelelés a pragmatikai szándék és a felszíni forma között, hiszen rendelkezésre állnak a formális kategóriák egy ilyen egy-az-egyben való megfeleltetéshez. Egyazon szándék különböző kifejezéseinek s az egymást átfedő kifejezések semlegesítésének rendszerében nyilvánvaló előny az, hogy a felszíni kifejezés szöveg tulajdonságait lehet azután használni.

A társalgás összefüggésrendszerében a megnyilatkozások egyszerre több tengeley men-
tén működhetnek: fenntarthatják a téma folytonosságát, állíthatnak új információt, végre-
hajthatnak vagy előhozhatnak személyközi cselekedeteket, közölhetik az érzelmeiket és
megnyithatják a szövegfolytatást vagy -befejezést. Egy kérdés olyan helyet alkot, ahol
válaszolni lehet, s emellett egy későbbi részvevőt is kiválaszt egy többszereplős szövegben
(Sacks, Schegloff és Jefferson, 1975). A különböző direktívumok közti egyik fontos
különbség, hogy eltérőek a szövegbeli következményeik. Ezek a különbségek bizonyos
mértékig függetlenek attól, vajon követi-e az utasítást a hallgató; sőt, különösen gyerme-
keknel időnként azt találjuk (pl. Reader, 1975; Garvey, 1975), hogy a szövegszekvencia
és a cselekvés nem kongruensek; a hallgató „nem”-et mond, úgy cselekszik azonban,
mintha „igen” mondott volna! Bár a hallgató elhárít a konvencionális szöveg adta lehetősé-
gel, erre nincs kötelezve, ugyanakkor ennek a lehetőséggnek a megléte olyan névleges
keretet hoz létre, ami színezheti az utasítás forma komotációt.

Érdekes aszimmetria van a szöveghatárokatban, melyeket jól illusztrálhat egy hipo-
tetikus példa:

121. (Odakint esik. Két munkatárs):

a) Szükségem van az ernyődre.

Sajnálom, nekem is szükségem van rá.

b) Add ide az ernyőd.

Sajnálom, nekem is szükségem van rá.

c) Ideadnád az ernyőd?

Sajnálom, nekem is szükségem van rá.

d) Elvihetném az ernyőd?

Sajnálom, nekem is szükségem van rá.

Ezekben az esetekben, ha a címzett valamilyen okból nem akarja, hogy a beszélő az ő
esernyőjét használja, valószínűleg nem fogja pusztán azt mondani, hogy „nem” (fel-
tétellezve, hogy az interakció elég központi volt ahhoz, hogy ne maradjon észrevétlen);

kötelezve lesz arra, hogy magyarázatot adjon arra, hogy miért nem engedelmeskedik. Carvey (1975) példákat adott az ilyen szabaddkozásokra a gyermekki beszédben; a men-
 betartozott még az, hogy a beszélgetés tartalmát a másoknak nyújtott szolgáltatás
 különböző feltevéleire terelték.
 Másrészt mondunk néhány példát arra, hogy milyen válaszok jelennek meg a kérdés-
 direktívumokra és a célzásokra:

122. a) Kell az esernyő? Igen, azt hiszem.
 b) Tényleg felhőszakadás van. Igen.

A címzettnek nem kell megemlítenie a saját esernyőjét egyáltalán, mikor célzást használ, a kérdéses direktívum pedig lehetővé tesz egy olyan egyszerű választ, mintha információ
 kérésről lett volna szó.

Brown és Levinson (1978) rendszerének keretében gondolkozva az első négy direk-
 tívum, melyeket mi nyílvánvalóknak nevezünk, olyan szöveghehelyzetet teremtenek a
 címzettél, hogy az „jegyzőkönyvbe kerülhet”, ha szabaddkozást fogalmaz meg arra
 néze, hogy miért nem követi az utasítást. Mivel egy kérdéses direktívumban a
 szabaddkozás már meg is van adva, a címzett úgy viselkedhet, mint aki pusztán meg-
 válaszol egy kérdést egy szövegszekvenciában. Célzások esetében a hallgatók elie-
 kinthetnek válaszuk során az interperszonális funkciótól; bizonyos esetekben még a
 témától is eltekinthetnek.
 Parhuzamban van ez az új információt kért információra vonatkozó kérdések meg-
 fogalmazásával:

123. Hol van a felvételi iroda?
 Nem tudom.
 124. Tudja hol van a felvételi iroda?
 Nem.

(123) esetében a címzett nem tudja a választ, de tudatlanságát nyíltan meg kellett
 fogalmaznia. Ha azonban e helyett egy eldöndd kérdést használunk, mint a (124)-ben,
 a címzett a kérdés nyílt funkciójának megfelelően viselkedik, amikor negatívan válaszol,
 s nincs szükség arra, hogy megemlítsé saját tudatlanságát.
 Ez az eltérés a szabaddkozás nyílt megfogalmazásában korrelációt mutat a célzások,
 kérdéses direktívumok és más formális direktívum valózatos szociális megoszlásával.
 Célzások és kérdéses direktívumok esetében a szokványos társalgási foilyamatoosság
 fenntartható annak nyílt elismerése nélkül, hogy személyközi kudarc lépett volna fel. A
 kudarc elhomályosítása mindkét felet védi, úgy, hogy leginkább akkor várjuk ezeket a
 formákat, mikor az utasítás nem követése valószínű.

A nyílvánvaló direktívumok közti választás a szövegyszerű korlátokkal van összeü-
 gésben akkor, amikor az utasítást követi a személy. Az engedély direktívumok és a
 beágyazott felszólitások, mivel formájuk kérdő, lehetővé teszik azt, hogy a címzett azzal

mutassza meg engedelmeséget, hogy „igent”-t, „persze”-t, „oke”-t mond, ezáltal önkéntesen elkötelezi magát, s társalgásban vesz részt ahelyett, hogy javakat vagy szolgáltatásokat nyújtana.

(C) *Összefoglalás.* A direktívumok skálája a nyílt és önként mindősített utasításoktól azokig a kérdésekig és kijelentésekig terjed, melyek formálisan azonosak a nem kérdés jellegű megnyilatkozásokkal. A résztvevők megtanulják, hogy az ilyen megnyilatkozásokat rutinszerűen direktívumként értelmezzék, mikor a szolgáltatás könnyen megoldható vagy normális szerepük részét képezi, s mikor a résztvevők által ismert interperszonális kapcsolatok magyarázni képesek a direktívum formájának választását. A kijelentések, kérdések s beágyazott felszólítások szövegkörülmények között, nagyobb szigorúbb követelményeket támasztanak. A kijelentések lehetővé teszik a hallgató számára, hogy verbálisan egyáltalán ne reagáljon; a kérdések lehetővé teszik a nem engedelmeskedő hallgató számára, hogy a direktívumot információként értékelje újra; a beágyazott felszólítások pedig lehetővé teszik az engedelmeskedő hallgató számára, hogy úgy válaszoljon, mintha saját akaratából tenne valamit. A közvetítés mindkét felét megóvjaa a nyílt nem-engedelmeskedéssel kapcsolatos káros érzésektől. A formák abban a tekintetben is eltérnek egymástól, hogy mekkora mennyiségű közvetítést vagy ismeret kívánnak meg. A kijelentések és a kérdéses direktívumok kívánják a legtöbbet, ha a szolgáltatásokat és javakat meg sem említjük, s a megnyilatkozások újak.

AZ UTASÍTÁSI SZÁNDEK ÉRTELMEZÉSE

Ha egyazon megnyilatkozás két különböző szándékot képes megvalósítani, honnan tudja a hallgató, hogy melyiket szándékozza a beszélő?

(A) *A következtetések* a megnyilatkozástól az általa átvitt szándékig nyilvánvalóak számos célzással s kérdés-direktívummal. A következtetés lehet nagyon közvetlen, mint például abban, hogy „útban vagy” vagy egy esős napon „hol az esernyőm?”; vagy lehetnek viszonylag bonyolultak, mint „Holnap borkóstolásra megyek”. Az utóbbi esetben a kijelentés csak az által válik direktívumma, hogy a hallgató mindkét fél normális tevékenységét ismert erre az esetre vonatkozóan, s azt is, hogyan kell ezt megvalósítani ahhoz, hogy kielégítsék a beszélő szükségleteit és kötelezettségeit. Ha szabályszerű időközönként jelenik meg ez a kijelentés, a következtetési feladat rutinszerűvé válhat, s ezzel a célzás konvencionális direktívumma alakul át. Egy direktívum kerülő utas jellegeből önmagából még nem tudjuk, hogy következtetésekkel értelmeződik-e vagy rutinszerűvé vált-e?

A közvetített beszédaktusokkal összefüggő jelenlegi vizsgálódások – vagyis a közvetlen felszólításokon kívüli az összes direktívumra vonatkozó munkák – kimutatták, hogy számos szabadalkozás, célzás, beágyazás és kiegészítő érv mögött áll egy közös tartalom, nevezetesen azok az „összintesség feltevések”, melyek a beszédaktusokra érvényesek, mint például, vajon a hallgató képes-e, szándékol-e elvégezni egy cselekvést, kívánja-e ezt a beszélő,

s hogy az aktust már elvégezték-e vagy el fogják-e végezni (Gordon és Lakoff, 1971; Carvey, 1975; Searle, 1975; Mohan, i. m.). Számos konvencionális direktívumot lehet következtetésekkel is értelmezni: ugyanúgy, mint a rutinszerűvé vált mondatokat, vagy a teljesen idiomatikus szerkezeteket és azokat gyakran még lehet formális és mondati módszerekkel elemezni. Jó példa erre Searle (1975) elemzése az „Ide tudod adni a söt?” tizlépéses következtetéses értelmezéséről.

A semlegesítődes esetekben azonban a hallgatók talán úgy adnak értelmezést, hogy nem vonnak le következtetéseket a direktívum „szó szerinti” vagy kontextusmentes szintaxisában. Ezen felül vannak olyan direktívum változatok, melyekben a szó szerinti jelentés igen kevés információt tartalmaz. Ezekben az esetekben nagyon bonyolult következtetési folyamatra van szükség ahhoz, hogy a következtetéses magyarázat megfeleljön legyen. A formák társas megosztására vonatkozó elemzésünk azt sugallja, hogy a nagyon befolyásolható formáknál egy másik út is rendelkezésünkre áll a szituatív jelentés elérésére. Ilyen esetekben a következtetések csak segélyforrást jelentenek.

Az értelmezési elméletek egyeztetése kell számon adniuk az értelmezési képesség gyorsságáról és nagy erejéről. A nagyon gyors, rutinszerű értelmezések az emberi interakció jó részének befolyásolhatóságán alapulnak. A hallgatók azonban teljesen új megnyitásokat is képesek értelmezni, beleértve a direktívumokat is. Az az elmélet, amely egyetlen értelmezési folyamatba szeretné sűríteni mindkettőt, ugyanolyan irrális, mint az az elmélet, mely szerint azonos szintaktikai folyamatokkal kell leírni a kontextualizált megértést arra a mondatra, hogy „megkérdezlek a Fehér Házat”, és „megvették a zöld házat”. Nincsenek még jó eljárásaink a szituatív értelmezések tényleges információforrásokról: szakaszainak feltárára (Clark és Lucy [1975] kitűnő munkája a következtetési lépésekről nem ad szituációs kontextust arra, hogy hétköznapi megértés során ellenőrizzük a folyamatokat). A feloldogozásra nézve bizonyos következtetéseket levonhatunk azonban a félreértésekből és a tréfákból. A félreértést elővételező beszélők a szintitük legvalószínűbb értelmezést eleve lefűthajják:

125. Helló. Nem akarok most beszélni veled, de ott van Szibill!

Adatunk szerint a szokásos eljárás az, hogy lehetővé tesz a félreértést, nem fűjük az eleve le. A félreértések azt jelzik, hogy az intonáció, ami potenciálisan kétértelmű eseteket egyértelműsíteni képes, ezt nem mindig végzi el. A legkisebb erőfeszítés törvényének megfelelően azt várjuk, hogy amikor a direktívumok semlegesítődnek, akkor nem direktívumnak halljuk őket, mivel ehhez munkára van szükség a hallgató részéről. A kétértelműség legjobb példái tehát akkor jelennek meg, amikor egyes megnyilatkozásokat direktívumoknak hallunk, miközben azok nem annak voltak számv. Ilyen esetek voltak a (66)–(71)-es példák. Sinclair és Coulthard (1974:56) adnak egy jellegzetes példát:

68. Tanár a diákokhoz az osztályteremben:

(A tanár szándéka egy óra témájának elindítása)

Min nevettek?

Senmin.

Az elindító lépésben a tanár észrevétlenül is tilos tevékenységre utalít úgy, hogy az indító lépés elterelő műveletet tett. Nem valószínű, hogy a gyerekeknek az volt a hipotézise, hogy a tanár a tanított anyagokról akar vitát indítani, bár a megnyilatkozás jó pillanatban jelent meg a szövegben. Ilyen körülmények között a direktív értelmezés teljesen rutinszerű lehet és nincs adatunk arra, hogy az információkérésként történő értelmezést (a szó szerinti jelentést) kell felvenni.

A viccek a válasznál adják a második próbát arra, hogy mit is értett meg a hallgató. A pragmatikus utasítás megjelölés, hogy a nyilvánvaló utasítás-szándékot nem ismerte fel a partner. Etes szakadékokot tárnak fel a lehetséges értelmezés két típusa között. Ezek egyike, ugyanezt a taktikát használja.

126. Hagyd már abba a növést!

127. (Egyik diák egy másikhoz):

Adsz a csokidból?

Hát még nem tudom.

128. (Gyerekek az anyjához):

Tudod hova dugta papa a cukrot?

Igen.

129. (Feleség a férjhez):

Tudod hogy kell az ablaktisztító tartályába vizet tenni?

Hogy?

Ugyanúgy, ahogy mindenki tudja, hogy a növekedés nem szándékos dolog, a résztvevők tudták azt is, hogy (127) és (128) utasítások voltak, míg (129) információkérés, nem információnyújtás. A humor abból származik, hogy valahogyan megseggyük azt, amit mindenkinek tud, az ingerültség pedig abból, hogy nem felelünk meg a felszólításnak, mikor az üzenet nyilvánvaló volt.

A pragmatikus utasításnál a humor abból származik, hogy a tudatosság élesen eltolódik, mikor a hallgató egy korábban nem áttekintett jelenséget emel ki. A humor azt sugallja, hogy a szokványos pragmatikus jelenségek elvezetnek úton az alternatív vagy szó szerinti jelentést nem értelmeztük. A célzásoknak, mint például a (95) eltolódása esetén nincs ilyen éles eltolódás, s így nem is lép fel humor. Ilyenkor a hallgató elfoglalt, szórakozott, vagy nem túl okosnak tűnik, úgyhogy a beszélőnek egy értelmezhetőbb célzást kell adnia, mint (96)-ban. Ezek az esetek arra utalnak, hogy a direktív értelmezés elsődlegesen a direktívumok feloldozásában, amikor pragmatikus utasítások is lehetségesek. A pragmatikus utasítások és feltevések eloszlása komplexen terjed, mivel a válasz-teret a szándék helyes megértését kívánják meg. Mégis mindkettő formális pragmatikus szemlésestől alapszik.

A következtetési elmélet erejének egy másik próbája az, hogy vajon a direktívumoknak mindig van-e egy olyan jelentésük, ami plauzibilisan egy olyan következtetési székven-csiához vezet, melynek direktív értelmezése van. Bár a legközelebbi így van, egyes esetekben nincs így. Egyes esetekben a kérdező már világosan tudja a választ. Más esetekben a választ annyira irreleváns, hogy vicces.

130. (Vacsoravendég):
 Mi a helyzet a sóval?
 131. (A vevő a polcon nagy mennyiségű gyantára néz):
 Van három gyantatüdjük?
 132. (Az anya a mezítlábas fiára néz, s a papucsra a szekrényben):
 Hol van a papucsod?
 133. (A tanár a diákhoz, aki név nélkül adja be a házi feladatot):
 Hol a neved?
 134. (Anya a fiához):
 Mit keres ott a kabátod?
 135. (Buszmegeálló. Idegen egy másik idegenhez, aki az óráját nézi):
 Meg tudná mondani az időt?
 136. (Tanár a gyermekhez, aki belép a szobába):
 Miért nem ülsz le ide?
 137. (Egy kliens az üvegablakon át nézi az igazgatót, s az igazgató titkárnőjéhez szól):
 Itt van Zimmerman úr?
 138. (Apa a fiához):
 Hányszor szoltam neked erről az ajtóról, a fene vigye el!

Ezekben az esetekben nagyon valószínű, hogy komolyan felvesszünk egy szöveget értelmezést, és azután azt elvetjük. Az értelmező munka a következtetési folyamatokra hárul, bár ezek egy része gyakran fordul elő, s így rutinizálható.

(B) *Konvencionális direktív kérések.* Mind a felszólításokban, mind a beágyazott felszólításokban szerepelnek a kívánatos aktus összetevői. További szerkezeti és lexikai sajátosságuk is direktívumként jelölik ki őket. Sinclair és Coulthard (1974:32) első szabályra azt adja meg, hogy minden olyan minta, amely egy modális segédige, egy második személyű névmas és egy elkövető akcióból áll, megfelelő direktívum lehet. Shatz (1974) adatai szerint ezt a szabályt a redundáns gesztusokkal való explicit alakítás közben tanuljuk meg, úgy hogy kétevesek számára az általánosítódik, hogy „Meg tudád ...”. Talán vannak korláti általánosságának, semlegességtől esetekben, mint például „tudnád”, ahol a szituációs helyzet egy másik értelmezés felé hajlik. Ez az értelmezési szabályok csatájának egyik tagja lehet, mely szabályok a direktívum-azonosító kéréseket adják meg. Vannak olyan direktív kérések, melyek annyira gyakori formává válnak, mint például „bújj be” vagy „redd le magad”. Különböző beszéltéknél különböző mértékű lehet a kérések ezen összetevőinek lexicizáltsága, illetve általánosítottasága. Például bizonyos módbeli segédigék megfelelőbék lehetnek direktívumokban másokkal, s mint minden konvencionálisban, valószínűleg vannak itt is eltérések a részletek tekintetében a beszélt közösség szerint.

(C) *Direktív szabályok.* A hallgatók által az interakcióba behozott kulturális tudásba beletartozik az, hogy egy adott interakcióban milyen javak és szolgáltatások nyújtására megjelölő kötelezettségüknek vannak tudatában. A legszélesebb körű korlátok olyan struk-

turált kerekében jelennek meg, mint a hadsereg, az osztályterem s egy kis bolt, ahol bizonyos tárgyaknak és cselekvéseknek kötelező sajátosságai vannak. Ezek pusztá megemlíttése igen változatos nyelvi kontextusokban direktívumként hathat. Sinclair kutató csoportja ezt az érdekes jelenséget először az osztálytermi interakció során figyelte meg. Kimutatták, hogy:

Minden kijelentést vagy kérdést *abba hagyásra történő utasításként* kell értelmezni, ha egy olyan cselekvésre vagy tevékenységre utal, mely a kimondás idején tilos ... (de) *cselekvésre történő utasításként* akkor, ha olyan cselekvésre vagy tevékenységre utal, melyről a tanárok és a tanulók tudják, hogy el kellett volna végezni vagy be kellett volna fejezni, de ez még nem történt meg (Sinclair és Coulthard, 1974:32–33). Ez a térel túl általános is lehet. Gordon és Lakoff (1971:65) egy sokkal korlátozottabb szabályt fejtettek ki, nevezetesen:

Kérst úgy is közvetíteni tudunk, hogy egy beszéd alapú ösztönzés feltevéit állítunk, vagy egy hallgatói alapú ösztönzés feltevéit megkérdőjelezzük. Hozzáteszik ehhez, hogy a hallgatónak fel kell azz is telerelnie, hogy a beszélőnek utasítás szándékai vannak. Ez a szabály azonban, bár magába foglalja a közvetlen szűk-ségletit jelenségeket és a legtöbb beágyazott felszólítást, az alábbi példák legfőbbjét nem képes értelmezni, melyek mindegyike hatékony direktívum lehet a só átadására nézve:

139. (a) Mari kítette a só.

- (b) Hol a só?
- (c) Kínél van a só?
- (d) Ez só?
- (e) Jó ez a só?
- (f) Tengertí só ez?
- (g) Maradt még só?
- (h) Kítette valaki a só?
- (i) Szeretem a só.

Vannak a listának bizonyos korlátai. Mindegyik esetben az asztalon levő specifikus sóra történi utalás. A sóra vonatkozó általános kijelentések az itt levő dolgokra vagy személyekre történő mindenféle utalás nélkül nem mindig felének meg, kivéve, ha specálisan kúcsolva vannak.

140. (a) Utah államban vannak sóbányák.
(b) Sót párolással is lehet készíteni.

Szígorúan véve a 139-es sorozat nem elégti ki Sinclair definícióját, mivel egyik esetben sincs szó az „Add ide a só” szavak vagy szinonimák használatáról. A szabály tagabb megfogalmazása esetén, nevezetesen hogy ebben a helyzetben bizonyos követelő sa-játosságokkal felruházott tárgyak (hiszen az asztalánál a só általában körbe adják és szórógaúák) bármely megemlíttése követelésként szerepelhet, viszont a (140) alatti példákra nézve jelent nehézséget.

Azokat a megnyilatkozásokat értelmezzük direktívvumnként, amelyek (i) megszegik a szöveg-relevancia szabályait vagy szerkezetiileg, illetve intenciósan jelöltek, (ii) olyan személyekre vonatkozó címzett támpontokat tartalmaznak, akik szerepébe beletartozik a kívánatos aktus, (iii) olyan cselekvésekre utalnak, melyek a címzettek számára tilosak vagy kötelezőek, az ilyen aktusokban központi referenseket említenek vagy példákat adnak azokra a minimális szemantikai jegyekre, melyek az elismert szociális szabályok alap-összetevői.

141. (Apa):

He, ne olyan hangosan, Karin.
Legnagyobb van állítva a hangero?
(Anya):
Ó, a fene.

Ebben a szekenciában részletes a témaváltás, a gyermekek zajosságáról a magán felvétel színpétre, az anya azonban azonnal rájön a direktívum jelentésére a témaváltásból (valamint feltehetően a címzett választással áttekinthető irányából). Ha a (140)-hez hasonló megnyitalkozások megfellelő beszélgetések közben jelenének meg, nem értelmezzenek őket direktívumoknak. A Sinclair–Coulthard-féle osztálytermi esetben el tudom képzelni, hogy egy tanár arról beszél, hogy hogyan gyártják a rágógumit, vagy egy növénytan órán a gumifá használatáról, anélkül, hogy a rágógumiról szóló mondatai tilalimaként működ-
nének.

Grice (jelen kötet) szerint a „légy releváns” elv társalgási maxima. Az intím társalgások felvétel bizonyos helyzetekben széles relevancia határokat mutat, mivel a beszélő aszociatív folyamatai bizonyos menetekben bármilyen témát megengednek (nem áll ez így választókkra). A legtöbb szövegben a témaváltást jelölni kell a összehangba kell hozni más támpontokkal vagy magyarázatot kell adni rá. A hallgatók észreveszik az ilyen váltásokat, s nem tételezik fel, hogy a megelőző megnyitalkozás funkcióját vagy szándékát folytatják. A témaváltás természetesen nem az egyetlen rendelkezésre álló támpont; olyan csatorna támpontok, mint a hangosság, a legegyszerűsége, a tekintet iránya s más paralingvisztikai vagy gesztus jelölők jelelhetik a funkció váltást a hallgatók számára.

A szemantikai jegyek specifikációja minimális lehet.

142. (Irodavezető) Mi történt a *rendelésekkel*? (ezeket ki kellett volna tolni)
A minimális szemantikai jegyek illusztrálására nézzük meg milyen változatosan
panaszkozhat egy szülő arra, hogy gyermeke a nappaliban hagyta a cipőjét:
143. (a) Nézd, *hova* tette a *cipő*d.

(b) *Hol* van a cipód?

(c) *Hova* való a cipód?

(d) Miért van ott a cipód?

(d) Miért van ott a cipő?

(e) *Mi az ott?*

(f) *Mi a hiba itt?*

(g) *Na, itt cipőket látok.*

Vegyük észre, hogy mindezek a megnyilatkozások csak tárgyakat és helyeket kapcsolnak össze egymással, vagy úgy, hogy utalnak a helyekre vagy rámutatással, (vagy a [143] [f] példában implikációk segítségével), s ezeket a jegyeket központíva tesszük. A cipők pusztán említése nem elégséges; kell valamilyen célzás a helyre, mivel a kerülendő helyzet a cipők és bizonyos helyek kombinációjával kapcsolatos. Sinclair és Coulthard (1974) szabályai világossá tesszik, hogy ezek a megnyilatkozások csak akkor működnek direktívumként, ha a hallgató világosan tisztázza magában, hogy hova tartoznak a cipők, úgyhogy minden olyan megnyilatkozás vagy gesztus, mely erre az össze nem illésre hívja fel a figyelmet, direktívum lehet.

Ezek azonban kevésbé gyakran sikeresek:

144. (a) *Zöidek vagy kékek ezek a cipők?*

(b) *Hoi vetted a cipőt?*

(c) *Elég ócskák már ezek a cipők, nem?*

A lexikalizált keretekkel ellentétben mások explicitéggé végpontot azok a direktívumok adják, melyek teljesen arra támaszkodnak, hogy a hallgatók figyelemet egy funkcióváltásra irányítsák, és a problémára utaljanak, mint a fenti általános direktívum szabálynál is. Ezek az általános utalások csak akkor lehetnek hatékonyak, ha már ismerjük a hallgatót, és elfogadjuk őket. A (94) alatt idézett példában az általános utalások a dohányzásra nem voltak elégségesek, mivel a dohányzók nem érezték úgy, hogy kötelességük lenne leállni.

Jó példák ilyen általános direktívumokra: „Valaki beszél”, „Rágógumit látok valahol”, „Hova való a tányérod?” és „Mit keresnek itt ezek a cipők?”. Gyakoriak ilyenkor a tárgyakra vagy a helyekre történő indexikus utalások és a kérdőszavak.

A direktívumoknak ez az osztálya fontos kihívást jelent abból a szempontból, hogy a szó szerinti értelmezések a következtetési folyamat részét kell képezze. Ezekben az esetekben a hatékony direktívumok olyan közös szemantikai elemeket tartalmaznak, melyek csak a megnyilatkozás teljes elemzésével értelmezhetők, s bizonyára csak akkor, ha egy alternatív pragmatikai interpretált értelmezést is felvesszünk, s ellenőrizzük annak valószínűségét.

A direktívum felismeretősége a társadalmi kontextus és a használt egyedi forma közti illeszkedéstől függhet. A cselekvő indirektív szabály sajátos értelmezési korlátot tartalmazott a „mi”-re nézve, az alárendelthez szóló beszédre korlátozta ezt. Aylan Aksu házasszonya ([16.] példa) egyáltalán nem utasításaként hallotta azt, hogy „Nem tehetünk oda a szemetest?”, hanem mint engedélykérés.

Vannak más példák, melyek nagyon szituáltak abban az értelemben, hogy direktívum jellegük sajátos kontextusokban érvényes konvenciókból fakad, szöveghehelyzetekből, valamint a beszélők és hallgatók közötti sajátos szerepmegosztásból. Így például az „Ott

van Szibill?" (vagy az általánosabb forma „Ott van X” vagy „Benn van X?” stb.) optimálisan a telefonban utasítás jellegű akkor, amikor az üdvözlést követően azonnal produkálja ezt a hívó. Ha ez egy anyának a kiálítása totyogó kora gyermekéről, Szibillról, aki elhúnt az emeleten, akkor információkétesnek fogjuk inkább hallani.

Mivel a specifikus formának ez a konvencionálisizációja ahhoz, hogy közös értelmezések kialakuljanak, megjelölhetően nagy használati gyakoriságot kíván, várható, hogy a szituatív konvencionális direktívumok családokban, valamint ismétlődő eseményekkel jellemzett feladathelyzetekben, továbbá olyan csoportokban lesznek gyakoriak, ahol az azonoság jelölése fontos, mint például a tengeztésgyalogosoknál.¹⁰ Az iskolákban számos konvenció jelzi a rutin eseményeket; a nyelv egyszerűen egy familiaris aktus jelzése: „Tizenkettő van?”, „Úszonaid?”. Ezek a szabályok időnként egyáltalán nem absztrakta, hanem bizonyos szavakra vonatkoznak.

(D) *Értelmezési kontextus*. Természetes direktívumoknál a hallgatónak olyan információ áll rendelkezésére, mely előre meghatározza az értelmezési valószínűségeket. Milyen az információ?

1. *A transzaktív keret* előre meghatározza, hogy milyen tranzakciók a dominánsak, s a szerepelosztásnál melyik résztvevő melyik szerepet hajtja végre.

145. (Kis zöldségbolt. A pulit mögött egy cigarettapolic van, és a tulaj a pénztárnál áll. Belép egy asszony, rátekint a polcra):
Hol vannak a hosszú cigik?

Képezzük el a fordított helyzetet, ahol a tulaj mondandó ezt. A megfigyelőnek valamilyen hipotézist kellene keresnie a címzett társadalmi szerepéről, például azt gondolhatna, hogy szállító ügynök stb. A megnyilatkozás megoldandó probléma lenne.

146. (A tulaj letesz egy doboz cigarettát):
Negyven.

Ha a belépő idegen tenné ezt, olyan kérdések merülnének föl, hogy talán kábítószertárus és ennyit kér, és így tovább.

A bolt összefüggésében a legfőbb ismeretlen, ami a belépő vevővel kapcsolatban felmerül az, hogy milyen tárgyat akar, a vevő számára pedig a legfőbb ismeretlen, amint megkapta a tárgyat az, hogy mennyit kell fizetnie. Az elvart tevékenység pénz és javak cseréje, s így a kívánt cselekvések vagy a hasznélvezők (két személy esetén) megemlítése redundáns. A megnyilatkozásokat a következő keretben értelmezzük: (a) az ismeretlenekkel kapcsolatos kategória-listához képest, és (b) az adott társas viszonyok között a direktívumokra nézve normális strukturális kerethez képest (a boltban rakítáron levőnek tudott szokványos elemeknél például direkt vagy egyszerű beágyazott imperatívumok használata-tosak).

2. *Az éppén folyó tevékenység* a feladat vagy a folyamat által megkívánt javak és szolgáltatások csejélét nyújtja. Vannak olyan esetek (mint pl. az autóvezetés közben való beszélgetés), ahol a kiugró társalgási téma annyira a figyelem középpontjába kerül, hogy még a vezetéssel kapcsolatos direktívumok is (mint pl. „Állj meg itt”) nem így értelmeződnek, és ha igen, akkor relevánsok a témához is, kivéve, ha jelllegzetes intonáció, testtartás-váltras vagy egyéb támpontok vannak, amelyek felhívják a veltásra a figyelemet. A feladatra nézve releváns és a szerepekre nézve releváns direktívumok inkább közvelelenek, mintsem beagazottak vagy felcitrázott utasítások, mivel kevésbé kell őket jelezni a figyelem felkelítésére.

3. *A beszélő és a cínzett kapcsolat* – egymáshoz viszonyított rang, kor és így tovább – direktívumként megjelendő formák egész skáláját jelöli ki. Egy tanártól még egy szavakkal való utalás is egy megkívánt vagy tilos iskolai tevékenységre utasításnak tűnik. Hogy működhet egy ennyire általános szabály feloldozási eszközként? Talán úgy, hogy szemantikai jelölő hoz létre ezekre a tevékenységeknevekre vagy erre a fogalmi körre, ami aktiválódik, mikor a tanár kontextusában jelenik meg. A cselekvő indirektiségi szabállyal a kívánt akus nyilvánvaló. Azok az amerikai angol beszélők, akik ismerik ezt a szabályt, a cselekvést az alárendelt személy köteleességeként fogják értelmezni, hacsak nincs specitíkusán egy másik cselekvőhöz rendelve az.

Az egyértelmű, világos, nagyon valószínű esetekben (melyek végre is elég gyakorkiak) a kontextus az első számokat adja meg mintegy a telefonkapcsoláshoz, amit azután a megnyilatkozás megfelelően helyreterez. A megnyilatkozás explicitte tudja tenni azt, amit a kontextus specitíkalatlanul hagy. A kontextus azonban nemcsak a fentebb említett tényezőket jelenti (és a kommunikáció néprájában vizsgált számos egyéb tényező). Ide tartozik a megjelőző testtartás és nyelvi váltások halmaza is, amely idegének között képes a rang, a hangulat, a kommunikációs kulcs és a feladat közlésére. Ezt az alkudozást és defekusát kommunikatív feltevések elterési esetén részletesen tárgyalta Gumperz (1976) munkája. Fő mondanivalóm ennél a pontnál annak megmutatása, hogy a tanulmányomban felvonultatott társas normák szerint a hallgató munkája nem szükségsszerűen a megnyilatkozással kezdődik, hanem beállíródása vagy erőfeszítése oly nagy lehet, hogy egy fejbbcenés is direktívumként működhet. Ha azonban a forma nem felc meg a kontextusnak, egyáltalán nem értelmezhető direktívumként.

A DIREKTIVUMOK TÁRSAS JELENTÉSE

A direktív formák variációja pusztán udvariassági skála-e?

Altában feltelezik, hogy a beszélőaktusok formai variációja az udvariasságnak között-heő (Lakoff, 1973; Mohan, i. m.). Ha listát készitünk egyazon dolog különböző lehetséges kifejezéseiről, akkor megtehetjük a listát az udvariasság szerint. James (1975), valamint Mohan (i. m.) meg is tették ezt. James (1975) rangsora jól korrelált Mohanével. Mohan

a következő feltételezett kontextusban kérte megítélőtől írott mondatok rangsorolását: Egy szobában ül az egyetlen ablak közepében. Az ablak zárva van. Egy ismerősöd (de nem közeli barátod), aki egykorú és azonos nemű veled, a szoba másik végében ül. Az intonáció az olvasók képzeletében szintén természetesen felmerülő változó volt. Arra kérte őket, hogy rangsorolják a mondatokat udvariasság szerint attól kezdve, hogy „Nyisd ki az ablakot kérlek” és „Ménj és nyisd ki azonnal az ablakot”. A listába a megítélési sorrend szerint a következők tartoztak bele:

Kinyitnád az ablakot? 1,34
Megkérhetlek, hogy nyisd ki az ablakot? 1,61
Kinyitod az ablakot? 2,07
Ki tudod nyitni az ablakot? 2,50
Nyisd ki az ablakot. 3,0 (ez volt a megadott horgonyzási pont)
Azt akarom, hogy nyisd ki az ablakot. 4,04
Ki fogod nyitni az ablakot. 4,80

A formák társas helyzetek szerinti megszólítása, ahogy cikkünk részletesen áttekintheti, legalábbis kétféleképpen értelmezhető. Értelmezhető úgy, hogy a formáknak szemantikai jelgeik vannak. Egy kérdést használva lehetőséget biztosítunk a partnernek, s a lehetőség biztosításának bizonyos mértékig udvariassági értéke van. Az emberek a megfelelő udvariassági értéket a címzett rangja és kora szerint választják ki, valamint a feladat nehézségéhez és hasonlókhoz igazodva. Ezt lehetne a változatok kiválasztásának és értelmezésének szemantikai jelge variációjaként értelmezni.

Nézzünk meg néhány problémát ezzel a felfogással kapcsolatban. Számos olyan szociális jelge van, nemcsak egy, melyeket a megnevezés és a direktívumok szabályaiban kódolunk: territorialitás, távolság, ismerettség, a feladat vagy a szerep szokványossága, nehézség.

Neustupny (1972) hasonló gazdaságot mutatott ki a japán tisztelen kifejezések kódolási szabályainak szociális jelgeiben: elveti az egydimenziós elemzést, mert az a rangot helyezné a középpontba.

Nem világos, hogy a megszólítási terminusok vagy direktívumok kiválasztása a feljebbvalók irányába udvariasság vagy alárendeltség érzéséből fakad-e egyáltalán. A szemantikai jelgek azonban valamilyen szemantikai folyamatot is sugallnak. A megszólítási rendszertel kapcsolatos munkámban (Ervin-Tripp, jelen kötet) a kódolási szabályban az udvariasság egy ponton sem lépett be; a megszólítás egyszerűen automatikus és tudattalan volt, bizonyos szociális szabályok mellett. Fontos, hogy elválasszuk a beszélésnek azokat az aspektusait, melyek rutinszerűek, azoktól, melyek szemantikai választásokat érintenek s középpontba válhatnak; valószerű, hogy a megítéléssel és az emlékezővel kapcsolatos vizsgálatok rá fognak mutatni arra, hogy a nyelvben az elvárttal való szembeállításnak s a változásnak van kommunikatív értéke. A maradék is elvégez valamilyen munkát, elsősorban azáltal, hogy kontextust vagy háttérrel teremti. Azáltal, hogy a példákat a megítélitésesek során elválasszjuk a kontextusoktól, természetesen szemantikai folyamatokat emelünk ki, mivel a rutinszerű kontextust megszüntettük.

Empirikusan a legmeggyőzőbb adatok arra utalnak, hogy a formák nem minden társadalmi helyzetben helyezkednek el növekvő udvariassági skála mentén. Olyan nyel-veken, ahol a második személyné névmas létezik, a magázás udvariassági jegy-lehet. Friedrich (1972) Toisziot idézi, aki szerint nagyanyja nem mindig a *ti* szót használta, amit rendszeren alkalmazának egy ifjú gróffal kapcsolatban. „Ha egy ifjú arisztokrata hozzá-ment, néhány szót szőlt, *vii-nek* (Önök) nevezte és olyan módon nézett rá, hogy ha én-lettem volna a helyében, rettentő zavarba jöttem volna.” Friedrich összefoglalása szerint: „Bizonyos helyzetekben az elvart használat ellenétes használat zavarba hozza, meg-alázza vagy egyenesen meghökkeníti a címzettet” (280. lap).
Nézzük az alábbi esetet:

147. (a) Vidd ki a szeméret!

(b) Terhelhemélek azzal, hogy vidd ki a szeméret?

A második forma udvariassabbnak tűnik. Elképzelhető például, hogy egy látogatóban lévő nagyneűnek mondjuk, mikor a kisbaba sír és vendégeket várunk. Képzelfünk azonban el-egy másik helyzetet. A címzett egy kilenc éves fiú, akinek az a feladata, hogy mindennap, meiótt elmegy az iskolába, vigye ki a szeméret. Ha ezt elfelejté, akkor (a) segítségével emlekeztetük erre. Ha növe a (b) formát használja vele szemben ugyanilyen hangnembben, ez nem udvariassnak, hanem gúnyosnak tűnik. Megszólításokkal még csak növelheti a hatást:

148. (a) Zaklatathatnalak azzal Jancsi, hogy vidd le a szeméret?

(b) Zaklatathatnalak azzal Nagy Jancsi, hogy vidd le a szeméret?

(c) Zaklatathatnalak azzal, hogy vidd le a szeméret, Csaba királyfi?

Olyan elméletre van szükségünk, mely teljes magyarázatot ad azokra az esetekre, ahol a várakozástól való eltérés fellép. A megnevezési rendszer modellje (Gehegan, 1973)

használat-é-ít a mondati összetettség nagy eltérése ellenére?

A kódolási szabály adja meg a szokványos, jelölten elvart modell ugyanúgy, ahogy a helyzet határozza meg kétnyelvűeknél a várható nyelvet (Blom és Gumperz, 1972). Ez a használat nem ad információt a beszélő attitűdjéről, hiszen az elvart formát használta. Ha a beszélő nuanszokat próbál hozzáadni a jelentéshez, akkor kódol, dialektust vagy nyelvet kell változtatnia, vagy becenevet vagy tisztelti terminust kell használnia, amely nem kötelező. A felszólításokhoz hozzáadott cícoma, mint például a megszólítások, az „uram”, az emelkedő intonáció és a „kérem” színén megjelienik beágyazott felszólításokkal, s még kérdéses felszólításokkal is (Van még sütid, kérek?). Ezek a formák alkalmassak arra, hogy támadható jelöléssel alávetést vagy távoltságot jelezzenek, és a diskurzusba beágyazott megnyilatkozásokat direktívumként mutassák be. Társas értelmezésük attól függ, hogy ebben a kontextusban mi lenne a normális jelölten forma. A normális forma a felnőttek közti búcsúzásnál „jó éjszakát”, akkor a „jó csicsikát” affektív felhangja abból fakad, hogy gyermekekkel használjuk.
Normális körülmények között, mikor egy elvart forma jelenik meg, a *hallgatóknak egyáltalán nem kell érzelmi értelmezést végezniük*. Ha egy idegen a helyzetnek megfelelő

és elképzelhető módbeli felszólítást ad, akkor az amerikai hallgató a megnyilatkozást direktívumként értelmezi, mivel a kódolási szabály megegyezik a felszólításokat idegenekről. Ha a társas jegyek kétértelműek, akkor a beszélő által használt forma arra nézve adhat információt a hallgatóknak, hogy miként látja a beszélő egymáshoz viszonyított életkor és rangbeli különbségeket, valamint hogy mekkora szolgálatot kér. Ha a szociális jegyek világosak, a forma azonban saját kódolási szabályai szerint vártalan, akkor a hallgató feltehetően, hogy a beszélő az övétől eltérő társas jegyeket visz bele a helyzetbe, és erre a bevitelre mint alávetésre, szarkazmusra, arroganciára, hidegségre, differenciálatlanságra vagy viccre reagál. Ezek a következtetések viszonylag szisztematikusak, oly mértékig, hogy egészen olyanok, mint a jelölési szabályok. Annak érdekében, hogy állásuk, hogyan működnek az ilyen társas következtetések, induljunk ki a megszólítás egy közismert példájából. Az amerikai angolban, akárcsak az oroszban, a vártalan megszólítások értelmezést tesznek lehetővé. Ha egy számomra idegen használtautó kereskedő keresztnévemen szólít, ezt hármas szolidaritásnak hallom, mivel elvárásom szerint a kereskedők takarítja ez (látszat közösség), s én távollágot szeretnék tartani például úgy, hogy viszont „uramnak” szólítom. Ha egy ismeretlen fiatal nőgyógyász szólít keresztnévemen, akkor ezt leereszkedésnek tartom, olyasminek, hogy gyerekként kezel, aki semmivel nem ért és aláveti magát, és megkérdőjelem, hogy mi az ő keresztnéve, hogy kölcsönösség legyen a viszonyt. A nyílt aktus viszont azonos volt, s egyik esetben sem tekintem bele valamilyen másik értelmezést. Az értelmezési munka egy részét tehát úgy végezzük el, hogy az alternatívákat metatörésként kezeljük, ahol a beszélő a címzettet olyan jegyekkel (kollégák, gyermekek) ruházta fel, melyekkel az saját maga szerint nem rendelkezik. Az én kódolási szabályom ezen értelmezések valamelyikét megkívánja, ha meg akarjuk érteni ezeket a metatöréseket, mivel idegenek között csak kollégák és gyerekek szólítják egymást keresztnévükön (Ervin-Tripp, jelen kötet). A korábbi hiedelmek feloldottak a kétértelműséget, talán hibásan. A metatörés ötleit a társas értelmezésbe először Blom és Gumpert (1972) vezette be a nyelvjárás és nyelvváltoztatás magyarázatára, ez azonban teljességgel összhangban van a jelölési szabályokkal Geohagan (1973) igen részletes munkájában, ha a konvencionális jelölés mellett némi produktivitást is megengedünk.

Az értelmező kommunikációban hasonló takarítást mutatja a normától való rendszerezés eltérés segítségével az alábbi példa egy szakmai találkozásról:

149. (A szimpóziumon az előadó az ötödik kérdéssel szólítja fel):

(Kérdő): Köszönöm.

(Előadó): Ó, elnézést. Nem vettem észre?

A jelentés bármely egyszerű skálázása esetén a „köszönöm” udvarias lenne. Ebben az esetben bíráltnak számítanak, és szabadkozást is vállalt ki. Miért? A „köszönöm” valamilyen szolgáltnak után jelenik meg. Ebben a csoportban az, hogy valakit, aki jelentkezik, felszólítanak, nem olyan szolgáltnak, amelyért köszönet jár. Vagyis van egy olyan üres szöveg, melyről nem tudunk számot adni. Ha hosszas várakozás után felhívunk valakit, az szolgáltnak tartható. A köszönömnek kettős funkciója van tehát: érdemelné töl fel-

nagyítja a szolgáltatást (tulzott udvariasság, azt is mondhatnók), s felhívja a figyelmet arra a késleltetésre, ami a beszélő hibája, s ezzel a beszélő, az előadó bírálata válik. Ha az összes kérdésfeltevő mindig megköszönté voltna az öket felszólító előadót, akkor észtvén lett volna az aktus, észtvehetetlen is lett volna és társadalomilag nem értelmeznenk. A direktívumokkal kapcsolatos értelmező munka ugyanígy működhet. Ha, amit mondunk jól illeszkedik ahhoz, ami a társas kontextus bejósolt tevédelmébe beleértartozik, akkor pusztán annyit tesszünk, hogy direktívumként értelmezzük a dolgot és ezen felül nincs szükség társas interpretációra. Ha össztvélés hiány van, akkor a hallgatót azonosítja, hogy milyen társas jegyeknek felel meg az össze nem illés. Ezeket a jegyeket a beszélő vonatkoztatja, ruhazza rá a hallgatóra, a feladatra vagy a helyzetre. A központi gondolat itt az, hogy a társas interpretáció vagy jelölés olyan normáknak a létebtől fakad, melyek össztvénazonlíthatók: össztvénazonlíthatók az elvált formát az alkalmazott kifejezésnek megfelelő szociális jegyekkel. Természtvén ahhoz, hogy egy ilyen folyamat zökkenőmentesen menjen végbe, a résztvévőknek azonos normák kell legyenek; ha ez nem így van, akkor, amit szociálisan jelölten interakciónak szántak, az jelöltnék fog értelmeződni, és félreértés követhet be.

150. (Uj titkáró a Berkeley egyetem egy tanszékvezetőjéhez, amint a titkáró bezárja az irodáját):

Ebédelni megyek most.

(A tanszékvezető válaszó):

(a) Feladná ezt a csomagot az anyámnak, kérem?

vagy

(b) Velelennül nem megy el a posta mellett?

151. (Fiatal dokumentátorok, akik négy hónapja együtt dolgoznak):

Végre megcsináltam a kérelmeket.

(a) Vissza tudnád vinni ezeket Emmának, kérték?

vagy

(b) Vidd el ezeket magaddal.

Az irodai vizsgálatokból világos, hogy az első példa mindegyik esetben helytelennek ítéltetik a résztvévők által. A főnökön durva, a kolléga pedig hideg. Persze ahhoz, hogy biztosak legyünk, a kontextusba helyezett szubjektív válaszokkal kellene ellenőriznünk az állagos szemlélyek értékelését.

Miért várhatóak minőségkülönbségek a két esetben? (151)-ben a beágyazott fel-szólítás udvariassábnak tűnik. (150) első példájában az elvált forma egy kérdéses direktívum, mivel a szolgáltatás valószínűleg távol esik az útjától és rendesen nem tartozik szokványos feladatai közé. A beágyazott fel-szólítás azt tételezi fel, hogy az alárendelt személy engedelmeskedi, ezért azt implikálja, hogy a tanszékvezető szemlélyes titkárnője és nagyobb hatalma van feléte, mint szokásos.

A (151)-es példában munkatársak között egy szokványos könnyű feladatra nézte az elvált forma a direkt fel-szólítás. Egy beágyazott fel-szólítás az irodában azt jelzi, hogy a címzett új vagy ismeretlen, vagy életkori, illetve rangviszonyok választják őt el a beszélő-

tól. Ha egy ismerős munkatársat mint ismeretlen szöveget meg, ezáltal hidegek és távoliságtartóak vagyunk.

Teaford (1974) az általa tanulmányozott összetérhetetlen csoportban talált eseteket arra, ahol az „udvarias” formák távolító eszközként szerepeltek. Még különös helyzetekben is megjelentek (Le tudnád esetleg törölni a vért?). Az egyik asszony ha egy másiknak helyére akart ülni, mindig azt mondta „bocsánat”. A másik két szobafars ezt durvának tartotta s úgy reagált rá; egy jelölt figyelemfelkeltő eszközt udvartársként használ, ezáltal azt sugallta, hogy a többiek figyelemfelkeltő és nem vesznek észre finomabb kulcsingereket. Annak oka, hogy egy fiatalabb testvérünknek azt mondván, hogy „zaklatlak azzal, hogy vedd le a lábad az arcomról?” egyáltalán nem udvarias, hanem szarkasztikus. Tulajdonképpen egy családban egyedül azon az alapon lenne indokolt ilyen kidőlgözött beállítást használna, hogy nagyon nehéz a szolgálatás, vagy valakinek nagyon magas a rangja. Ha a láb levétele nehéz szolgálatás, akkor a testvér iusta. Ha úgy gondolja, hogy magas rangú, akkor ezt meg kellene mondja. Mindketten tudják, hogy nem magas rangú. A tilzott védekezés a hallgató ingerlésére nemcsak közeli társak közt gyakori; klasszikus módszer ez a főterendeleitek inzultálására, amelyekben azért elég kétértelműség van ahhoz, hogy megvédje a beszélőt.

A sok szociális alternatívát tartalmazó nyelvek, például a japán, tanuló nagy nehézségekkel találják szembe magukat, hogy olyan megszólításokat alkalmazzanak, amelyek nem szarkasztikusan alázatoskodók, s ugyanakkor nem is durvák. Az eloszlás társas normáit tapasztalatlából kell megtanulni. A választások egy jó része azáltal teszi meg hatását, hogy bizonyos gyakorlatiassággal történik a szövegben, mint például a Geertz (1960) és Martin (1964) által említett tiszteltetlenségi formák esetében. Hogyan tanulja meg valaki a kontextuális feltételek adott halmazára nézve a megfelelő és várt súrttságot? A gyakorlatilag nyilván nem lehet egyetlen példa alapján megtanulni vagy egy társas közegebe való létebe bezárván, mint például a tanár–diák viszonyba, vagy könnyvből. Ha az udvariaság pusztán egy jelentős dimenzió lenne, akkor nem lennének rossz hatásai annak, ha hibásan tudnánk udvariasnak vagyunk. Mivel a normától való eltérés társadalmi értelmezést kap, az alázatosság ugyanolyan támadó lehet, mint a durvaság révén való deviancia. A szövegösszetűgés, az ismerettség, a rang és így tovább elmélete híján nem tudunk számot adni sem a jelenés megfordulásáról, sem a társas jelentés minőségi változásairól.

A képzett beszélő a jelenéstulajdonítás eszközeiként az elvárt és a megjelenő szembeállításra támaszkodik. Minőségi sértések, alázatosság, vicc, szarkazmus, humor, imitálás és távoliság kommunikálásra való képessége azon tudásán alapszik, hogy mit vár el a hallgató, s milyen társas ismeretű jelek irányítják ezt az elvárást. Vagyis mind ahhoz, hogy a kétértelmű beszélő pragmatikai szándékát értelmezni tudjuk, mind ahhoz, hogy retorikai stratégiákat tudjunk kialakítani, a beszélőnek és hallgatónak kell legyen egy normatív vonatkoztatási pontjuk.

JEGYZETEK

- ¹ John Gumperz kimutatta, hogy „a helyzet, a beszélgetés témája, és a résztvevőkre vonatkozó háttérismeretek behatározzák a megvalósulható verbális tevékenységet, de nem határozzák azt meg egyértelműen...”. Bármiilyen verbális interakció kezdetekor a saját háttérismeretére építő beszélő szemantikai döntést hoz arról, hogy normálisan milyen cselekedeteket valósíthat meg. A beszéd megkezdése után ezt az ítéletét vagy igazolja a további finomítással, vagy megváltoztatja annak révén, hogy megítéli a szöveg témáját, a nem verbális támpontokat, valamint a kontextuális támpontokat...”, melyek közé beletartoznak a nyomaték, a hangjelzés és a ritmus változása, a kiejtés-választás, a kiejtés, a szavak, a mondat szerkezetek, a nyelvjárás vagy nyelvi megválasztás, valamint a sztereotipizált beszélgetés-kezdeményezések vagy sorrendezési eljárások, melyek bármelyike jellemezheti, hogy milyen feltelezési keretet kell használni annak értelmezése során, hogy mi is történik. (Gumperz, 1978).
- Az ilyen egyezkedésre adatokat vonultat fel Erving Goffman *Wisekedés nyilvános helyeken* (1963) és *Interakció ritusok* (1967) c. munkáiban.
- ² A szövegben szereplő példák egy részét nagylelkűen rendelkezésünkre bocsátotta William Sorkin, Jarvey Sachs és Susanna Isola.
- ³ Már a kétféles gyermek is megkülönböztetik a különböző címzetteknek szóló direktívumokat, ugyanakkor még hét éves korukban is sokszor ugyanazt a formát produkálják, ha arra kériük, hogy „szólj neki, hogy hozza ide” és „kérj meg, hogy hozza ide”. A performatív szótár ontogenezise nem azonos a végrehajtási készség fejlődésével.
- ⁴ Az írott nyelvi tömörségi szabályai a tudós szerkesztőket tömpává tették a társalgási nyelvi formális változataiban rejlő információ iránt. A Berkeley Egyetemen egy IV. évfolyamos hallgatók olyan stilisztikai feladatban, ahol „szükségtelen szavakat” kellett kihagyni, a hátravetett modális igéket is kiktörtötték olyan mondatokban, mint „Segíts nekem a házi feladatban. Fogsz, nagy?”, s ezzel kevésbé megfélemlítővé tették a mondatot.
- ⁵ A példában visszajárva fordulnak a hagyományos értékek, a megszólítások sértése válnak, a beágyazás pedig fenyegetéssé; a direktívum öszintésége pedig szándékosan kétféltélt. Vannak legendák arról, hogy ilyen parancsokra a tengerészgyalogosok lenyelték a cigarettájukat vagy legendák arról, hogy ilyen parancsokra a tengerészgyalogosok lenyelték a cigarettájukat vagy kátrányt ettek. A fenyegetésbe beágyazott felszólításoknak nyilván elítélő a társadalmi megosztásuk a cikkekben vizsgált beágyazások változataival.
- ⁶ A szociológusok rámutattak, hogy amikor egy közeli barátunk azt mondja, „hogyan vagy” (How are you), kötelességünk, hogy, ha van időnk, beszámoljunk valamilyen becsülettel vagy bálesetről, egy viszonylagos idegennek azonban egyszerűen azt mondjuk, hogy „jó”, s az illetőnk könyvek illdeklmesnek tartják ezt a választ. Sacks (1973) ezt annak példaként kezeli, hogy „mindenkinek hazudnia kell”. Ha azonban a kontextuális meghatározottságra jó ez a példa, akkor nem hazugság. Vagyis ha a résztvevő először megítéli, ki is a másik, mielőtt a megnyilatkozást üdvözlésként vagy információkértésként hallaná, akkor az üdvözléssel kapcsolatlában fel sem merül az igazságtértek, ugyanígy, mint ahogy nem gondolunk a képességre, amikor valaki rutinszerűen azt mondja, hogy „Ide tudod adni a sőt”. Ha rutinszerű üdvözlésként értelmezzük őket, akkor a „szia”, „jó!” s hasonlók alternatívái különböző társadalmi feltevélekről függenek, az igazságtértek kérdése azonban konvencionális, egyértelmű helyzetekben csak azok számára a verbálisan nagyon jól eleresztett emberek számára merül fel, akik viccelnek, s allandóan alternatív jelenítésekben jár az eszük.
- ⁷ John Gumperz mutatót rá, hogy a kommunikációs háló típusának köze van a preferált kommunikációs stratégiák típusához. Még munkacsoportokban is azt találjuk, hogy a célzások idővel nőnek.

⁸ Ebben az esetben igazi példáról van szó arra, amikor egy önkéntest keres valaki, mivel kisebb a hatalma. A határozatlan kijelölés más is megoldható, mint például az alábbi esetben: (Hivatalnok a rakétáros fiúhoz és az idősebb főnökhöz szól messzebbtől egy nehéz postaszárról, amit az asztalra akar kirakítani): Segítene valaki ezt felvenni... kérem! [Amikor megkérdézték, hogy miért volt ilyen határozatlan, azt mondta, hogy ő nem adhat utasításokat a rakétáros fiúnak.] Az előrevetített „kérem” bármilyen direktívumban felmerülhet mint figyelemfelkeltő és szabaddal közzás a közbevágás miatt. A hátravetített és közbulisó „kérem” inkább csak nyitásváló utasításokkal jelenik meg, beleértve a konvencionális vagy rutinyszerű célzásokat és kéréseket.¹⁰ A tengerészgyalogosok kiképző őrmesterei meglehetősen nagy erőfeszítést tesznek azért, hogy újra gyakorolják az újoncok nyelvét, beleértve az első és második személynű névmások kerülését. Az (52)-es példában illusztrált szándékos kértérelműdség annak értékelésére is alkalmas, hogy egy utasítás a tengerészgyalogosok nyelvében nem grammatikus, míg a szokásos civilideszédben helytálló. Az újoncok ennek következtében előálló zavartsága azt jelzi, hogy még nem teljes egészében szocializáltak tengerészgyalogosok, ami nyilvános megszégyenítéséhez vezet (Humphress, 1974). Normális tengerészgyalogos utasítás:

Menet ... állj! (a lépéshöz időzítve).

Illegális utasítások:

Állj, csapat állj. Állj, állj csúrho.

Hé, lányok, nem akartok menetezni? Hm?

Fogjátok meg egymás kezét kislányok, azután sétá. Nagyon szép. Hipp-hoppp, csúrho állj.

¹¹ A szakaszstíkus direktív használata azáltal, hogy egy magasabb rangú személynél vagy nehezebb feladathoz megfelelő direktívumokat használunk, párhuzamos a lexikai szakaszstíussal. Bizonyos lexikai szakaszstíusok esetében pozitívan értékelte terminusokat adunk, mikor mind a beszélő, mind a hallgató tudja, hogy az értékek hibás, vagy erre következtethetnek a negatív jelzőkkel normális intonációból: Biztosan zseniális³ (miután valami ostobaságot követelt el). Ez óriási¹ buli volt (a hangmagasság a nagy nyomatékkal ejtett jelzőn). Nagyon² vicces¹ (esik a hangmagasság).

BESZÉDAKTUSOK ÉS HALLGATÓK*

Herbert H. Clark és Thomas B. Carlson

Noha a hallgatók lényeges szerepet játszanak a beszédataktusokban, szerepüket még sohasem vizsgálták meg alaposan. Tekintsük a kéréseket, mint pl. ezt az Othellóból való:

1. *Othello: Desdemondához, Jago és Rodrigó előt:*

Jójj, Desdemona.

Searle 1969-es elméletében és leszármazoztatában – a STANDARD ELMÉLETKEKBEN, ahogy nevezni fogjuk őket – Othello kérése „kísérletnek számít arra, hogy rávegye H-t A megítélésre”. Kísérlet Othello részéről arra, hogy rávegye a „hallgatót”, H-t, hogy vele menjen. Ez természetesen helytelen: „hallgatón” Searle valójában „címzettet” ért. Noha Othellónak három „hallgatója” van – Desdemona, Jago és Rodrigó – nem próbálja mindhármukat rávenni, hogy vele menjenek. Kérése egyedül Desdemonának van címzve. Ő tehát címzett, s nem egyszerűen hallgató. A standard elméletek a címzettekire irányuló illokúciós aktusok elméletei.

Vannak-e vajon olyan illokúciós aktusok, amelyek a hallgatók fele irányulnak, amilyenek pl. Jago és Rodrigó? A standard elméletek, azáltal, hogy hallgatnak a kérédestről, úgy tűnik feltételezik: a válasz „nem”.² Ez is helytelen. Ámbár Othello nem címzi Jagót és Rodrigót, szándéka, hogy megértse, mit mond. Valóban, szándéka, hogy ugyanúgy értsék meg, ahogy szándéka szerint Desdemonának kell megértenie őt – szándékainak felismerése révén, pontosan úgy, ahogy az illokúciós aktusok megkövetelik. A különbség az, hogy amit Jagonak és Rodrigónak meg kell érteniük az nem az, hogy menjenek Othellóval, hanem az, hogy Othello arra kéri Desdemonát, hogy menjen vele. Előfelevesünk tehát az, hogy Othello mindhárom hallgató fele irányuló illokúciós aktusokat végrehajt. A Jago és Rodrigó fele irányzott aktusok azonban nem azonosak a Desdemona fele irányzottakkal. Ebben a cikkben kifejtjük érveinket amellett, hogy ez a feltevés helyes: a beszédek nem csupán a címzettek fele hajtának végre illokúciós aktusokat, hanem bizonyos más hallgatók fele is. Definálunk egy hallgatótípust, ezt RESZTVEVŐnek nevezzük, akinek hallgatói szerepe különbözik mind a címzett, mind a meghalló szerepétől. Az (1)-ben Jago, Rodrigó és Desdemona a résztvevők; Desdemona címzett is. Ezek után felállítunk három hipotézist:

* Hearers and Speech-acts, *Language*, 1982, 58, 332–373. Fordította: Siklaki István

2. A RÉSZTVEVŐ-HIPOTÉZIS. Bizonyos illokúciós aktusok a hallgatókra a címzet-
tek szerepében irányulnak, mások pedig a résztvevők szerepében.

Az első osztály, amelyet CÍMZETTRE IRÁNYULÓ ILLOKÚCIÓS AKTUS-nak ne-
vezünk, magába foglalja az összes ismert illokúciós aktust, mint pl. állítások, kérdések,
ígéretek és mentegetőzések. A második osztály: új kategória; ezt RÉSZTVEVŐRE IRA-
NYULÓ ILLOKÚCIÓS AKTUSOK-nak nevezzük.

3. AZ INFORMÁLÓ-HIPOTÉZIS. A résztvevőre irányuló illokúciós aktusok alapvető
típusa az, amely által a beszélő együttesen és teljes mértékben informálja az összes
résztvevőt arról az illokúciós aktusról, amit egyidejűleg a címzett vagy címzettek
irányában végrehajt.

Ezeket az illokúciós aktusokat INFORMÁLÓK-nak fogjuk nevezni. Ez elvezet bennünket
a harmadik hipotézishez:

4. AZ ELSŐSORBAN INFORMÁLÓ HIPOTÉZIS. Minden címzetre irányuló il-
lokúciós aktust informálók segítségével hatunk végre.

E hipotézis szerint Othello Desdemonának címzett kérését egy Jago, Rodrigo és Desde-
mona felé irányított informáló segítségével hatja végre.³

E javaslatnak messzemenő következményei vannak a beszédaktus-elméletekre néve.
A beszéd aktusát már Austin (1962) óta szintekkel összetevő aktusokra osztották, amelyek
egymással ok-okozati viszonyban állnak: fonetikai aktusok, lokúciós aktusok, illokúciós
aktusok és perlokúciós aktusok, egyebek között. „Mi azt javasoljuk, hogy adjunk hozzá egy
új szintet – egy új összetevő aktust – ehhez az okozati lánchoz. Vegyünk szemügyre egy
analógiát (Austin, IX. előadás): amikor elűtünk egy puskát, megfeszítjük bizonyos iz-
mainkat, mely által begörbítjük jobb mutatóujjunkt, mely által meghúzzuk a ravaszt, mely
által elűtjük a puskát. Ha senki sem írta volna le a jobb mutatóújj begörbítésének aktusát,
ami ennek az okozati láncnak szükséges összetevője, akkor nem lenne teljes a puskaelűtés
elmélete. A beszédaktusok esetében, mivel még senki sem írta le a résztvevők infor-
malásának aktusát, ami a beszéd építő szűkséges összetevője, az elméletek hasonlókép-
pen tökéletlenek. Ki kell őket bővítenünk az összetevő aktusok új szintjével, az informálók-
kal. [...]”

1. ÖT PROBLÉMA

Az olyan hallgatók, mint Jago és Rodrigo, valódi célpontjai-e vajon az illokúciós ak-
tusoknak? A standard elméletek öt olyan problémáját fogjuk leírni, amelyek csak akkor
látszanak megoldhatónak, ha válaszunk igen. Minden egyes probléma esetében olyan
példákat vizsgálunk meg, amelyekben a beszélő az egyik hallgató irányában végrehajt
egy hagyományos illokúciós aktust, s fel kell tételeznünk, hogy ugyanakkor és ugyanazzal

a megnyilatkozással más hallgatókat informál arról az aktuálisról. Ezeket a más hallgatókat MELLÉKSZEREPLŐKNEK, az ő informálásuk aktusát pedig INFORMÁLÓKNAK fogjuk nevezni.

1.1. BESZÉLGÉTFÉSEK

A hétköznapi beszélgetésekben a felek által megszerzett információ rendezett módon gyűlik össze (l. Gazdar, 1979; Stalnaker, 1978). Képzeliükkel, hogy Anna, Barbara és Karscsi beszélgetnek. Amikor Anna kérdez valamit Barbarától, számitanak rá, hogy Karscsi figyellemmel kíséri a kérdést, még akkor is, ha nem neki címezték. S amikor Anna TÖLE kérdez valamit, számitanak rá, hogy Karscsi szem előtt tartja azt a tényt, hogy Barbara – és Anna – is figyellemmel kíséri a kérdést. Azaz, a beszélgetés résztvevői általában tartják magukat a FELLEŐSÉG ELVÉHEZ: mindig felismerik a beszélgetés résztvevői általános követelményeket, s lehetővé tesznek, hogy mindenki más nyomon követhesse az elhangzókat. Minden fél kumulatív „feljegyzéseket” vezet, amely részévé válik mindannyuk KÖZÖS PLATFORMjának, abban az értelemben, ahogy Karttunen és Peters (1975), Stalnaker (1978), valamint Clark és Carlson (1981) használják a kifejezést. Az aktuális beszélő, amikor hozzájárul valamivel a beszélgetéshez, előfeltételezi, hogy a közös platform már kialakult; s minden fél, a beszélőt is beleértve, hozzáadja közös platformjához azt, ami a hozzájárulásban új.

A standard elméletek számára ez azt a problémát veti föl, hogy a beszélők nem képesek megfelelni ennek az informálók használati nélkül. Nézzük ezt a példát:

5. *Karscsi Annának és Barbarának: Mit csináltak ti ketten ma?*
Anna, Karscsihez, Barbara előtt: Múzeumba mentünk.
Barbara, Karscsinak, Anna előtt: Az előtt meg színházba mentünk.

Itt Anna és Barbara egymást váltva mondják meg Karscsinak, hogy mit csináltak együtt. Amikor Anna kijelenti, hogy múzeumba mentek, ezt Karscsinak címzi. Nem címezheti Barbarának, hiszen akkor olyasmit mondana neki, amit Barbara mindkettejük számára nyilvánvalóan tud (vö. Searle, 1969; Stalnaker, 1978). Mégis, hogy a beszélgetés kumulálódjék, Annának tudatnia kell Barbarával, hogy mit mond Karscsinak. Máskülönben Barbara nem tudná nyomon követni az elhangzókat; esetleg megismételne olyasmiket, amit Anna már elmondott. Így Annának tájékoztatnia kell Barbarát arról, hogy azt mondja Karscsinak, hogy múzeumba mentek. Barbara pontosan ezt előfeltételezi, amikor azt mondja, hogy Anna és Barbara együtt magyaráz, hogyan fordulhatna elő, hogy Anna nem tudja vele, hogy mit mond Karscsinak? Számos módja van. Anna mondhatta volna Karscsinak: *Arra a helyre mentünk, amit ma reggel táncsolóval nekünk*, tudván, hogy Barbarának fogalma sincs arról, hogy Karscsi a múzeumot javasolta. Ebben az esetben Annának jó oka lett volna úgy vélni, hogy Barbara NEM tudja meghatározni, hogy mit mondott Karscsinak, s ennélfogva nem tudna építeni arra, amit az imént mondott. Barbara tévesen így folytatnák: *Azután múzeumba mentünk*, megkettőzve Anna hozzájárulását. Így tehát Annának, hogy meg-

feljelen a ráháruló felelősségnek, többet kell tennie annál, hogy megmondja Karcsinak, melyekbe mentek. Oly módon kell megmondania neki, hogy egyidejűleg tájékoztassa Barbarát arról, amit mondott neki.

Az informálók szükséges volta különösen világos a beszélgetési ellipszisek bizonyos típusainak esetében: pl.

6. Karcsi: *Annához. Barbara előtt:* Tetszett a múzeum?

Anna, Karcsinak, Barbara előtt: Igen.

Barbara, Karcsihoz, Anna előtt: Nekem is tetszett.

Amikor Karcsi föllesz! Annának a kérdését, egyben Barbarát is tájékoztatnia kell arról, hogy mit kérdezett Annától. Másikülönben Karcsi nem lehetne biztos benne, hogy Barbara megérti nagyon ellipikus kérdését: *Hát neked? Képzeld, hogy Karcsi azt kérdezte Annától, Tetszett az a hely, amit ma reggel ajánlottam?* tudván, hogy Barbarának nincs tudomása arról a beszélgetésről: ekkor nem számíthatott volna arra, hogy Barbara megérti a *Hát neked?* kérdést. Karcsi tehát két dolgot kell tegyen a *Tetszett a múzeum?* ki-mondásával: (a) megkérdezni Annát, hogy tetszett-e neki a múzeum, és (b) tájékoztatni Barbarát, hogy ezt kérdezi Annától. Csak ebben az esetben lesz következő ellipikus kérdése szerencsés.

Az informálók szükséges volta akkor is nyilvánvaló, amikor egy megnyilatkozás közpén megváltozik a címzett személye. Ez gyakran előfordul az „ugye” kérdések esetében, mint Graham Greene *Az emberi tényező* című művéből való alábbi példánkban:

7. Hargreaves, Percivalnak, Dainty előtt: Dainty elkezdte az ellenőrzést azokkal (Daintyhez fordulva), ugye?

A megnyilatkozás felében Hargreaves kijelentést tesz Percivalnak. Mégis egyúttal tájékoztatnia kell Daintyt arról a kijelentéstől; másikülönben nem fordulhatna hozzá, hogy erősítse meg. Daintynek pl. meg kell értenie, hogy az *ellenőrzés* és az *azok* mire utalnak. Hasonló probléma van az „ugye” kérdéssel. Ahogy Millar és Brown (1979:44) hasonló skóciai példákon kimutatták: „A beszélő nem saját érdekében két propozíciója meg-erősítését – ő nem bizonyítalan propozíciója igaz voltában –, hanem a harmadik fél érdekében”. „Ugye” kérdéssel Hargreaves fő célja nem az, hogy Daintytől kérdezzen, hanem hogy tájékoztassa PERCIVALT arról, hogy ezt kérdezi Daintytől. Az informálók lényegesek a megnyilatkozás mindkét fele szempontjából.

1.2. KÖZVETETT ILLOKÚCIÓS AKTUSOK

A standard elméletekben a beszélő végrehajthat egy illokúciós aktust egy címzett fele és ezáltal végrehajthat egy másikat ugyanazon címzett fele. Az első közvetlen illokúciós aktusnak nevezzük; a másodikat közvetett illokúciós aktusnak (Bach és Harnish, 1979; Morgan, 1978; Searle, 1975). Vegyünk egy példát:

8. *Anna, Barbardához, Karcsi előtt:* Barbára, ragaszkodom hozzá, hogy megmondd Karcsinak, kivel találkozunk ma a műzeumban.

Anna közvetlenül kijelenti, hogy „ragaszkodik hozzá”, hogy Barbára elmondjon valamit Karcsinak, és közvetve két Barbárát, hogy tegyen így. Mind a kijelentés, mind a kérdés Barbára felé irányul. Nézzük most ezt:

9. *Anna, Karcsihoz, Barbára előtt:* Karcsi, ragaszkodom hozzá, hogy Barbára elmondja neked, kivel találkozunk ma a műzeumban.

Megint csak arról van szó, hogy Anna közvetlenül állítja, ragaszkodik hozzá, hogy Barbára elmondjon Karcsinak valamit, és közvetve két Barbárát, hogy tegye meg. Ebben az esetben azonban a kijelentés címzettje Karcsi, a kérdés pedig Barbára. Tehát két különböző típusú közvetett illokúciós aktuussal van dolgunk: az egyik olyan, mint a (8), ahol a közvetlen és a közvetett címzett azonos; a másik mint (9), amelyben különbözik. E két típust LINEÁRIS és LATERÁLIS közvetett illokúciós aktusoknak nevezzük. A közvetett címzetteket a két típusban LINEÁRIS és LATERÁLIS címzetteknek fogjuk nevezni.

A laterális közvetett illokúciós aktusok problémát jelentenek a standard elméletek számára. A (9)-ben a standard elméletek azt mondják, hogy Anna egyetlen közvetlen illokúciós aktusa az a kijelentés, amit Karcsinak tesz. Am ha nem hajt végre semmiféle illokúciós aktust Barbára felé, hogyan lehetséges, hogy végrehajt egy KÖZVEJTETT illokúciós aktust Barbára felé – egy közvetett kérdést? A standard elméletekben az összes közvetett illokúciós aktust ugyanazon hállgatára irányuló közvetett aktusok segítségével hajtják végre. Ezek az elméletek azt jósolják, hogy a laterális kérdés a (9)-ben nem lehetséges.

Az egyik megoldás az, ha tagadjuk, hogy Anna kérése a (9)-ben közvetett. Ehelyett mondhatná valaki, hogy két KÖZVEJTETT illokúciós aktust hajt végre – egy kijelentést Karcsi felé és egy kérdést Barbára felé. Ennek két hátránya van. Az egyik az, hogy (9)-ben Anna címzettje egyértelműen Karcsi, s nem Barbára. A *Karcsi* megszólítást alkalmazza; és Karcsihoz úgy beszél, hogy *te*, Barbáráról viszont harmadik személyben. Ez a megoldás a címzett fogalmának drasztikus felülvizsgálatát igényelné. Ez a megoldás eltér a (8) és (9) közti párhuzamoktól is: (8)-ban Anna kérése egyértelműen közvetett; (9)-ben ugyanez okból közvetettnek kell lennie.

Másik megoldás, hogy elejyük azt a „közvetett végrehajtási kritériumot”, hogy a közvetett illokúciós aktusokat ugyanazon beszélőre vagy beszélőkre irányuló közvetlen illokúciós aktusok segítségével kell végrehajtani. E lépés azonban önmaga ellen fordulna. Searle 1975-ös elmélete szerint ez a kritérium teszi az illokúciós aktust közvetetté.³ Ha elejtenénk, a közvetett aktusok formálisan megkülönböztethetetlenekké válnának a közvetlen aktusoktól, s az elmélet indítékának nagy része oda lenne.

A harmadik megoldás az, hogy hozzuk az információt, (9) kimondásával Anna tájékoztatója Barbárát Karcsinak tett kijelentéséről, s ez által hajtja végre Barbáranak szánt közvetett kérését. Ez a megoldás megőrzi azt az eligondolást, hogy Anna Barbárához intézett kérése közvetett. Megőrzi a közvetett végrehajtás kritériumát is, mivel Anna

közvetett kérdést ugyanazon hallgatónak címzett közvetlen informáló segítségével hajfá végére. Az elemzés, amit később fogunk adni, csak néhány részletében fog különbözni ettől a megoldástól.

A laterális illokúciós aktusok mellett azért kell sikra szállni, mert annyira közönségesek: pl.

10. *Karcsi, Annához, Barbara elől: Anna, mi megy a színházban jövő héten?*
Anna, Karcsihoz, Barbara elől: Sajnálom, de nem tudom; de Barbara tudja.
Barbara, Karcsihoz, Anna elől: „Sok hűhó semmiért”.

Anna, azzal, hogy azt mondja Karcsinak, Barbara tudja, mi megy, közvetve és laterálisan kéri Barbarát, hogy válaszoljon Karcsi kérésére. Vagy:

11. *Apa a fiához, lánya, Júlia elől: Nándi, menjél, csinálj meg a házi feladatot.*
Nándi, apjához, Júlia elől: Nem tudom, Júlia ellopta az összes ceruzámat.
Júlia apjához, Nándi elől: Nem papa, én nem loptam el.

Amikor Nándi apjának címezi mondanivalóját, laterálisan azzal vadolja nővérét, hogy ellopta a ceruzáit, amit azután nővére laterálisan tagad. A laterális közvetettség, mint ez is, egészen közönséges része a beszélgetésnek.⁶

A beszélő, amikor laterálisan beszél, látszólag nem a közvetett címzethez beszél, hanem valaki máshoz, s ez a látszat gyakran hasznos. Ennek egyik példája az, amit Greenberg 1964-ben a „láthatatlan harmadik személynék” nevezett. Képzeljük el, hogy egy felnőtt fiú hazához egy barátját anyja „áldását” elnyerendő:

12. *Anya, fiához, barátját elől: Kér még egy csésze kávé?*

Amikor ezt kéri a fiától, az anya valójában közvetve azt mondja a nőnek, hogy nem áll szóba vele. Ha a mama közvetlenül mondaná, hogy *Nem, akkor ezzel azzal, akkor ezzel* önmagát hazudtolná meg. Amit akar, csak közvetve ES laterálisan érheti el, pl. azzal, hogy azt mondja a fiának, *Nem, akkor ezzel azzal azzal* vagy úgy, mint a (12)-ben.

Más példákban a beszélő úgy tesz, mint aki lineárisan beszél, miközben elsődleges illokúciós aktusa laterális és közvetett; pl.

13. *Anya a három hónaposhoz az apa elől: Nem gondolod, hogy az apád tisztába tehetne?*
14. *Apa, a kutyájának, a fia elől: Bonzó, Dani éppen sétálni akar vinni téged.*
15. *Szerelő, az autójának, munkatárs elől: Rosszab belel te autót, még két kézre volna szükségem, hogy vissza tudjam hajlítani a lökhárítót.*

A (13)-ban a mama laterálisan és közvetve kéri az apát, hogy tegye tisztába a babát; a (14)-ben az apa utasítja a fiát, hogy vigye sétálni a kutyát; (15)-ben pedig a szerelő kéri munkatársa segítségét. A tettezés világos, mivel a közvetlen illokúciós aktusok olyasmikre irányulnak, amik nem lehetnek a beszélő mondanójának valódi célpontjai.

A laterális közvetettség szélsőséges formájára van szükség, amikor a közvetlen illokúciós aktusokat tabu tilja. Bizonyos ausztráliai népcsoportokban „anyósnyelvek” vannak, amelyekkel olyan rokonnok jelenlétében használnak, akik előtt tilos beszélniük (Dixon, 1972; Thomson, 1935). Amikor azonban az asszony kommunikálani akar a vejével, akit közvetlenül nem szólíthat meg, beszélhet egy közelen lévő kutyához vagy gyerekekhez. Thomson (1935:485) leírja, hogy egy Wik Monkan asszony hogyan két dohányt a vejétől:

Nem használhat közvetlen beszédet (wik koi'um), ami: *naindan naita mai ken ya'a lenne* (Vej, én dohány semmi), hanem *nonk wonk tonn-ul* (a kerülő nyelven), a lánya kutyájához beszélve szól: *kennan mampi naita kon katume* (lányom fia azaz, a kutyá a tuwa gyerek gyereke, én dohány semmi.) Ha a vejnek nincs dohánya, akkor ahelyett, hogy közvetlenül *naita ya'a* válaszolna, ő is a kutyához címeli mondandóval: *naindan naita katum* (Fia a kutyához, nekem sincs), vagy ha csak egy kis darab dohánya van, mondhatja: *inwe nainda wetta* (Itt van fia semmire se jó). Szabad fordításban: „Fia, itt egy kis semmire sem jó darab.”

Érdekes, hogy a Wik Monkan kifejezés a kerülőnyelvre *nonk wonk tonn*, szó szerint „beszéd oldal egy másik”, amit Thomson így magyaráz: „oldalra beszéd”. Az asszony „oldalra” beszél a vejével. Ez szemben áll a *wik koi'um*-mal, vagy „egyenes beszéddel”, azaz a lineáris címzettekhez-szóló beszéddel.

1.3. CÍMZETTEK KIJELELÉSE

Három vagy több partnerrel folytatott beszélgetésben egyikük „beszélhet” a többiekhez anélkül, hogy tudná, melyiküknek címeli, pl.

16. *Karcsi Annához és Barbardához*: Adjátok vissza legyetek szívesek az atlaszomat, bármelyiküknek is van.

Képzeltük el, hogy Anna és Barbara tudják, hogy Annánál van az atlasz, és hogy Karcsinak fogalma sincs róla, hogy melyiküknek van. Karcsi tehát Annához intéz kérdést, de erről mit sem tud. Ami őt illeti, mondókját építjük úgy irányítja Barbara felé, mint Anna felé. A standard elméletek mincsenek felkészülve (16) kezelésére; előfeltevése, hogy a beszélő tudja, kinek címeli az egyes illokúciós aktusokat. A kérdés, mondja Searle (jelen kötet: 62. o.), „kísérlet arra, hogy H megtegye A-t”, ahol H a „hallgató”, „akinek a jelenlétében” a mondatot kimondják. Karcsi azonban nem próbálja Annát is és Barbarát is rávenni, hogy visszaadja az atlaszt. Azt akarja rávenni, hogy visszaadja az atlaszt, akinek van, bárki is az illető. Karcsi ezt explicitté teszi a megszólítással, *bármelyiküknek is van*. Az a probléma, hogy Karcsi szándékai Anna iránt és Barbara iránt azonosak. Ha tehát illokúciós aktust hajt végre mondjuk Anna felé – amit meg kell tennie, ha kér valamit –, akkor egyben illokúciós aktust kell végrehajtania Barbara felé is.

Az egyik megoldás az, hogy Karcsi két illókücsös akust hajt végre egyidejűleg. Kérést intéz ahhoz az emberhez, akinél az atlasz van, és tájékoztatja a másikat a kérésről. Ráhangyja a helyzetre annak kiválogatását, hogy melyik kicsoda. Ily módon Karcsi gyakorlatilag azonos módon bánik Annával és Barbarával. Később még visszatérünk az ilyen példákra és olyan megoldást kínálunk, amellyel Karcsi teljesen szimmetrikusan kezeli Annát és Barbarát. Pillanatnyilag az a lényeg, hogy a (16)-hoz hasonló példák is információkat igényelnek.

14. NYILVÁNOS MELLÉKSZEREPLŐK

Sok olyan alkalom van, amikor kormánytisztviselők, televíziós riporterek és mások láthatólag bizonyos hallgatókhoz beszélnek, elsődleges céljuk azonban az, hogy tájékoztassák a figyelő nyilvánosságot arról, hogy mit mondanak ezeknek a hallgatóknak. Nézzünk meg először egy tévé-interjút, mondjuk, Crothers és Smyth szenátor között. Négysszemközt a beszélgetés valahogy így folytatható volna:

17. *Crothers Smyth szenátorhoz:* Na, Joe, mit szólna ehhez a New Hampshire-i botrányhoz?

Smyth Crothershez: Istenverte szar helyzet. Ha Bill nem vigyáz a seggére, Bert elveheti az összes üvegolyóját.

A tévékamera előtt azonban mellékszereplőkként kezeltek a nem látható nézőket, s megnyilatkozásaik gyökereken megváltoztak:

18. *Crothers Smyth-hez:* Smyth szenátor, mi a véleménye Jones ellenmondásos megjegyzéséről a New Hampshire-i választási kampány során a múlt héten?

Smyth Crothershez: Szerencsétlen megjegyzések voltak. Ha Jones szenátor nem lesz körültekintőbb, Bert Appleman könnyen elveszítheti a türelmét és leállíthatja a kampányalap folyóztatását.

Crothers Smyth-hez: Bert Applemanról, a Demokrata Párt országos elnökéről beszél, ugye?

Smyth Crothershez: Igen.

Három típusba sorolhatók azok a tulajdonságok, amiket Crothers és Smyth hozzáadtak beszélgetésükhöz, hogy a mellékszereplőkhöz hozzáigazítsák. Először, a bizalmas utalásokat Joe-ra, a New Hampshire-i botrányra, Billre, Bertre és az „üvegolyókra” kiöltötték úgy, hogy a tévénezők is megértsék. Másodszor, amikor Smyth nem tölti ki kellőképpen referenciáit, mint a Bert Applemanre utalás esetében, akkor Crothers tisztázást kér, noha ő maga tökéletesen jól tudja, kitől volt szó. Harmadszor, mindkét férfi nyilvános személységükhöz illő regiszterre vált át: kerülnek a kötelességet és a káromkodásokat. Vizsgáljuk meg most azokat a nyílt leveleket, amelyek „az Elnökhöz” vagy „az eljárásságukhoz” vagy „a képviselőkhöz” címeznék s politikai hirdetésként tesznek hozzá az újságokban és a hetilapokban, vagy azokat az „olvasói leveleket”, amelyeket

nyíltan annak tudatában írnak, hogy esetleg az illető újság vagy magazin közlésezi. Noha ezeket a leveleket az Elnököknek, az olajtársaságoknak sítb. címézik, fő célpontjaik azok az újságírók, akik e nyilvános aktusok mellékszereplői. Az ezekhez az olvasókhöz címzett információk nélkül ezek a nyilvános aktusok célit tévesztienének. Más alkalmakkor a mellékszereplők jelenléte kívánatos, de nem szükséges. Tekint-sük a közönel, a jókívánság, a mentegelőzés és részvételnílvánítás nyilvános kife-jezéseit:

19. *Polgármester a tűzoltóhoz*: San Francisco Polgárainak nevében köszönöm Önnek, hogy kimentett három életet a múlt csütörtöki tűzből, és megbecsülésünk jegyében átnyújtom ezt a kitüntést.
20. *A kent hercegnő Bill Jean Kingnek, amikor megnyerte a női döntőt Wimbledonban*: Gratulálok kíváló teljesítményéhez. Íme a győzelmi serleg.
21. *Az Elnök Erzsébet királynőnek, miközben az kilép a repülőből Washingtonban*: Isien hozta az Egyesült Államokban.

A lényeg mindhárom esetben egy politikai szempontból fontos érzés nyilvános kifejezése. Az a szándék nyilvánul meg, hogy a nyilvánosság tanúja legyen ezeknek az érzéseknék. Noha a beszélők érzéseiket vendégek jelenléte nélkül is kifejezhetnék volna, rendszerint a nyilvánosság részvétele az érzések kifejezésében az, ami számít. Bizonyos nyilvános aktusok esetében tehát az információk – azok az aktusok, amelyek tájékoztatják a mellékszereplőket arról, hogy mi hangzik el – alkonyák a mondandó fő célját.

1.5. AZ INTÉZMÉNYES TANÚK

Austin klasszikus munkájában a három elsőként említett illokúciós aktus a házassági eskü, az *Igen*, a keresztelés: *Ezt a hajót Queen Elizabethnek nevezem el*, és a végrendelekezés: *Zsebródmát bátyámrá hagyom*. Ezek azért voltak magukra a figyelmet, mert „beveit folyamodnak hozzá helytelenül, mikor alkalmazzák helytelenül vagy mikor hajtják végre helytelenül – azaz, mikor nem szerencsések. Úgy esik, hogy sok ilyen eljárás szerencsés végrehajtása az információkat is megköveit.

Tekintsük az alábbi esetet, amikor egy gyilkossági per tárgyalásán az ügyész kérdezi a vádlottat:

22. *Ügyész a vádlottához a bíró, az esküdtek, és a bírósági hivatalnokok előtt*: Mikor érkezett a bankhoz?

Az ügyész kérdést tesz fel a vádlottnak (a címettemek). De ahhoz, hogy ez hivatalos kérdésnek számítsón a hivatalos tárgyalás részeként, tájékoztatnia is kell a bírót, az esküdteket és más bírósági tisztviselőket arról, hogy ezt kérdezte a vádlottól. Az ezen intézményes tanúk felé irányzott információk kötelezők.

Hogy ezt belássuk, tekintésünk különböző módokat arra, hogy az ügyésznek hogyan sikerülhet a helyes kérdést intéznie a vádlotthoz anélkül, hogy az intézményes tanúkat megfélemlően informálja. Beszélhetne túl halkán; ebben az esetben a bíró felkérhetné, hogy ismételje meg kérdését, hogy mindenki hallja. Vagy megtehetné, hogy nem tisztázza egyértelműen a bíró és az esküdtek számára, hogy a *bank* melyik jelentésére gondol (angolban a *bank* jelent például folyópártot is – a *ford.*); ebben az esetben a bíró felkérné, hogy tisztázza a kérdés kértelműségét. Ravaszabulú úgy is fogalmazhatna a kérdést, hogy *Mikor érkezett arra a helyre, ahol Mari dolgozik?*, tudván, hogy a gyanúsított megértene, hogy a bankra utal, a bíró és az esküdtszék azonban nem (mert nem ismerik Mari-t, sem azt, hogy hoi dolgozik). Ebben az esetben a védelem tiltakozna, s a bíró felkérné az ügyézt, kérése átfogalmazására. Eppügy, mint a közönséges beszélgetésben, nem elegendő, hogy az ügyész olyan kérdést intéz a tanúhoz, amit az tökéletesen megért. Megnyilatkozásával kellőképpen tájékoztatnia is kell erről a kérdéstől az intézményes tanúkat.

Sok igazságügyi helyzeiben az intézményes tanúk dokumentumot írnak alá, amelyben megértőstik, hogy a címzettek felé a megfélemlítő illokúciós aktusok tanúi voltak, s ezeket helyénvalókként fogadták el – azaz, nem voltak hamisak, csalog, vagy komolytalanok. Ide tartoznak a végrendelek, a szerződések és az utlevélekértelmek, valamint a legtöbb bírósági aktus. A végrendelekészésnél például jogilag nem elegendő, hogy valaki komolyan és felelőssége teljes tudatában hagyományoz, erről kellőképpen tájékoztatnia is kell két tanút, akiknek viszont ezt igazolniuk kell azzal, hogy aláírták a végrendeletet. Még törvényesen külön kijelölt ember is van arra, hogy az efféle aktusok mellékszerelője legyen: a közjegyző.

Vizsgáljuk meg végül a házassági esküt, amit a végvény tesz a menyasszonynak, ahogy a *Book of Common Prayer* (az anglikán egyház rituálé gyűjteménye) előírja:

23. *Vőlegény, a menyasszonyhoz a pap és az esküvői kompánia előtt:* Istennek nevében én, János, téged, Máriát feleségemül veszek síb.

János esküt tehetne Marinak komolyan anélkül, hogy bárki a közelben volna. De hogy ez házassági ESKÜnek számitson, a papot és az esküvői gyűlékezést is tájékoztatnia kell eskütételéről. Ahogy a *Book of Common Prayer* előírja: „megkövetelhetik... hogy a ceremóniát legalább két tanút igazolja”. Ezeknek a tanúknak nyilvánvalóan nem csupán azt kell igazolniuk, hogy János a helyes szavakat mondta ki, hanem azt, hogy úgy is értette, ahogy mondta. A ceremónia előtt a tanúkat felkérlik, „ha valamelyikőtök bármí okot tud, amiért ök, a vőlegény és a menyasszony nem köthetnek törvényesen házasságot, most szölyon; vagy mindörökké maradjon békében”. Ha a tanúk úgy gondolnák, hogy János szándékai bármilyen tekintetben komolytalanok – pl. azt tervezzi, hogy a ceremónia után elhagyja Mari-t egy másik nőért –, akkor nem igazolhatják jó lelkiismerettel házassági eskütét.

A probléma, melyet ezek a példák felvetnek, ugyanaz, mint a korábbi: a standard elméletek semmit sem mondanak azokról az illokúciós aktusokról, amelyek a címzettekíől különböző hallgatókra irányulnak. Mégis ahhoz, hogy az ügyész kérdés hivatalt legyen, a végrendelet törvényes legyen, vagy a házassági eskü helyénvaló legyen, a beszélőnek

ugyanúgy az intézményes tanúk felé kell irányítani a aktusát, mint ahogy a címzettek felé. Teljes mértékben tájékozatlania kell a tanukat arról, hogy mit tesz a címzettek irányában. Az informálók nélkül ezek az intézményes eljárások összeomolnának.

2. A HALLGATÓSÁG ELRENDEZÉSE

Ha a beszélők kizárólag konvencionális nyelvi eszközök segítségével közvetlenek, amit mondani akarnak, akkor mindenki, aki ismeri a nyelvet, egyformán meg tudná érteni őket. Am az általunk kínált példák ennek épp az ellenkezőjét sugallmazza: amikor a beszélők megtervezik megnyilatkozásaikat, a különböző hallgatók számára más-más szerepeket jelölnek ki: hogy azután hogyan mondják azt, amit mondanak, azt arra alapozzák, amit tudnak, vélnék, feltételeznek arról, hogy ezek a hallgatók, a hozzájuk rendelt szerepeikben, mit tudnak, vélnék és feltételeznek. Azaz, a megnyilatkozások alapvető sajátossága ez, amit a HALLGATÓSÁG ELRENDEZÉSEnek fogunk nevezni. Hogy az informálókait megfélemlően jellemezhesük, előbb jellemeznünk kell azokat a szerepeket, amelyeket ezekre a hallgatókra kiosztunk, s azt a módot, ahogy a beszélők ezeket a hallgatókat szem előtt tartva megtervezik megnyilatkozásaikat.

2.1. HALLGATÓI SZEREPEK

A beszélgetések, nagyon durván fogalmazva, két vagy több ember közti megnyilatkozás sorokból állnak; az egyes megnyilatkozásokkal a beszélő címzettek felé irányított egy vagy több illokúciós aktust hajt végre. Tekintsünk egy ilyen megnyilatkozást:

24. *Anna Barbarához Karcsi előtt, miközben David hallgatózik:* Barbara, mikor jöttetek ti ketten haza tegnap este?

Minden címzetre irányuló illokúciós aktusnál, mint amilyen itt Anna kérdése Barbarához, négy alapvető szerep azonosítható:

(a) **BESZÉLŐ** (az illokúciós aktus ágense). Ez az, aki az illokúciós aktust végrehajtja: (24)-ben ezt a szerepet Anna tölti be.⁸

(b) **RESZTVEVŐK** a címzetre irányuló illokúciós aktusban. Ezek azok a hallgatók, akik a beszélő szándéka szerint „részt vesznek” a címzettekre irányuló illokúciós aktusokban. (24)-ben a résztvevők közé tartoznak Barbara és Karcsi, de nem tartozik oda David. Hogy mit jelent egy illokúciós aktusban „részt venni”, azt majd alább fogjuk kifejteni.

(c) A címzetre irányuló illokúciós aktusok **CÍMZETTJEI**. A résztvevők némelyike a beszélő szándéka szerint az illokúciós aktusok címzettjeinek további szerepet is felveszi. (24)-ben Barbara a címzett. A címzettek azok a résztvevők, akiket a megnyilatkozásban megszólítással jelölnek, vagy jelölhetnek ki, mint Barbarát a (24)-ben. Ezeknek nem kell

egybeesniük a *te* vagy *ti*-vel hivatkozott hallgatók halmazával, hanem eleendő, ha ezeknek a hallgatóknak csak alhalmazát alkotják: (24)-ben a *ti* mind Barabárta, mind Karcsira vonatkozik, miközben az egyedüli címzett Barbara. A résztvevők tehát két alhalmazra oszlanak: azokra, akik címzettek is, mint Barbara, s azokra, akik nem, mint Karcsi. Kényelmes az utóbbi résztvevőket **MELLEKSZEREPLOK**nek nevezni. Már eddig is ezt a kifejezést használtuk az ilyen hallgatókra.

(d) A címzette irányuló illokúciós aktusok **KIHALLGATÓI**. Ezek azok a hallgatók, akiknek „résztétele” az illokúciós aktusban **NEM** áll a beszélő szándékában, a „részt vesz” általunk használt értelmeben, aki azonban mégis odafigyel. (24)-ben Dávid ilyen kihallgató.⁹

E négy szerepet a beszélő határozza meg; meghatározza, hogy ki „vegyen részt” illokúciós aktusában, elválasztva a résztvevőket a kihallgatóktól; s meghatározza, hogy a résztvevők közül kik a címzettek. Ezt a szereposztást megnyilatkozása megtervezésével éri el, valamint azzal, hogy a hallgatóságához képest hogyan helyezkedik el. Ezeket a módszereket majd a hallgatóság elrendezése és a szereposztás kapcsolatán tárgyalhatjuk. Előfordulhat, hogy a beszélőnek nem sikerül elérnie, hogy hallgatói felismerjék a rájuk osztott szerepeket, annak ellenére, hogy hibátlanul végzi dolgát: a hallgatók is elkövetnek hibát. Számunkra azonban ezek az esetek nem lényegesek. A fontos az, hogy a beszélő szándéka szerint kinek milyen szerepet kell felvennie. Ezeket a szándékozott szerepeket nevezzük beszélőnek, címzettek, résztvevőnek és kihallgatóknak.

2.2. A HALLGATÓSÁG ELRENDEZÉSÉNEK TÍPUSAI

A beszélő ezeket a szerepeket szem előtt tartva tervezi meg megnyilatkozását. Ily módon a hallgatóság elrendezése durván felosztható a résztvevők, a címzett és a kihallgató elrendezésére.¹⁰ Az alapelrendezés, mint majd látjuk, a résztvevőkből áll. A címzettekről és a kihallgatókról az alapelrendezés modulációs gondoskodnak.

Az alapelrendezést a már korábban felvetett felelősségi elv jellemzi. Ezen elv szerint a beszélő felelősséggel tartozik azért, hogy megnyilatkozását úgy tervezze meg, hogy a beszélgetés minden résztvevője nyomon tudja követni, amit mond. Ez a **KANONIKUS BESZÉLGÉST** határozza meg. A beszélő minden egyes hozzájárulásával a résztvevő szerepét osztja minden más partnerre a beszélgetésben. A beszélgetés emel fogva egészéként akkumulálódhat, s a növekvő közös platformot mindenki könnyen nyomon tudja követni.

Nem kanonikus beszélgetésekben ez az egyszerűség elvesz. Képzeliük el, hogy A beszélget B-vel, C-vel és D-vel. Ha a beszélgetés nem kanonikus, akkor A-nak nyomon kell követnie közös platformját B-vel, C-vel és D-vel külön-külön. Ha B-t jól ismeri, C-t közepesen, D-t pedig nagyon kevésbé, akkor először is nagy aránytalanságok lesznek a közös platform tekintetében. Ha B-t, C-t és D-t különböző dolgokról tájékoztatja a beszélgetés folyamán, és ők is különböző dolgokról tájékoztatják őt, akkor ezek az eltérések csak növekednek és egyre nehezebbé válik őket nyomon követni. A beszélő feladatait ezért nagyban egyszerűsíti, hogy a legtöbb beszélgetést, vagy a beszélgetések legtöbb részét

minden résztvevő kanonikusnak tetelezi föl. A felek ezt azáltal érik el, hogy az összes többi partnerek mindig a résztvevő szerepét osztják.

Noha a legtöbb beszélgetés vagy beszélgetéssz kanonikus, a beszélők tudják kezelni és kezelik is a közös platform elterjesztését, amikor erre rákényszerülnek. Ezeket az egyenlőtlenségeket úgy használják ki, hogy egy dolgot mondanak a résztvevők egyik csoportjának, s másat a másiknak, vagy finoman kidolgozott szemfényvesztést üznek. Ezekre a lehetőségekre később még visszatérünk.

A címzetiek a mondandó állítólagos célpontjai. Rendszerint ők azok a résztvevők, akikkel a beszélőknek a legközelebb és legnyilvánvalóbb céljai vannak megnyilatkozása megtervezésekor. (5)-ben, amikor Anna azt mondja Karcsinak, hogy *Műzeumba mentünk*, gondoskodik arról, hogy Barbara is és Karcsi is megértse, hogy mit csinál, de megnyilatkozását elsősorban Karcsit szem előtt tartva tervezte meg: azt akarja, hogy Karcsi úgy vélje, műzeumba mentek. Előkészítő feltevésként tehát fel kell tételeznie, nagyon durván, hogy Karcsi nem hiszi már eleve, amit ő kijelent. Ezt nem kell felteleznie Barbaráról: valóban, Anna úgy gondolja, hogy Barbara már igaznak véli azt a propozíciót, amit éppen állítani készül. A beszédaktusok Searle-féle „szerekcsefeltevéseinek” legutóbbja a címzett elrendezés szerint teljesül, s nem pusztán a résztvevő elrendezés szerint.

A beszélők a kihallgatásokat is szem előtt tartják megnyilatkozásuk megtervezésekor. Noha nem áll szándékukban, hogy a kihallgatásokat „bevonják” abba, amit mondanak – a „részt vesz” kitüntetőt értelmében –, felismerik, hogy a kihallgatók mindazonáltal feltevéseket alakíthatnak ki arról, hogy a beszélők mit akarnak mondani. A kihallgatók figyelembevétele a beszélő megtervezésében az a célja, hogy ellenőrizés alatt tartsa ezeket a hipotéziseket. Azáltal, hogy egyenesen tervezik megnyilatkozásaikat, a beszélők a kihallgatásokat helyes hipotézisekre vezethetik, helytelen hipotézisekre, vagy akár oda, hogy azok semmilyen kohérens hipotézist nem tudnak kialakítani. Ha ismerik kihallgatójukat, akkor akár úgy is tervezhetik mondókájukat, hogy amit mondanak, az külön rájuk legyen szabva. Ezeket ISMERT KIHALLGATÓK-nak fogjuk nevezni. A beszélők azonban felismerik az ISMERETLEN KIHALLGATÓK lehetőségét is, s mondanivalójukat ezek figyelembevételevel is meg tudják tervezni. Azaz, a beszélők élhetnek mind az ismert, mind az ismeretlen kihallgatóra irányuló szándékokkal, s megnyilatkozásaikat tervezhetik ennek megfelelően. Ezek a szándékok azonban elternek a résztvevőkkel kapcsolatban táplált szándékoktól, ahogy ki fogjuk fejteni, amennyiben nem úgy szándékozzák felismerni őket, mint felismeri szándékozótakat.¹¹

A kihallgató elrendezés legszembetűnőbb példában a beszélők megpróbálják megakadályozni a kihallgatásokat abban, hogy helyesen sikerüljön eltalálniuk, mit mondanak beszélők. Például, van egy titok-a-tömegben jelenet:

25. *Anna Barbara-hoz, a zsúfolt buszon: Emlekszel arra a dologra a tudod kicsodáról, amiről a múlt héten beszélünk? No, hát megértőt.*

Anna utalásai úgy vannak megtervezve, hogy mindenki számára homályosak legyenek Barbara kivételével. Ő ugyanis az egyetlen, aki számára a múltbeli beszélgetés közös platform. Hasonló ehhez a beützés trükk, amit a szülők alkalmaznak a gyerekek előtt:

26. *Ápa az anyához, Janika előtt:* Mit szólnál ahhoz a b-i-c-i-k-l-i-i-hez, amit az áruházbán láttunk?

A kéme knél az effajta prevenció a kommunikáció sine qua nonja. Az egyik stratégia az, hogy átváltatnak egy olyan nyelvre, amit a potenciális kihallgatók nem ismernek, nevezetesen egy kémkódra.¹² Másik lehetőség, hogy a valódi nyelvet minél ködösebbé váltatják, s ezzel vezetik félre a kihallgatóikat.¹³

Altalanban nem akarjuk, hogy a kihallgatók felismerjék, hogyan tervezzük számunkra a megnyitlakozásokat. A család lehet jöndulatú, mint amikor a dolgozó a főnök dícsímnuszát zengi, miközben tudja, hogy az esetleg valahol hallótávolságon belül van. Később jó szándékú, amikor ugyanez a dolgozó közben nagyokat kacint munkatársaira, jelezven megjegyzései ironikus voltát. Máskor, a terv súlyosabb célokat is követel, mint amikor Hamlet a III. felvonás első szíjében megjáratssa az öröket, amikor Oféliával beszélget – nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy két ismert kihallgatót, a Királyt és Polóniust, félrevezesse, s azok azt higgyék, megötrült. Ezekben a példákban néha helyesek, néha nem azok a hipotézisek, amelyek felállítáására a kihallgatókat a beszélők rávezetik.

A kihallgatók számára történő tervezés másik eleme az udvariasság és a regisztr (l. Comrie, 1976; Levinson, 1979). A legtöbb társadalomban vannak olyan szavak, amelyek tabu bizonyos körülmények között, még akkor is, ha esetleg nem is hallgathatók ki őket. A városi Amerikában az öltözökben szabadon használt trágárságokat kerülük nyilvános helyeken, ahol esetleg más is meghallgathatja őket.¹⁴ A cél a beszélő nyilvános személyiségének megvédése és a kihallgatót kényelmelen érzésének elhárítása. A szónoki beszéd az intímig a beszédregiszterek sok aspektusának rokon eredete van, mint a fent említett ausztráliai „anyósnyelveknél”. Mivel tilos a közönséges nyelvet használni az anyós vagy más meghatarozott rokon jelenlétében, kialakult egy speciális regisztr, saját szókincsel, amit egy tabuval süjtött rokon közlelben használnak, aki esetleg meghallgathatna a beszédet.

2.3. SZEREPOSZTÁS

A hallgatóság elrendezésének kritikus részeként a beszélőnek ki kell jelölnie, hogy melyik hallgató melyik szerepet vesz fel. Lényeges, hogy a beszélő és a résztvevők, valamint a beszélő és a címzettek kölcsönösen felismerjék, hogy mely hallgatók kapják a résztvevő szerepet, és mely hallgatók a címzettet. Hogy ezt hogyan érik el a beszélők, az bonvolult kérdés (l. Goffman, 1979). Csak a fontosabb eszközöket emlíjük meg: fizikai elrendezés, beszélgetéstörténet, gesztusok, beszédmód és nyelvi tartalom. A legtöbb megnyilatkozás ennek az öt tényezőnek a kombinációjára épít.

A résztvevőket gyakran megkülönbözteti a kihallgatóktól a fizikai elrendezés. A beszélővel egy csoportban lévő hallgatók rendszerint feltelezik, hogy ők a beszélő szándéka szerint résztvevők, míg más hallgatók nem. Hogy mi alkot egy csoportot (egy „vele”-t Goffman [1971] terminológiájával), azt nagyban behatarolja a fizikai környezet. Az embereknek közel kell egymáshoz lenniük a rendelkezésre álló térhez képest – nem

választják el őket szembeértendő fizikai vagy pszichológiai korlátok, és mind hang, mint látás szempontjából elérhetőek egymás számára (l. Goffman, 1963, 1971).

A résztvevőket az éppen folyó beszélgetés története is megkülönbözteti a kihallgatóktól. Ha bizonyos hallgatók résztvevők voltak az utolsó megnyilatkozás során, s ha beszélő nem jelzi ennek ellenkezőjét, akkor feltehetően lehet, hogy résztvevői a jelenlegi megnyilatkozásnak is. Megtörténhet, hogy egy csoport két tagja olyan sok megjegyzést vált egymással, hogy kezdik saját külön beszélgetésüket definiálni, leválasztva a többieket egy külön beszélgetéssé. Az is megtörténhet, hogy egy csoportban valakiről nem vesznek tudomást, s többé nem tekintik résztvevőnek ahhoz, ami elhangzik.

A címzettek általában részben gesztusokkal jelölik ki, ki lehet őket választani szemkontaktussal, amit néha egy kézmozdulat vagy fejbólintás kísért. A csoportban bizonyos embereket ki is lehet zárni a címzettek vagy a résztvevők köréből azáltal, hogy a beszélő határ fordít nekik. A gesztusoknak az az előnye, hogy nyilvános aktusok, amelyeket az összes érintettek egyidejűleg fel tudnak könnyen ismerni.

A címzettek és résztvevők a beszédmoddallal is ki lehet választani. Suttogással a beszélő képes kiválasztani egy kis csoportot résztvevőkként vagy címzetteként, tudatva mindenki másval, hogy ők nem résztvevők. Felülről hangos beszéddel a beszélő ennek épp az ellenkezőjét érheti el. Egy étteremben pl. Anna mondhatja a társának, hogy *Ennek nem ártana egy kis só*, arra kérve ezzel, hogy adja oda a sót. Ha ezt hangosan mondja, amikor a pincét a közelében van, akkor ezzel a pincért jelölheti ki résztvevőként s jelezheti, hogy ő az, akinek a kérést teljesítenie kellene. Magas hangszin választásával a beszélő gyerekeket jelölheti ki résztvevőként felhívott helyett; tilzott artikulálással ugyanígy kijelölheti külföldieket.

Végül természetesen gyakran a mondandó tartalma segítségével válaszljuk ki a címzettek, résztvevőket és kihallgatókat. A címzettek meghatározható megszólítások és más eszközök segítségével. A résztvevők bevonhatóak előző jellegű megnyilatkozásokkal, mint pl. *Gyurka és Juli, azt akarom, hogy hallgassatok meg ti is, amit Edének mondok*, és más módokon is. A kihallgatók hasonló eszközökkel zárhatóak ki a résztvevő szerepből. Később kissé részletesebben fogunk foglalkozni a címzettek kijelölésének eszközeivel.

Összefoglalásul, a beszélőknek szándékukban áll, hogy bizonyos hallgatók bizonyos szerepeket töltsenek be, s ennek megfelelően tervezik meg megnyilatkozásaikat. Közvetlenül, vannak eszközök arra, hogy a hallgatókkal kölcsönösen felismerjék, kinek melyik szerepet kell felvennie. Ezen eszközök legtöbbje nem a mondandó tartalmából származik, hanem olyan tényezőkből, mint a hallgatók fizikai elrendezése, a beszélgetés története, gesztusok, és beszéd módja. Mindezeket a tényezőket, akár nyelvi, akár nem, tekintetbe kell venni, mint olyan eszközöket, amelyekkel a beszélő illokúciós aktusokat hajt végre. Döntők annak kijelölése szempontjából, hogy kire irányulnak ezek az aktusok.

szándékát, hogy megértsek, hogy ezt teszi. Vegyük észre, hogy Ohellónak szándékában állhatna, hogy valamely kihallgató strázsá kitálálja, hogy mit akar mondani. De ha ezt nem azáltal szándékozza, hogy a strázsával felismereti ezt a szándékot, akkor nem hajl végre illokúció a strázsá irányában. Nevezük ezt a kommunikációs szándékot, ami kevesebb, mint egy *m*-szándék (mint amilyen ez is), **RÉSZLEGESESZÁNDÉKNAK**. Jó bizonyítékaik vannak arra, hogy az informálókhoz *m*-szándékok szükségesek, s nem részleges szándékok. Térjünk vissza a laterális közvetített kérésre adott példánkhoz:

9. *Anna, Karcsihoz, Barbara előtt*: Karcsi, ragaszkodom hozzá, hogy Barbara elmondja neked, kívül találkoztunk ma a múzeumban.

Anna közvetve kéri Barbarát, hogy mondja el Karcsinak, kívül találkoztak. A standard elméletek az ilyen kérések esetén akár közvetlenek, akár közvetettek, *m*-szándékokat követelnek meg. Hogyan hajlja végre Anna a kérését? Kifejtettük, hogy ezt csak úgy teheti meg, hogy tájékoztatja Barbarát Karcsinak tett kijelentéséről. Tegyük föl, hogy ez az informáló részleges szándék alapul; azaz, Annának nem állt szándékában, hogy Barbara azáltal értesse meg, hogy felismeri Anna akármelyik szándékát. Ha így volna, akkor Annának nem volna módja elerni Barbaránál, hogy az felismerje **KÖZVEJTETT** szándékát, hogy rávegye Barbarát, hogy elmondja Karcsinak, kívül találkoztak a múzeumban; s erre a felismerésre szükség van az ilyen kéréshez. Egyyszerűen fogalmazva, *m*-szándékokat nem lehet közvetve átadni részleges szándékok révén. Anna informálójának *m*-szándékokat kell tartalmaznia.

Tekintsünk egy másik korábbi példát:

10. *Karcsi Annához és Barbarához*: Legyetek szívesek, adjátok vissza az atlaszomat, bármelyikteknel is van.

Karcsi arra kéri az egyik nőt – nem tudja melyiket –, hogy adja vissza az atlaszt; a másik nőt pedig tájékoztatja erről a kérésről. Definíció szerint *m*-szándékai legyenek a második iránt. De mivel nem tudja, hogy melyik ez a nő, kell, hogy *m*-szándékai legyenek a második csak a második nőt tájékoztatja a kérésről, kell, hogy informálójá *m*-szándékokat foglaljon magába. Az „olvasói levelek”, melyeket közlése szántak, ugyanezre a következtetésre készítnek. Amikor az emberek ilyen leveleket írnak, egy kivétellel minden tekintetben úgy írnak, mintha az újság olvasóihoz szólnának, s nem csupán a szerkesztőhöz. Az a szándékuk, hogy az olvasók úgy értsék meg őket, mintha közvetlenül nekik írnának – mintha a megszólítás „Kedves Olvasó” volna. Ha tehát a „Kedves Olvasó” *m*-szándékokat tesz szükségessé, akkor ugyanez áll a „Kedves Szerkesztőre” is. A „Kedves Szerkesztő” csak abban különbözik, hogy az írók egy szerkesztőnek, akit második személyben szólítanak meg. Informálójukban ezért *m*-szándékoknak kell szerepelniük. Nézzünk meg végül háromirányú beszélgetéseket, mint az alábbiak:

27. *Karcsi Barbárához, Anna előlt: Ti ketten múzeumba mentek?*

Barbara Karcsihoz, Anna előlt: Igen.

Karcsi Barbárához Anna előlt: Es azután?

28. *Karcsi Amndához, Barbára előlt: Ti ketten múzeumba mentetek?*

Anna Karcsihoz, Barbára előlt: Igen.

Karcsi Barbárához, Anna előlt: Es azután?

Ahhoz, hogy Karcsi azt várhasssa Barbáráról hogy felfogja az *Es azután* ellipszisét akár (27)-ben, akár (28)-ban, el kell érnie, hogy Barbára megértse az előző kérdést – tekintet nélkül arra, hogy azt magának Barbáranak címezte-e, mint a (27)-ben, vagy Annának, mint a (28)-ban. Hogyan tudja ezt elérni? A (27)-ben ez egyszerű, mert közvetlenül Barbáráról kérdezte az előző kérdést; ezért rendelkezik irányában az összes megfélelő *m*-szándékkal. (28)-ban ezt csak azáltal biztosítja, hogy tájékoztatja Barbáráról a korábbi kérdéstől. Intuíciónk szerint azonban az informáló a (28)-ban épolyan jó antecedenstnek számít, mint a közvetlen kérdés a (27)-ben. Ha pedig így van, akkor ennek is *m*-szándékokkal kell járnia. A bizonyíték azonban még ennél erősebb is lehet. Tegyük fel, hogy Anna és Barbára mindkettőn elmentek a Tate Képtárba és a British Museumba. Barbára pedig csak a Tate-ről beszélt Karcsinak. Barbára azonban nem tudta, hogy Anna mit beszélt Karcsival – ök beszélhettek akármielylek múzeumból –, s ő tudta, hogy Karcsi ezt felismerte. A (27)-ben Karcsi elvárhatta Barbáráról, hogy felismerje, a múzeum, amire utalt, a Tate volt, mivel ez az egyetlen múzeum, amiről egyült beszélték; azaz, elvárhatta tőle, hogy a Tate-et válassza ki, azáltal, hogy felismeri szándékát. A (28)-ban azonban NEM várhatja el tőle, hogy tudja, melyik múzeumba utal, hacsak megint nem áll szándékában, hogy Barbára azáltal értesse meg, hogy felismeri ezt a szándékát; máskéülönben ugyanúgy feltételezhetné azt is, hogy a British Museumra utal, amelyről feltételezheti, hogy Annával előzőleg beszélgettek róla. Így ahhoz, hogy (28)-ban az informáló megfélelő antecedenstként szolgálhasson az elliptikus kérdéshez, *m*-szándék szűkséges. Egy részleges szándék nem elég.

Ha az informálónak *m*-szándékokra van szükségük, akkor ebben az értelemben az illokúciós aktusok közé tartoznak. Az különbözőzeti megőket, hogy nem címezték, hanem részvevőkre irányulnak, akik közé a címeztetől különböző részvevők is tartozhatnak. Így hát jó bizonyítékaink vannak a részvevő hipotézis számára, nevezetesen hogy bizonyos illokúciós aktusok címeztetkre irányulnak, mások pedig részvevőkre. Sémánk a részvevők és kihallgatók alapvető szembenállását vonja maga után. A részvevők a beszélő szándéka szerint részt vesznek a címeztet irányuló illokúciós aktusokban, a kihallgatók nem. Most már meg tudjuk mondani, mit jelent „részt venni”. A hallgatók a beszélő szándéka szerint akkor vesznek részt egy címeztet irányuló illokúciós aktusban, amikor a megértésre vonatkozóan *m*-szándék áll fenn. A kihallgatókat tehát az különbözőzeti megőketől megő részvevőktől hogy a kihallgatókra nézve nem áll fenn a megértésre vonatkozó *m*-szándék.

3.2. BESZÉDAKTUSOK A RÉSZTVEVŐK FELÉ

A beszélő minden példánkban tájékoztatója a mellékszereplőket az illokúciós aktusokról, amelyeket a címzett felé irányoz. Az (5) példában, amikor Anna azt mondja Karcsinak, *Múzeumba mentünk*, tájékoztatója Barbarát arról, hogy azt mondja Karcsinak, múzeumba mentünk. De nem lehet, hogy Anna mindössze ezt teszi. Ha lehetővé akarja tenni a beszélgetés akkumulálódását, akkor Karcsit is tájékoztatnia kell arról, hogy Barbarát informálja kijelentéséről. Ha nem teszi, akkor Karcsi nem telerlemezheti fel, hogy Barbara képes építeni arra, amit Anna mondott Karcsinak. Ugyanez áll többi példánkra is.

Az informálók tehát minden résztvevő felé irányulnak, nem csupán a mellékszereplők felé. Első közelítésben az informáló a beszélő olyan aktusa, mellyel a résztvevők tudomásra hozzva, hogy milyen illokúciós aktust hajt végre a címzettek felé.

E jellemzés azonban nem teljesen helyes, mivel kimarad belőle az informálók egyik lényeges célja – köztudomásúvá tenni a beszélő és a résztvevők között, hogy a beszélő mit tesz megnyilatkozásával. (24)-ben, amikor Anna azt kérdezi Barbarától Karcsi előtt, hogy *Barbara, mikor érkeztek ti meg tegnap este?*, akkor nem külön-külön tájékoztatja Barbarát és Karcsit. Az a szándéka, hogy Barbarát egyrészt tudja, hogy Karcsi tudja, másrészt tudja, hogy Karcsi tudja, hogy Barbarát tudja, s így tovább a végelenségtig. Ezt szakkifejezéssel Barbara és Karcsi KÖLCSONOS TUDASAinak nevezzük (l. Schiffer, 1972). S az is szándékában áll, hogy Barbarát tudja, hogy kérdése kölcsönösen ismert az ő és Karcsi számára, – s hogy Karcsi tudja, hogy ez kölcsönösen ismert az ő és Barbarát számára s i. t. E kifejezésekkel tehát arra van szűkségünk, amit szakkifejezéssel egy csoport KÖZÖS TUDASAinak nevezünk (Lewis, 1969).¹⁵ Hogy világos legyen, hogy ezeket a szakkifejezéseket használjuk, idézőjelek közti kötőjelekkel kapcsoljuk őket „közös tudás”, „közösen-ismeret” stb. (24) kimondásakor tehát Annának az a szándéka, hogy Anna, Barbara és Karcsi „közös-tudásával” tegye, hogy (24) kimondásával azt kérdi Barbarától, hogy Barbara és Karcsi mikor érkeztek meg az előző este.

A standard elméletekben az illokúciós aktusok egyes típusaihoz, amilyenek az informálók is, egy sor szerencse-felítélet kapcsolódik – „az aktus sikeres és nem hibás végrehajtása” szükséges felítélet (Searle, 1969).¹⁶ Mivel az informálók eszközül szolgálhatnak ahhoz, hogy a beszélők „megmondják” a résztvevőknek, hogy mit tesznek a címzettek irányában, azokra az illokúciós aktusokra emlékeztetnek, amelyeket Searle „representálónak”, Austin (valamint Bach és Hamish) „konstatálónak” nevezett. Ebbe az osztályba tartoznak a „megmondás” olyan formái, mint a kijelentések, beszámolók, állítások. Ebben a modellben az informálók szerencsefelítéleti valahogy így nézhetnek ki (ahol „x” a kimondott mondat, „S” a beszélő, „A” a címzett vagy címzettek, „P” a résztvevő vagy résztvevők, és „I” az illokúciós aktus, amit S A felé intéz):¹⁷

29. *Előkészítő felítélet:* x kimondásával S végrehajtja I-t A-nak címzve.

Komolytsági felítélet: S azt akarja, hogy közösen ismert legyen S és P számára az, hogy x kimondásával S végrehajtja I-t A-nak címzve.

Propozíciós tartalmi feltevel. S predikálja, hogy x kimondásával S végrehajtja I-t A-nak címezve.

Lényegi feltevel. X S általi kimondása kísérletek számít S részéről arra, hogy közösen ismerjék tegye S és P számára, hogy x kimondásával S végrehajtja I-t A-nak címezve.

3.3. JELÖLÉS

A címzettre és a részvevőre irányuló illokúciós aktusok közti párhuzamok kifejezéséhez szükségünk van egy jelölésre. Térjünk vissza Othello megnyilatkozásához: *Jójj, Desdemona*. Kérésének három argumentuma van: a beszélt (Othello), a címzett (Desdemona), és a két cselekvés, hogy Desdemona menjen vele. Ez egy háromtagú függvényként reprezentálható így: *Kéri (O, D-t, 'D megy O-val')*. Hasonlóan, Othello informálóját is három részből áll: a beszélt (Othello), a részvevők (Desdemona, Jago és Rodrigo), és a kérés, amelyről tájékoztatja őket. Ezt a következőképpen reprezentálhatnánk:

30. Informál (O, D és J és R, I₁)

Itt I a *Kéri (O, D-t 'D megy O-val')*, ahol I reprezentálja az illokúciós aktust.¹⁸ Az 1. példában ezért Othellótól azt mondhatjuk, hogy két illokúciós aktust hajl végre ugyanazzal a megnyilatkozással:

31. a) Informál (O, D és J és R, I₁) b) Kér (O, D, 'D megy O-val') = I₁

Ez a jelölés megkönnyíti számos korlát kifejezését, amelyek azon címzetre irányuló és részvevőre irányuló aktus közti viszonyra vonatkoznak, amelyek egyetlen megnyilatkozással végrehajthatók. Először, a két aktus ágensének azonosaknak kell lenniük:¹⁹ a (31)-ben Othello az első argumentuma mind az Informálnak, mind a kérésnek. Másodszor, az egyik aktus célpontjainak – a címzetteknek – benne kell foglalítaniuk a másik célpontjaiban – a részvevőkben: (31)-ben a két második argumentuma (Desdemona) beemfoglaltatik az Informál második argumentumában (Desdemona, Jago és Rodrigo).²⁰ Végül, az Informál harmadik argumentumának a címzetre irányuló illokúciós aktusra kell referálnia: (31)-ben az Informál harmadik argumentuma a két. Ebben az elemzésben az olyan informálók, mint a (31a) mindig együtt jelentkeznek az olyan címzetre irányuló illokúciós aktusokkal, mint a (31b).

4. AZ INFORMÁLÓ ELSŐBBBÉGE NEK HIPOTÉZISE

Minden címzetre irányuló illokúciós aktus esetén van egy informáló, amely a részvevők tudomására hozza az illető aktust. Az 1. példában Othellónak Desdemonához intézett kérésével együtt van egy informáló is Desdemona, Jago és Rodrigo számára: